

Алекс Родін

У пошуках вітру сили

*Цю книгу я присвячую всім,
у кого в душі знайде вона відгук*

*У пошуках вітру сили
Праморе Тетіс
Smiles of the Beyond
Сонце й Місяць*

2023

Родін А. У пошуках вітру сили / Алекс Родін. – К.: Alex Rodin World, 2023. – 195 с.

© Алекс Родін.

https://t.me/alex_rodin_world

У книгу увійшли в українському перекладі збірки «У пошуках вітру сили», «Праморе Тетіс», «Smiles of the Beyond», «Сонце й Місяць». Під час авторського перекладу текст місцями значно змінено, тому це нова версія творів, написаних більше 20 років тому.

Передмова автора до українського перекладу

Я народився і виріс у Києві, в російськомовному середовищі, тому цією мовою багато років писав власні літературні твори. Однак з часом моє ставлення до вибору мови змінилося. До того ж, всі події моїх книг пов'язані з Придніпровською Україною і з людьми, які жили та живуть на цій землі. Тому виникло бажання перекласти українською те, що було написано раніше. Адже те, що я пишу – це не тільки про моє життя і пошуки безмежного, а і про любов до краси рідної землі. Нехай ця любов стане невеликим внеском у майбутнє України.

Перекладаючи текст, я редагував його стилістично, місцями значно змінив і децю додав, а місцями скорочував (особливо у частині «Сонце й Місяць») – деякі подробиці із плином років вже втратили своє значення. Крім того, у посиланнях додав коментарі – думки, які виникали в мене під час перекладу тексту, і якими хотілося поділитися.

ЗМІСТ

<i>Передмова до українського перекладу</i>	3
Зміст	5
Від автора	7
Пролог	9

У пошуках вітру сили

Дар	11
Великий Полудень	15
Чигирин	17
Трахтемирівське посвячення	25
«Час – то сонячний сік»	35
«Де смак твій, реальність?»	39
Вітер сили	43
Сонячна дорога	51
Блакитна зірка	53
«Назавжди»	56

Праморе Тетіс

«Ми входимо в літо все глибше й глибше»	57
Полудень. Сонце. Мед.	63
Одне тільки небо	71
Праморе Тетіс	75
Альфа й Омега	79
У світі справжнього	83
Weltinnenraum	96
Пепсі-кола	97
Метафізичне літо	98
Парапамір	100
Злата осінь	103

Smiles of the Beyond

Даль	105
Море Хан Хай	110
Обранець свободи	114
«Світ ловив мене, та не впіймав»	116
Smiles of the Beyond	118
Подорож у блакитну даль	130
Пустеля великої порожнечі	135
Дерево бодхі	140
Рік Дракона	145

Сонце й Місяць

Венера Модильяні	148
Робота й медитація в Лукавиці	151
Оболонська безмежність	156
Сонце й Місяць	160
Поклик Сходу	166
Бульвар Високих Станів	170
Агнія	174
Під бучацькою зорею	180
Windmill	188
Про автора	195

Від автора

Це дивна книга про незвичайних людей і незвичайні речі, які вони шукають – таємничу силу і невловиму мить вічності, коли відчувається справжність світу. Події, про які тут йдеться, відбувалися в епоху 1980-х та на початку 1990-х і були пов'язані з пошуками власного шляху. Я писав про це не стільки для того, щоб переказувати якісь ідеї, скільки щоб передати свою історію.

Я вдячний за причетність до мого життя багатьом людям, імена яких є на цих сторінках. Особливо хочу відзначити мою подругу Тіну, яка розділяла зі мною даль доріг і буденність повсякденного життя, а також Віктора Вісенте, з яким в ті далекі роки починалися мої перші подорожі дорогами Придніпровської України.

Пролог

У квітні 2000 року настали перші по-справжньому теплі дні. Коли земля в лісах вкрилася килимом весняних квітів, і повітря наповнилося їхнім ароматом, я знову опинився в чарівному світі бучацьких гір. Біля сільської хати, з якою було пов'язано багато років мого життя, вже з'явилася трава. Над першими квітами рясту літали джмелі, у саду співали птахи, а високо в небі кружляв орел, розкинувши свої широкі крила. Уперше після довгої зими я переступив поріг хати, вдихаючи запахи глини, дерева, сіна й мишей. Сокира й коромисло в кутку, дерев'яний стіл, декілька старих почорнілих горщиків і висохла гілочка калини на білій стіні...

Зачерпнувши чашкою води, що залишилася у відрі ще з осені, я сів на лавку в прохолодному примірку хати. У цю весняну пору, коли на деревах ще не було листя і через вікна добре було видно далекі обрії за рікою, у моєму серці ожив поклик доріг, поклик мандрів – те почуття, яке приваблювало мене в цих горах уже два десятиліття.

І от, знову я тут – у місці, пов'язаному для мене з надихаючими хвилинами споглядання, творчості й безмежної свободи; місці, де життя подарувало мені подорожі молодості й зустрічі з незвичайними людьми. Двадцять років тому я вперше потрапив у ці краї. З тих часів надовго рюкзак, ватник, рвані джинси й чоботи стали такою ж звичною частиною мого життя, як вогонь багаття, запах сільської хати, пекуче сонце, холодні вітри та яскраві зірки.

Спогади пронеслися переді мною... Тоді, в 1980-і, коли ми були вільними мандрівниками на дорогах Придніпровської України, нам часом здавалося, що ці ліси й гори справді є чарівною країною, фантастичним світом мрії та міфу. У ті роки моє життя досягло свого зеніту, як сонце досягає його в полудень. Це справді була епоха метафізичної юності, і якщо запитати, як я бачу самого себе зараз, через багато років, то я відповім – так само, як літом 1985 або 1986-го – вільним від усього мандрівником, який йде дорогою за обрій. Сьогодні у цих горах багато чого змінилося й мало що нагадує про ті часи – хіба що самі обриси вершин. Або настрої, що приходять іноді вночі біля вогнища. Але спогади із плином часу не тільки не згасають, а стають усе яскравішими.

В цей весняний день у бучацькій хаті я вирішив, що потрібно розповісти про все це. Ще на початку 1980-х я записував свої враження й думки, потім декілька разів намагався впорядкувати ці щоденники мандрів, передруковував й давав читати друзям тих років. Але це, звичайно, ще не була книга в справжньому сенсі цього слова, а просто окремі дописи, зроблені в різний час. А зараз мені стало ясно, що потрібно по-новому осмислити той період життя.

Повернувшись через декілька днів у місто, я знайшов старий портфель – згадку про ту давню пору – де серед карт, записних книжок та інших речей зберігалася товста папка з пожовклими від часу сторінками. Через півроку з'явилася ця книга – «У пошуках вітру сили», яка скоро стала жити своїм власним життям у віртуальних світах Інтернету.

У пошуках вітру сили

Дар

Прагнення до пошуків самого себе було властиве мені завжди. У чотирнадцять років я читав книгу «Індійська філософія», а у вісімнадцять в мене вже сформувалося коло друзів – Вітя, Оля, Костя та інші – чий інтереси були пов'язані з речами суто езотеричними. Я був занурений у різні тусовки, зустрічі в кав'ярнях, обмін дивними книгами в ксерокопіях, що погано читалися, і тонкі магічні переплетіння людського спілкування. У той час ніщо, здавалося б, не передвіщало, що мені судилося стати шукачем вітру сили, який мандрує польовими дорогами між селами.

Але одна справа – читати книги про духовні шляхи і вести нескінченні розмови на цю тему, а зовсім інше – знайти свій шлях. І зрозуміти, як можна використати ті чи інші ідеї у власному житті. Шлях цей для кожного індивідуальний, про нього нічого не сказано в наймудріших книгах – там, у кращому разі, є лише опис досвіду інших людей, який може стати для кожного з нас натяком на щось своє. А власний шлях можна знайти тільки в процесі життя, у своїх переживаннях. Я знайшов його в 1976-му, у рік Дракона.

Тим літом я випадково потрапив на дніпровський острів біля Трипілля. Так вийшло – не буду тут описувати всі подробиці – що потрапив я туди не зі своєї волі й у поганому настрої. Здавалося, що життя не має сенсу і хотілося напитися. Відійшовши під якимось приводом від компанії, з якою ми припливли на катері на острів, я пішов на іншу його сторону й вирішив скупатися. Поринувши в глибоку прозору воду, я відчув великий кайф. Свідомість прояснилася, і коли я вийшов на беріг, у мене виникло почуття, начебто розірвалася якась каламутна і брудна оболонка, яка була навколо мене постійно, і до якої я звик настільки, що вже не помічав її. Ніби до цього я спав і блукав у задушливому лабіринті сновидінь, а тут прокинувся, відкрив очі й побачив, що стою на чистому піску й прозора хвиля ласкаво лягає на берег біля моїх ніг; в обличчя світить яскраве сонце, над головою безкрайне синє небо й білі чайки в ньому, а поверхня ріки, що іскриться на сонці, йде вдалину до самого обрію. Вітер доніс запах води, змішаний із

запахом диму від пропливаючої баржі. Це був смак реальності, та почуття, що життя не має кінця... У цю мить вічності мені було байдуже, що буде із мною через п'ять хвилин або через день.

Але яскрава мить закінчилася. У наступні дні, продовжуючи жити «звичайним» життям, затьмареним алкоголем і порожніми розмовами, я час від часу повертався думками до тієї миті на острові, яка залишилася в пам'яті, як розкрите вікно в залитий світлом справжній світ. Так я зненацька отримав дар сили і, сам ще не знаючи того – ключ до самого себе і власний шлях.

Після того літа почуття нескінченності світу стало приходити частіше й частіше, а моє життя почало усе більше відхилятися від свого звичайного плину. Сп'янілий від смаку реальності, смаку свободи, я обстриг довге волосся, купив нові рюкзак із червоними підтяжками й продав всі езотеричні книги. Навіщо їх читати, якщо там усе несправжнє? А справжнє – ось воно, у запаху вітру, у дорозі, що веде вдалину... Потім я сказав своїм колишнім друзям, що назавжди їду в інше місто. Якщо пізнав почуття нескінченності життя, то більше нема про що розмовляти з інтелектуалами й езотериками – що вони знають про смак реальності...

Закінчилося тим, що мене вигнали із четвертого курсу історичного факультету, тому що я не з'являвся на заняттях три місяці, тиняючись вулицями. Але це вигнання вже не мало для мене ніякого значення, і я сприйняв його байдуже.

Такий період зречення від минулого тривав до літа 1979 року, яке принесло новий «дар сили». Одного разу в липні ми із другом юності Єфремом вирішили поплисти моторним човном в сторону Щучинки, в 80 кілометрах нижче Києва. Утікши після обіду з роботи (а ми тоді працювали в Інституті Патона) і зібравши речі, ми відв'язали човен і заправили 100 літрів бензину, тому що поїздка була неблизькою.

Вируливши під залізничним мостом на фарватер, дали повний газ і – вперед, на південь, туди, де розкривалася перед нами даль вечірнього неба над рікою. Нижче Трипілля пливли в повній темряві, орієнтуючись по вогнях на буюх. Небо над нами було чистим, і Чумацький Шлях простягався від обрію до обрію уздовж ріки, як дорога в невідоме, що переливається незліченними зірками. Так ми плили досить довго й почуття щастя наростало в мені. Через пару годин ми добралися до

нашого місця й лягли спати в човні, що гойдався на хвилях під зорями – а щастя не зникало, воно продовжувало свій танець десь у глибині душі.

Три дні й три ночі ми провели там, біля піщаного обриву високої дюни лівого берега, підмитої рікою. Протилежний беріг, високий і гористий, утворює тут дугу, схожу на лук, а наша дюна була в центрі цієї дуги. Перед нами був увесь яскравий світ того давнього літа 1979 року з його безмежним синім небом, обрисами незнайомих гір на обрії, білою точкою «метеора»¹, що відчалоє від якоїсь пристані на правому березі, а потім зникає за далеким мисом. Там, попереду, розкривалася безкрайня даль, непізнана, величезна й манлива своїми дорогами, на яких ми ще не були, але куди ніщо не заважало вирушити, якщо є бензин у баку й почуття свободи в серці.

Коли день згасав, ми відпливали на середину ріки, кидали якір і там ночували на плаву. Хвилі гойдали човен, над головою в небі повільно пливли зоряні течії, а дивні фігури сузір'їв піднімалися від одного краю обрії, проходили свій незбагнений шлях і зникали десь за Дніпром.

Наприкінці третього дня почуття щастя переповнило душу – але вже настав час повертатися. Надягнувши свою побілілу від сонця і забруднену бензином військову форму зі слідами зірваних погонів, що стала символом цього літа, я відштовхнув човен, смикнув за ручку мотора, завівши його з пів-обороту й для мене почався новий період життя, тому що за ці три дні й три ночі відбулося щось несподіване.

Я знайшов «місце сили», де, здавалося, був шанс на здійснення мрії. Непереборна сила тягнула мене до далеких гір на правому березі з ледве помітними білими кручами. Про них я нічого не знав, але відчував, що десь там є місце, споконвічно для мене призначене... І якщо в житті судилося відбутися чомусь справді незвичайному, то саме там. Таке передчуття виникло в душі, коли я бачив з корми човна дугу далеких гір, яка залишалася позаду. Пізніше я дізнався, що мис, на який я дивився з піщаної дюни на краю військового полігону – це

---

¹ Швидкісний корабель на підводних крилах, в ті роки звичайний вид пасажирського транспорту. Першими з'явилися в 1960-і роки «Ракети», потім їх поступово заміняли на нові кораблі «Восход» приблизно такого самого розміру і удвоє більші «Метеор» (тут і далі – примітки автора, зроблені у 2023 році під час перекладу).

гребінь гори Марків Шпиль. Так я вперше побачив ці місця й відчув їхній поклик.

Колись давно, у дитинстві, у нас дома була стара карта України – її купив батько, коли мене ще не було на світі. Не знаю чому, але ще тоді мою увагу привертав поворот Дніпра між Ржищевом і Каневом. Між селами Трахтемирів і Зарубинці (для мене це тоді були просто якісь назви) Дніпро робив крутий вигин, утворюючи півострів, на якому жовтим кольором були показані якісь гори.

Там, навпроти Переяслава, колись було невелике село Монастирок, назване так від Трахтемирівського монастиря. Село давно виселили, і від нього не залишилося нічого крім ледве помітних руїн декількох хат. Але в часи мого дитинства, коли я розглядав зелену карту, село ще жило своїм життям. Сяяло над крутими горами сонце, старі липи дарували свою тінь; бездонне синє небо розкинулося над рікою й текло з-під обриву крутої гори Марків Шпиль джерело... Прохолодна тиша сільської хати й блакитне небесне світло на її білих стінах; парне молоко, свіжий хліб і червоні вишні...

Місце, споконвічно для мене створене – духовна батьківщина.

Таємний сокровенний рай...

Великий Полудень

Улітку 1980 почалися мої перші подорожі серед гір Придніпров'я разом з Віктором Вісенте², вірним супутником мандрівок тих років. Ми обстежили гори, поля і яри на околицях Трипілля, Стайок, Ржищева. Так ми добралися до Ходорова – села на правому березі Дніпра якраз навпроти піщаної дюни на краю полігона, де я був торік. Біля Ходорова ми не раз ходили польовими дорогами у спеку «великого полудня», споглядаючи порожнечу неба з глибини ярів, які лякали своєю таємничою силою.

У той рік мене надихав образ Заратустри із книги Ніцше. Це там було про «великий полудень», мить найкоротшої тіні, коли закінчуються найбільші ілюзії. Зробивши із чистих аркушів паперу товстий фоліант зі шкіряними застібками, переплетений у грубу мішковину, я всюди носив його із собою в солдатському рюкзаку. Туди я неквапливо переписував текст книги, під настрій змінюючи його, переносячи події в яри біля Ходорова і надаючи їм сільській колорит, який так приваблював нас із Віктором – діди, півні, бджоли... Потім інтерес до Заратустри згас, і зимою 1983 року я рішуче кинув вже непотрібний фоліант у піч – він перетворився на дим, що розтанув у небі над трахтемирівськими горами.

А символом літа 1980 року стали польові дороги біля Ходорова й колючі переплетені гілки дикої груші, що тягнулися у небесний зеніт. Що шукали ми на тих дорогах? Той самий «великий полудень», мить найкоротшої тіні. Мить вічності, коли і сам стаєш малим, як атом; нерухомим, як камінь на дорозі чи як суха груша на схилі над яром. Тоді зупиниться час, у мить вічності весь світ стиснеться в одну точку, і не залишиться нічого, крім всепоглинаючої безодні небес.

Коли настала осінь, а потім зима, такий настрій «стискання світу в одну точку» ще більше посилювався. Я тоді привчав себе мало їсти. Незважаючи на мороз ходив у короткій шкіряній куртці й сильно мерзнув, відчуваючи загальну слабкість, блаженну внутрішню порожнечу й холод – той холод, який піднімається зсередини тіла й від якого не рятують ніякі светри.

---

² Мій друг Віктор – нащадок іспанських емігрантів, які поселилися в Києві в кінці 1930-х років. На початку 1990-х він виїхав із дружиною до Західної Європи. Так наші життєві шляхи розійшлися.

Здавалося, що я зазираю за межу біологічної загибелі – заворожувало відчуття того, що смерть десь поруч.

В ту зиму було багато морозних днів і яскравого сонячного світла. Похитуючись від слабості, я йшов після роботи додому; посміхаючись, широко відкритими очима дивився на світло сонячного дня, що згасало на пустих стінах кімнати; сідав у кутку на підлогу, надягав ватник, натискав кнопку магнітофона й слухав музику Майлса Девіса «Get Up With It». У нескінченній невизначеності звуків цієї музики, у шумі вітру за вікном здавалося б, вгадувалася не тільки вся мислима музика, а й взагалі все можливе.

Це нагадувало мені порожнє бездонне небо великого полудня над Ходоровом. У ньому теж немає нічого крім синьої глибини. Але якщо закинути голову й довго дивитися в його прірву, час зупиняється, і в цій миті вічності уже є все, що було, й усе, що колись буде. Начебто в небі, у якому порожнеча й небуття доведені до свого логічного завершення, народжується звук, далекий і величезний, розмитий і невимовний – звучання самого Всесвіту, подібне гулу морської раковини, прикладеної до вуха. *«Благословенна, грай на Всесвіті – порожній раковині, у якій твій розум мандрує без кінця»* – згадувалися мені слова Шиви із книги Пола Репса «Кістки й плоть Дзен», яку ми читали в ту зиму з однією подругою.

Чим довше прислухаєшся до цього звуку, тим більше він проникає в тіло, стаючи «невидимим вітром», що танцює в мені. Тоді зникала слабкість, голод і холод; не треба було ні гарячого чаю, ні теплого одягу. Усе це вже не мало значення – існувала тільки нечутна музика, що звучала у мені...

От який дивний настрій жив у душі в ту зиму. Я пізнав привабливість порожнечі й небуття; зрозумів, як можна сидіти цілими днями на підлозі під батареєю, дивлячись в одну точку – як кіт, що заплющує очі на сонці... або як ходорівський півень на засохлій груші. Можна плюнути на все, ніде не працювати, обрости бородою, ходити у ватнику – усе це вже не має ніякого значення. Аби тільки звучала в серці, як відлуння, небесна пустота, яка вміщає в себе все можливе – ця найдосконаліша музика Всесвіту.

Чигирин

Улітку 1981 року я найнявся на роботу в археологічну експедицію до одного відомого в той час археолога – Дмитра Яковича Телегіна. У плани входило обстеження берегів Дніпра від гирла річки Рось, що нижче Канева, до Кременчука. Моє завдання було просте – керувати моторним човном «Казанка» і возити на ній археологів, куди вони скажуть. Ідея мені сподобалася, обіцяючи знайомство із цікавими людьми й можливість відвідати місця, у яких я ніколи раніше не був.

Наша подорож почалася першого серпня 1981 року. Завантаживши в човен експедиційне спорядження, я довів своєю доверху заповнену всяким добром «Казанку-5» у київський порт, де її разом з іншим нашим човном, катером «Амур», мали підняти портовим краном на баржу, щоб доправити у Черкаси. Усього нас було семеро – Дмитро Якович, археолог Олена, двоє київських студентів – Володя і Юра, ще один студент із Черкас – Михайло на прізвисько «Філософ», водій «Амуру» Саша, ну і я.

Порт вразив скупченням суден, високими бетонними стінами пірсів, ревінням сирен, ошалілими чайками, що низько літали над мазутно-райдужною водою й портовими кранами, що проносили над головою багатотонні іржаві контейнери (а що, якщо обірветься? Не встигнеш навіть крикнути...).

Ми пришвартувалися до борту самохідної баржі «Богучар», що прибула в Київ із Запоріжжя. Наші човни підняли портовим краном на палубу баржі, а ввечері «Богучар» завантажився контейнерами й вирушив у плавання. Саша пішов пити горілку з механіком, якого всі називали «Ілліч», а я пити відмовився, за що Ілліч мене одразу став зневажати – «Який же ти хохол, якщо не п'єш горілки й не їси сала з часником!» Але я вирішив, що нехай мене вважають ким завгодно, а за право носити свій хохол сало з часником їсти стану. Я заліз в «Казанку», накритися брезентом і заснув.

Так здійснилася моя давня мрія – на баржі пливати кудись далеко вниз по Дніпру – в невідомість, де я ще ніколи не був. Баржа плила повільно й можна було довго сидіти біля якірних лебідок на гарячому залізі. Там завжди був свіжий вітер, а ріка вела за собою вдаль, обіцяючи за кожним поворотом і за кожною далекою горою нові місця й нові враження.

Після прибуття в Черкаси ми стали знімати човни. У порту була сильна суєта і велика хвиля; а люди всі п'яні, і дядько на крані теж п'яний. Спустили ми Сашин «Амур» на воду, потім стали спускати мою «Казанку» і раптом бачу – човен у петлях тросів починає повільно нахилитися й сповзати кормою вниз. Народ навколо завмер, а дядько на крані висунувся зі своєї будки, кинувши важелі. Човен повільно вислизнув із тросів і з висоти 15 метрів впав мотором униз у воду, занурившись вертикально майже по самий ніс, потім виринув й перевернувся догори дном. Добре, що я накрив вантаж брезентом і перев'язав тросом – а то б розлетілося все добро в різні сторони. А от потерта джинсова куртка, що висіла на кермі (у кишені куртки було трохи грошей), а також правий кирзовий чобіт пішли на дно. Так залишився я в одних тільки рваних кедах. Ще потонули весла й усі інструменти.

Якось зібравши плаваючі на воді речі, ми перевернули човен і на буксирі відтягнули на острів нижче Черкас, де й заночували. Ранком я став розбирати мотор. Чесно кажучи, я думав, що він взагалі не заведеться – але промивши паливом циліндри, я витер ганчіркою систему запалювання, раз п'ять добре смикнув за ручку і здійснилося чудо – мотор завівся. Потім цей мотор «Нептун-23» заводився з півоберту і вірно служив мені весь місяць у різних пригодах, звичайних у таких подорожах.

Наступного дня ми попливли вниз уздовж правого берега. Весь час нашої подорожі тривала суха й спекотна погода – грози були лише два рази. Водоймище сильне зацвіло, вода була схожа на зелену фарбу. Але, незважаючи на це, подорож захоплювала – широкий водний простір, незнайомі обрії й щодня нові береги.

Так ми добралися до порту Адамівка³, де зупинилися на якийсь час, роблячи поїздки човнами до різних місць на узбережжі. Неподалік було село Стецівка, розташоване в гирлі невеликої річки Тясмин, і одного разу ми вирушили туди купувати за 20 рублів на фермі барана – «на шашлик». Після цього ми із Дмитром Яковичем зайшли до сільського вчителя історії Василя. Поки Дмитро Якович і хазяїн обідали, я розглядав ікони та інші предмети старовини, які Василь Полтавець, красзнавець і великий поціновувач старовини,

---

³ У Чигиринському районі Черкаської області.

збирав усюди. Мене зацікавила одна ікона, що називалася «Неопалима купина», приваблюючи якоюсь особливою силою, вкладеною в неї невідомим майстром. На іконі були зображені сонце, місяць, зірки на синьому тлі й сходи в небо. У кутах – бик, орел, лев і людина, символи чотирьох стихій, а в центрі богоматір. У неї було обличчя земної жінки, в якому вгадувалася мрія про досконалу красу, але в той же час було і щось божественне.

З Адамівки ми два рази їздили в Чигирин. У цьому невеликому стародавньому місті, що стало колись ненадовго столицею України, відчувалась тоді особлива привабливість, ніби час тут давно зупинився. Ми йшли мостом через Тясмин, а на дні неглибокої річки шириною метра півтора лежав віз, перевернутий колесами нагору...

Почуття вічності не раз виникало в мене в цьому містечку, над яким піднімається висока Замкова гора. На її скелястій вершині стояв колись замок Богдана Хмельницького, а в ХХ столітті на горі побудували кафе «Ластівка» – милий провінційний дерев'яний будиночок у стилі 1950-х років із широкими вікнами. Одного разу, насолоджуючись почуттям вічності, я забрів туди, почувавши себе легко й вільно – у кафе нікого не було. Купив шоколадку й пляшку пепсі-коли, сів за столик, розслабився...

І розкрилася переді мною невимовна словами величезність небес, а може навіть і всього світу. Десять удалині, над ледве помітним обрієм (а з вершини було далеко видно) піднімалися, як гори, біло-рожеві хмари; жовтіли поля, виднілися невідомі села, а за ними якісь переліски – «дїброви», як їх називають в Україні.

Прекрасний світ був навколо – заповнений ясним світлом і теплотою любові. Вітер гойдав гілки кленів за вікном, налітаючи із глибини неба, а потім на коротку мить стихаючи. А тут, за скляною стіною кафе (та за невидимою стіною примарного внутрішнього буття) не було ані вітру, ані звуків, ані яскравого сонця – тільки тінь, небесне світло й почуття грандіозної величезності світу. Я був молодий, життя тільки починалося, старе забулося, а попереду розкривалася нескінченна даль, що вабила і кликала за собою. «*Подай нам долю, що не знає спину*» – писав хтось із поетів нашої землі.

Так мені й запам'ятався назавжди Чигирин з його горою – полудень, тиша й безкрайня даль за вікном. І відчуття невидимого вітру, що ніс якусь особливу енергію – «вітру сили», який починає свій танець у глибині серця. Навіть через багато років я іноді згадую цю мить, і коли життя починає стомлювати (а з плином часу це буває, як завжди, частіше) мені хочеться кинути все, послати на три літери, а потім стати маленькою пташкою – тією ластівкою, яка ліпить гнізда під дахами хат – і полетіти у далекий Чигирин, на високу гору. Де, можливо, ще збереглося кафе «Ластівка», і де вічно триває та сама мить – грандіозна величезність світу, нескінченна даль, рожеві хмари, що застигли на обрії, і невидимий вітер, що танцює в мені...

Декілька днів після цього був шторм, і ми нікуди не плавали. Компанія доїдала смаженого барана й пила горілку. Я в цьому бенкеті участі не брав, і ходив на самий кінець бетонного молу, що обгороджував порт із півночі. Там, серед розбитих хвилями бетонних плит стояв невеликий маяк метра три у висоту. Я вилазив на нього і довго сидів на невеликому майданчику, дивлячись удалину.

Коли шторм стихнув, ми залишили Адамівку і взяли курс на схід, на лівий беріг водоймища, яке досягало тут двадцяти кілометрів завширшки. Нашою метою було невелике містечко Градіжськ, розташоване під високою горою Півиха, яка стояла на березі окремо, як острів.

За кормою човна тягнувся білий слід піни, у небі сяло сонце, а в мені знову жило те відчуття, яке не залишало мене все це літо – несе мене кудись життя, а куди несе – хто його знає... Завтра будуть нові острови, нові пагорби на березі, нове містечко або селище, і вітер в обличчя. І не потрібно ні про що думати – усе відбувається саме собою, стискай тільки руками кермо моторного човна, от і все...

У ці дні праворуч від мене в човні сидів Мишко із Черкас, ми часом розмовляли, і про нього я хочу сказати декілька слів, тому що був він не простий хлопець. Коли Мишко-Філософ брав склянку горілки, він довго думав, дивлячись у неї, загадково посміхаючись.

– Мишко, ти що? – питав я в нього.

– Міркую про смисл існування – відповідав він. – Тобі цього не збагнути, це тільки для вищих істот...

– Та невже?

Мишко хотів купувати човен, уже здав на права й розпитував мене всякі подробиці про мотор, а часом просив потриматися за кермо. А ще він вчився в Київському університеті на історичному факультеті, хотів стати археологом, і ця його мрія справді здійснилася.

Поки ми пливли на лівий беріг, то знайшли маленький кам'яний острів – посередині водосховища з води виступала гранітна скеля шириною метрів двадцять. Вигладжена хвилями й позбавлена всякої рослинності, вона прямовисно обривалася у воду. Коли ми виміряли якорем глибину, то навіть біля самої скелі вона виявилася більше п'ятнадцяти метрів. Як утворився такий гранітний острів посередині русла було незрозуміло, адже ні на правому, ні на лівому березі ніяких скель не було.

Від Градіжська починався наш шлях назад уздовж лівого берега, тому ми на декілька днів зупинилися біля цього маленького містечка, невиразного в ті роки. Якби людина впала в Градіжськ з неба, вона навряд чи змогла визначити, де перебуває – одноповерхові будиночки, центральна вулиця із задушливими магазинами, де пахло нафталіном; базар, пил, зграї собак, гаряче сонце...

Скоро ми вирушили далі на північ, і коли минули річку Кагамлик, перед нами з'явився великий Жовнінський острів, розташований поблизу гирла Сули і селищ із загадковими, якимось стародавніми назвами – Старий Коврай, Іркліїв... Декілька днів ми обстежували береги в районі острова, а одного разу зупинилися на ніч під високим обривом недалеко від села Васютинці. Повільно згасало вечірнє небо над далеким і невидимим звідси правим берегом. На вогнищі варилася якась проста вечеря, іскри злітали вгору й згасали в небі. Ми неквапливо розмовляли про щось несуттєве, сидючи в м'яких кріслах, знятих із човна й поставлених навколо багаття, а життя з його справами і турботами здавалося в цю мить далеким і нереальним.

І знову до мене прийшло почуття величезної нескінченості світу – я дивився на згасаюче вечірнє небо, щось відповідав

своїм супутникам, підкладав дрова в багаття, а це почуття не зникало. Почуття далекого шляху, по якому я йду в пошуках чогось невідомого, що протягом усіх століть шукали всі мандрівники, які йшли за обрій. Потім такий настрій супроводжував мене протягом усієї епохи 1980-х...

Наступного дня ми взяли курс на Черкаси, однак гарна погода закінчилася. Небо закрила сіра імла, і стало зрозуміло, що скоро буде дощ. Темні хвилі котилися рівними рядами, а беріг ледве було видно вдалині. Через декілька годин, уже під сильним дощем, ми допливли до черкаського порту. За бетонним хвилерізом ми знайшли своїх товаришів з іншого човна, які вже пили чай біля багаття. Шуміли хвилі й летіли низькі хмари. Витягшись на берег човен, я випив чаю з варенням, пригрівся у ватнику й відчув себе комфортно.

Дочекавшись приходу «Богучара», який мав відвезти нас назад у Київ, ми без пригод завантажили човни. На цьому наша подорож закінчувалася. Ішов дощ, штормило, під підлогою баржі працював дизель, а я спав на верхніх нарах у каюті, накрившись ватником.

Повернувшись у Київ, я зустрівся на початку вересня з Віктором, і ми поділилися один з одним враженнями про минуле літо. Я розповів про подорож у Чигирин і про величезну нескінченність світу, а Віктор – історію своїх пригод. Він вирішив йти з Києва пішки в Трахтемирів, як давні мандрівники, довіривши себе долі й ночуючи де прийдеться на узбіччі польових доріг. Такі подорожі можливі тільки в молодості, коли ми легкі на підйом, свобода й дух мандрів п'янять душу й серце, а невідоме не лякає, а навпаки тягне до себе. Не ми були першими в подібних мандрах, і не ми останні...

Вийшовши з Києва вночі, він вирушив по шосе через ліси Конча-Заспи на Трипілля. Звідти старою придніпровською дорогою через Витаців, Стайки й Гребені дійшов через пару днів до Ржищева, де заночував у куцах біля церкви – як прочани за старих часів. Так він потрапив до Трахтемирова, місця в ті часи культового у наших розмовах, але зовсім невідомого, тому що тоді ми там ще не бували, а лише бачили з «метеора» якісь пагорби, долини й піщаний мис.

Коли Віктор у полудень прийшов у Трахтемирів, у кирзових чоботах і з голеною головою, виснажений спекою й з натертими ногами, на мосту його зустріла баба Ольга, про яку ще буде далі. Баба з розумінням подивилася на його голену голову, окуляри, солдатські чоботи і торбинку за плечима. Вона повела Віктора до себе, дала їжі й води й сказала, що тут неподалік живе ще один придурок (а зараз, через багато років, з усією очевидністю розумієш, що в ті роки місцеве населення вважало нас повними придурками). Так Віктор познайомився з людиною, яку ми пізніше стали називати Шкіпером.

За декілька років до того Шкіпер, наш із Вітею ровесник, працював в археологічній експедиції доктора Максимова в Зарубі, після чого якась дивна сила змусила його залишити місто, де в нього були робота й квартира, стати лісником і поселитися в Трахтемирові. Так виявилось, що не тільки ми шукаємо силу в цих горах. Виявляється, є інша людина, ніяк з нами не пов'язана, яку теж дещо привело сюди за дивних обставин. Таке, звичайно, трапляється в житті нечасто...

Адже тоді, на початку 1980-х, у цих горах і селах ще не було ані дачників, ані туристів, ані мисливців на джипах – тільки звірі в ярах і сільські діди, які теж мали в ті роки набагато більш автентичний вид, ніж сьогодні. Тому зустріч Віктора зі Шкіпером, який постійно жив у сільській хаті в Трахтемирові (та ще й жив езотеричним життям за прикладом дона Хуана)⁴ стала сенсацією.

Через декілька днів ми вирішили, що потрібно провідати Шкіпера у Трахтемирові. Приїхавши на «метеорі» пізно ввечері в Ходорів, ми йшли по польовій дорозі вже вночі під яскравими зорями і заночували в скирті соломи на горі Ритиця недалеко від села.

Наступного дня ранком ми зайшли до Шкіпера. Так почалося моє з ним знайомство, яке тривало потім багато років. Поговоривши про всякі таємничі речі й обмінявшись з ним загадковими багатозначними поглядами, ми пішли далі, щоб потрапити на легендарну Зарубину гору. Ще не знаючи в той час доріг, ми лізли через яри і колючі хащі.

Але до середини дня ми таки вийшли на беріг затоки, утвореної кам'янистим мисом, який виступав на північ поперек течії ріки. Це й була Зарубина (або Батурова) гора. Нашу увагу

---

⁴ Герой популярних в ті роки книг Карлоса Кастанеди.

привернули різнокольорові піщані осипи й кам'яні брили на схилі. У небі сяяло ще жарке осіннє сонце, і білі гори хмар стояли по краях обрію. Ми довго купалися в прозорій воді й лежали на піщаних осипах. Хотілося б залишитися довше в цій райській затоці, на теплому чистому піску, що стікав серед каменів, але нам потрібно було поспішати в Григорівку на пристань.

Надягнувши рюкзаки, ми піднялися на вершину гори. Звідти нашому погляду відкрилися далекі обрії й величезний світ, заповнений ясным небесним світлом. Із трьох сторін була вода, гряди невідомих гір ішли вдалину, скільки можна було розгледіти, а від великих хмар, що залягли над обрієм, лилося молочно-біле світло.

До нас обох одночасно прийшло почуття нескінченності життя, наче з якогось замкненого, задушливого внутрішнього простору ми вирвалися на волю, як птахи, що вилетіли із клітки. З душами, наповненими ясным світлом і почуттям сенсу буття, який щойно відкрився нам, ми йшли незнайомими, уперше побаченими дорогам. Вже біля Григорівки на одній горі з голою кам'янистою вершиною⁵ ми сіли відпочити біля величезного каменя. Піщана дорога круто спускалася вниз до пристані, яку вже було видно на краю села.

Вдалину простяглася блакитна поверхня води, і гори хмар, які застигли над обрієм, відбивалися в цьому блакитному дзеркалі білими стовпами світла. Ми переглянулися – та сама думка одночасно прийшла до нас: начебто ми перебуваємо не на схилах придніпровських гір неподалік від села із прозаїчною назвою, а десь на іншій планеті чи в іншому, досконалому світі. Ця мить одразу нагадала мені Чигирин і те, що було із мною на острові в Рік Дракона. Я розповів про це Віктору і бачив, що він розуміє мої почуття.

Почуття безмежності світу, у якому ми опинилися, і знання, що поруч із тобою вірний друг, який так само як і ти переживає цю чарівну мить, наповнило душу щастям, змінивши ставлення до всього. Здавалося, що наше життя і наші долі стали простими, ясними й прямими як стріла – спрямованими в невідому даль майбутнього.

---

⁵ Пізніше я дізнався, що це гора Свизір.

Трахтемирівське посвячення

На початку 1982 року Шкіпер з'явився в Києві. Закінчився перший період його перебування в трахтемирівських горах, і він хотів вирушити в Азію на пошуки нових місць сили. Декілька разів ми зустрічалися взимку, обговорюючи цю тему – мене теж приваблювали гори й пустелі Азії, хоча в той час я в них ще не бував. Пізніше ми незалежно один від одного потрапили в ті краї, а Шкіпер зі своєю подругою Танею навіть прожив там досить тривалий час. Але це ще було попереду.

Одного разу навесні 1982 року Шкіпер сказав, що він не планує бувати в Трахтемирові в найближчому майбутньому, і я попросив у нього ключ від хати. Через декілька днів на початку травня із ключем у кишені я приїхав у Ходорів. Була сильна гроза, і я йшов дорогами під дощем. Так починалося моє перше трахтемирівське літо 1982 року.

Спершу сільська хата з її незвичними запахами, вогкістю й мишами справила на мене гнітюче враження, але потім я швидко звик і часто приїжджав сюди. Хата стояла осторонь від інших, та й самих місцевих жителів у Трахтемирові залишилося зовсім мало, тому крім баби Ольги й діда Прокопа я майже нікого не бачив.

Цілими днями я ходив горами і глибокими темними ярами, де серед обривів сірої, синюватої глини текли струмки. Усе тут було невідомим, дивним, загадковим і я сам здавався собі фантастичною істотою, яка опинилась у фантастичному світі – у справжніх горах сили.

Недалеко від Трахтемирова я знайшов симпатичне місце на березі, під обривом гори Круглий Дуб – за словами місцевих мешканців, колись там, серед сучасного соснового лісу, справді ріс старий дуб, а на березі під горою було джерело. Мені сподобався великий піщаний обрив, куди я приходив майже щодня, викопуючи у білому піску собі гніздо високо над водою, і там лежав на сонці з ранку до вечора, занурюючись у «великий полудень». Увечері, коли сонце починало схилитися до західного краю неба, можна було довго споглядати, як червоний диск повільно сідає за обрій.

Коли я повертався зі своїх мандрівок до хати, що стояла на горі під ясенем з густою кроною, мене зачаровувало блакитне вечірнє світло на білих стінах. Від ясена було видно, як сідало за

обрій сонце, ріку із баржами й далекі пагорби біля Ходорова та Ржищева. Відкриваючи скриплячі двері із прибитою на них підковою, я заходив зі спеки в прохолодну кімнату, де одразу оточувала повна тиша. Зачерпнувши кухлем води із відра, я сідав на лавку біля вікна...

Я полюбив цей заповнений небесним світлом простір сільської хати з його запахами глини й сіна, як може любити ці речі тільки городянин, який виріс у місті в інтелігентському середовищі. Коли у міському житті відриваєшся від природного коріння, як пташка в клітці, то потрапивши у сільський світ раптом розумієш, що сильно скучив за всіма цими первинними основами життя. Тому виникало почуття, що нарешті доторкнувся до чогось справжнього, нового й невідомого.

Тут, у цій хаті, де навіть сам час тік по-іншому, у мене не раз виникало почуття, начебто після довгої відсутності я повернувся нарешті додому – накриюся старою ковдрою, доторкнуся спиною до теплих каменів печі, і тоді розвіються усі турботи, думки і навіть бажання. Буде гудіти вогонь і потріскувати дрова, а вітер, налітаючи здалеку через Дніпро, стане шуміти в кроні старої верби, що нависала над дахом.

У тому році я вперше пізнав для себе задоволення топити піч. Мені подобався сам процес, тому що було в ньому щось первісне й стародавнє, таємниче й чарівне, що спонукає багатьох сидіти біля каміна чи вогнища. Восени, коли ми жили в трахтемирівській хаті удвох із Віктором, я іноді натоплював піч до сильного жару, а мій друг залазив на верхні нари, зроблені за піччю, де було тепліше всього, і там лежав під стінкою у блаженстві.

У ті вересневі дні я майже щоночі прокидався близько трьох годин, тихенько запалював свічу й читав книгу «За межами доступного Всесвіту» – про далекі галактики, квазари, чорні діри... Повітря над трахтемирівським мисом, із трьох сторін оточеним водою, зазвичай було прозорішим, ніж в інших місцях, і зірки тут здавалися яскравішими. А відсутність електрики в залишках колишнього села робило ночі по справжньому темними. Мабуть, саме тому з нашої гори над Дніпром всякі міжзор'яні теми ставали особливо близькими і хвилюючими. Почитаєш уночі при світлі свічки книгу про далекі галактики, а потім відкриєш двері хати, вийдеш за поріг, голову піднімеш – і от вони, незлічені зірки, що мерехтять над дахом – зоряні течії, що піднімаються через темні гори над

Монастирком і йдуть через все небо своїм одвічним загадковим шляхом.

Давно минув той дивний час і крім спогадів від нього не залишилося майже нічого. Але в мене досі збереглася ця книга, куплена десь у Кагарлику, яка лежала пару років у трахтемирівській хаті. Іноді я знаходжу її, беру в руки, і розкриваю навмання – «спіральна галактика в сузір'ї Волосся Вероніки віддалена від нас на три мільйони світлових років...». І тоді настрій трахтемирівських ночей оживає в серці, наче все це було лише вчора.

У тій сільській хаті, де побут спрощений до мінімуму, я став помічати в собі пробудження якоїсь глибинної, безпричинної радості від усього. Від того, що сонце світить і трава росте; скребеться за піччю миша й шумить нічний вітер над дахом; сіно пахне травою, а вода з колодязя – холодною свіжістю. Напевно, так жили всі ми в дитинстві, коли джерело щастя в глибині душі ще було чистим і не скаламученим. Потім, стаючи дорослими, набуваючи досвід і пізнаючи світ навколо, ми поступово і непомітно засмічуємо це джерело безпричинної радості всяким мотлохом, який не тільки не додає щастя, але часто взагалі не має ніякої цінності.

Так джерело безпричинної радості все менше пробивається на поверхню, поки про нього не забувають зовсім. Насправді ж воно не пересихає ніколи, а просто не може вийти назовні. Тому завжди є шанс оживити його, шанс відпустити себе на волю й забути слово «навіщо» – як невідомо це слово горобцю, який літає просто так; і невідомо далекій зорі Арктур, яка світить зовсім не для того, щоб ми могли її бачити, а просто так. І якщо очистити свою душу, прибрати той важкий камінь повсякденних турбот, яким завалено джерело радості, воно проб'ється на поверхню, принесе блаженну легкість, наповнивши сенсом весь світ навколо і всі звичні речі. Тоді в одну мить усе зміниться, усе стане легким і вільним, а бруд землі перетвориться на алхімічне золото. Адже ми вже перебуваємо там, куди так прагнемо, хоча не можемо усвідомити цього.

*«Благословляю сонячним сходом
гори і прірви, хащі і води*

*кожне зусилля, дихання кожне
чортове зілля й зіллячко боже.
Благословляю світу красу я,
землю свою, що круг сонця вальсує.
Небо і птицю. Дощ над полями.
Хліб і криницю благословляю.
Дикого терну гостру упертість
Доброго зерна смертну безсмертність»⁶*

Тим літом я щоранку прокидався з думкою: «От ще один новий день! Я радий, що він настав – скільки ще буде нових пригод і вражень!». Так мені вдалося знайти той спосіб життя, коли буття має повноту, а кожна мить стає миттю вічності, яка торкається земного життя. І секрет не в якомусь особливому місці – секрет усередині нас, він у тому джерелі безпричинної радості, яке кожен міг би знайти в глибині своєї душі. А якщо такого стану можна досягти в умовах сільського життя, де навколишнє середовище гранично спрощене (старий ватник і кирзові чоботи), те це можливо і в інших стилях буття.

Одного разу восени, перед тем як заснути, я лежав у хаті не нарах за піччю й згадував яскраві миті минулого літа – білі й іржаві піски, що обсіпають із обривів трахтемирівських гір; смак води із джерела в Темному ярі; квіти за вікном хати і райдуги над Дніпром; нічні грози й зорі над ясеном...

Йшли дні та ночі, а літо 1982 року так і не закінчувалося... На початку вересня я вирушив на пару тижнів у Трахтемирів, і коли вже їхав в «Метеорі-29», у Ржищеві зайшли Віктор і його подруга Інна. Вони мандрували десь придніпровськими дорогами і зараз теж збиралися в Трахтемирів.

Увечері ми довго сиділи під ясеном біля вогнища, розмовляючи про події минулого літа, і яскраві зорі світили нам через гілки дерева. Весь наступний день ми провели на березі, на білих піщаних схилах гори Круглий Дуб. Упевненість, що навколо на багато кілометрів серед безлюдних гір нікого немає, дарувала ні із чим не порівнянне почуття свободи. І від цієї свободи легко було на душі.

---

⁶ Ірина Жиленко

Коли сонце почало схилитися до обрїю, на водї утворилася золотава дорїжка. Ми довго плавали й стрибали у водї, а потїм вилїзли високо на схил, де впали в теплий бїлий пїсок. Зеленї гори навколо, безхмарне небо, безкраїнїй водний простїр, молодїсть і свобода – здавалося, що свїт у цю мить став досконалим...

Лежачи на теплому пїщаному схилї, ми розмовляли про цю досконалїсть свїту, про рїдкїсне почуття повноти життя – цей дарунок нам вїд трахтемирївських гїр. Ми не знали, чи довго триватиме така досконалїсть свїту і наших життїв у ньому, або ж це почуття згодом неминуче згасне й нам залишиться лише згадувати цей вечїр на схилї гори Круглий Дуб як вїкно, розкрите у невловиму справжнїсть їснування. Але навїть якщо ця мить вїчностї залишиться десь у минулому, яке постїйно вїддалятиметься вїд нас, з цього чарївного вїкна завжди буде литися ясне свїтло...

А сонце тим часом сїдало все нижче, довшими ставали тїнї, й червоно-золоте свїтло торкнулося схилїв гїр... О, мить вечїрньої повноти буття! І хоча потїм було ще чимало хвилин, коли свїт здавався досконалим, той вечїр на березї в Трахтемировї залишився в пам'ятї яксравним спогадом про дотик до невловимої справжностї свїту.

Через день Інна поїхала в Київ, а ми з Вїктором залишилися, щоб поринути в настрїй трахтемирївського посвячення. Стояла безхмарна тепла погода, яка буває тїльки на початку осенї. Щодня ми з ранку вирушали на Зарубину гору рїзними дорогами – їнодї над Монастирком, а їнодї через поля мїж двох величезних похмурих ярїв, один з яких називався Здихальня, а їнший – Темний яр.

Сама Зарубина гора, куди ми вперше потрапили ще минулого року, складалася їз двох вершин. Перед великою горою, яка заросла деревами, на березї був їнший, невисокий пагорб, вїн називався «Мала гїрка» і обривався пїщаними осипами до широкої затоки. В обривї над осипами були складчастї шари зелених, рудих, жовтих і бїлих пїскїв, а на березї лежали великї брили пїщанику, на яких розбивалися хвилї. Вершина пагорба була пїщана, і якщо лягти на краю обриву, поклавши голову на руки, то можна було довго дивитися вдалину, де вода зливалася з небом. Їншого берега не

було видно й від цього обрій здавався морським. На цьому піску ми лежали на пекучому сонці, а коли спека ставала нестерпною, вилазили на верхівки великих каменів в декількох метрах від берега, або ж сиділи у теплій прозорій воді неглибокої затоки.

У вересні сонце стояло вже нижче, ніж літом, і якщо довго дивитися в безхмарне небо, у зеніті воно здавалося майже чорним, і здавалося, що з його глибини народжувалося якесь таємниче темне світло, яскравіше, ніж звичайне світло сонця. Це темне світло входило в тіло і залишалося там, як заведена пружина. І тоді можна було йти під пекучим сонцем польовими дорогами кілометри й кілометри, лазити по горах і кручах, не знаючи ні втоми, ні голоду – була в цьому темному світлі якась особлива сила, і здавалося, що вона іскриться й кипить. Так, споглядаючи темне світло над Зарубиною горою, ми вірили, що знайшли саме те, заради чого доля привела нас у Трахтемирів.

Вечорами ми верталися з гір і ярів, вимазані в глині і переповнені безпричинною радістю. Зоря вже догоряла на північному заході над обрієм. Скинувши рюкзаки під ясеном, ми йшли їсти виноград – стара лоза обплітала яблуню, яка росла в саду через дорогу. Темний виноград місцевого сорту вже дозрів, і ми вилазили високо на дерево, щоб дістати кращі грона й неквапливо їли, мовчки сидючи на гілках і спльовуючи шкурки вниз. У ті дні цей виноград був майже єдиною нашою їжею – і зовсім не тому, що в нас не було продуктів. Щодня сонце над Зарубиною горою дарувало нам дивну силу і ми були, як кажуть, «без хліба ситі й без вина п'яні».

З тих часів початок осені, коли часто буває яскрава сонячна погода, щоразу породжує в мені особливе хвилювання, нагадуючи про трахтемирівське посвячення, коли перед нами розкрилися невидимі двері в фантастичний світ високих енергій, і ми легко увійшли туди без страху із серцем, переповненим безпричинною радістю.

Одного разу ми зібрали в ярах терен, насипали в трилітрову банку й засипали цукром, а банку поставили на піч. Від тепла терен швидко пустив сік і перебродив. Вийшло яскраво-червоне пахуче вино. Воно було налито в пляшку, а пляшка захована в соломі на горищі. Ми хотіли закопати цю пляшку десь під грушею біля Дніпра, щоб потім через багато років знову зустрітися тут, у цій старій хаті, випити тернове

вино і згадати далеке літо 1982 року. Адже коли ми сиділи під ясеню, слухаючи шум столітньої верби над дахом хати й насолоджуючись почуттям відсутності часу, здавалося, що так буде завжди. Але скоро життя направило наші шляхи в різні сторони, а вино було непомітно випите тієї ж осені або взимку. Давно вже немає хати на горі, і ясена теж немає, як немає й того Трахтемирова, який ми любили на початку 1980-х. Воістину, *«де ми жили, ростимуть без наймення пальми...»*

Але тепла пора закінчилася. Роз'їхалися друзі й перестали ходити по Дніпру «метеори». Хата на горі, ще недавно схована серед буйної зелені саду, біліла тепер серед голих опалих дерев, помітна із усіх боків. Потім настала зовсім похмура пора з туманами й дощами. Але я завзято продовжував їздити сюди, користуючись задушливим, набитим людьми й мішками букринським автобусом, який довго повзе по вибоїстих дорогах. Це був сильний контраст у порівнянні з літніми поїздками на швидкісному кораблі на підводних крилах. Але щось сильно тягло мене в Трахтемирів, змушуючи терпіти всі незручності. Навіть у сиру холодну погоду я не міг у вільні дні спокійно всидіти в місті – мені здавалося, що в цей час *там* щось важливе проходить повз мене, і я втрачаю свій шанс взяти ньому участь.

Одного разу на початку зими я поїхав на декілька днів у Трахтемирів, але погода зненацька зіпсувалася, пішов сильний дощ із мокрим снігом. Автобус прийшов у сусіднє село пізно ввечері й поки я вночі добрався до порога хати, то повністю намок і сильно змерзнув. Я заліз на піч, протопивши її дубовим дровами, але це вже не допомогло й наступного дня я відчув себе хворим. За вікном шумів вітер, йшов дощ, сніг перетворився на рідку кашу, а дороги – у канави з талою водою. Боліла голова і, мабуть, була висока температура.

Єдиний порятунок я бачив у тому, щоб нічого не їсти і щогодини пив липовий чай. Улітку я зібрав багато липового цвіту на схилах гір над Монастирком і зараз у мене був великий мішечок із золотавими висохлими квітами, що зберегли свій аромат.

Але хвороба посилювалася, уночі мені не спалося, і тоді я вставав, запалював свічу, пив липу, а часом, у хвилини прояснення свідомості, намагався читати одночасно декілька

книг, які випадково у різний час опинилися в хаті. Одна з них була «Таємна доктрина» – величезний том в тисячу сторінок, опублікований в 1938 році; а ще дві або три – потерті художні книги українською мовою зі штампом «Шкільна бібліотека села Пшеничники».

Цитати, що сподобалися мені, я виписував із цих книг на листках паперу з якихось старих сільських зошитів. Ці листки потім перемішалися, як змішувалися в моїй голові дивні нічні слова...О, ці слова трахтемирівських ночей! Вони як шепіт вітру, і шепіт цей не мав ані початку, ані кінця...

«Пошли їм долю, що не знає спину...», адже «кожна людина – мов джерело», і здатна «світ прикрашати просто існуванням...»

А за вікном шумів вітер, і потріскувала свіча на столі.

«На тлі небес, в тумані золотім, чужі життя, ваші любові й біди... незборимі на вітрищах долі... сотні літ шляхи безсмертя... в цей спраглий світ...»

І золотий липовий цвіт, його медовий запах... *«барви янтарного літа... «прохолодний листок подорожника на рані...»*

А я все пив липу – мучила температура і спрага

«віднині спрага ця лишається в мені назавжди... на березі ріки... що протікає крізь нас неминуче мов доля... і кличе за собою у нескінчену путь»

«Прамати є вогняна риба життя. Вона мече ікри і своїм диханням нагріває її. Зерна ікри притягуються одне до одного, утворюючи згущення в океані простору. Великі згущення об'єднуються і утворюють нові зерна ікри у вигляді вогняних точок, трикутників і кубів...»

«у річищі вічного плину... чому життя на трепет хвилі схоже, мов листя лепет, мов весни цілунок...»

«земний вогонь є найбільш чистим і досконалим відображенням Єдиного Полум'я як на небі, так і на землі. Це є життя і смерть, початок і кінець кожної матеріальної речі...»

«води джерельної хотілось, неначе птахові небес...»

«взьми просту лампаду – від неї ти зможеш запалити вогні, свічі і лампади всього світу. Нею ти зможеш підпалити весь світ – а вогонь в лампаді від того не змінюється...»

«В нашому сонячному світі Єдине Існування – це небо і земля, корінь і квітка, дія і думка. Воно в сонці так само, як і в найдрібнішій комасі...»

«і тоді стає милим усе, що робить життя приємним: лічити зорі, пити воду, співати пісні...»

О, це марення довгих зимових ночей!

Але через декілька днів золотий липовий цвіт, цей медовий сік янтарного літа зробив свою справу, і хвороба відступила. З того часу я став вклонятися божеству липи, медово-прозору, безформному, густому й текучому, яке сп'яняє своїм ароматом і обіцяє вічне забуття. І тоді цей дух, прихований у тінистих зелених літніх кронах і в золотій прозорості меду, володар бджіл і густої тіні в спеку великого полудня став моїм заступником.

У ті дні я багато міркував про події минулого літа й зрозумів – зі мною відбулося дещо справді найважливіше в моєму житті. Не хотілося примиритися з тим, що літо закінчилося, і усвідомити, що справа не в трахтемирівській хаті, не в ясені й навіть не в Зарубиній горі, а тільки в тому настрої, який увійшов у наші душі – мить вічності, коли відчуваєш невловиму справжність світу і смак реальності... Таку мить важко описати словами, але хто відчував подібне, той зрозуміє одразу.

Цей настрої трахтемирівського літа був як далека зірка, а люди, що стали колись причетними до нього – як комети, притягнуті цієї зіркою. Вони наблизилися до цієї зірки і тепер віддаляються, щоб повернутися лише через багато років. А дехто може взагалі ніколи. Але тепер їхній шлях і доля змінені тяжінням далекої зірки.

Так і ми, доторкнувшись до цього настрою, надто великого й незбагненого, щоб його можна було назвати словами, йдемо потім шляхами життя, але згадка назавжди залишається в пам'яті, як відкрите вікно, через яке продовжує литися яскраве світло.

Минули роки, доля повела мене до інших гір, і там відбувалися не менш важливі події. Але щоразу, коли я пропливаю на «метеорі» біля трахтемирівського мису, де над безмежним водним простором розкинулося небо великого полудня, і бачу гору Дубина, на якій колись стояла хата під ясеном, пам'ять про ті часи знову оживає в душі з усією яскравістю. *«Де ми жили – ростимуть без наймення пальми, і вугілля з наших тіл цвістиме чорним квіттям...»*

Адже саме там починався мій шлях у чарівному світі цих гір, і дух трахтемирівського посвячення увібрав у себе всю манливу силу невідомого, поклик усіх ще не пройдених доріг. В те літо 1982 року серед гір і полів, коли життя тільки починалося, тільки сходило до свого зеніту, воно здавалося ще непрожитим, і тому обіцяло багато чого.

Коли мої думки повертаються до спогадів про той час, він справді нагадує таємний сокровений рай, який називають у народних міфах «вірій». За легендами туди відлітають птахи восени, а душа після смерті. Цей рай незмінно існує у вічності, у просторі метафізичної юності. Там я завжди молодий, мені завжди 25 років, а переді мною – усі дороги, і вони кличуть за обрій. На тих дорогах я пізнав почуття прямої лінії, що проходить через усе моє життя – лінії долі, лінії щастя. Це там, біля гори Круглий Дуб в 1980 році я вперше потрапив на моторному човні на це узбережжя; і там починався мій шлях у фантастичному світі мрії та міфу – світі, який грав зі мною у таку прекрасну і незабутню гру.

Я назавжди запам'ятав ту хату, що стояла під ясеном... її біло-блакитні стіни, запах дерева і сіна; тишу, прохолоду і нерухомість спокою... Образ обителі, що супроводжував мене потім довгі роки мандрів... Серпень і вересень 1982-го... Небо й зорі, яблука й «мед сонця»... Минуло багато років, але й зараз я згадую той час із ностальгічним хвилюванням. *«О безтурботність літ давно минулих! О юності божественне кострище!»*

«Час – то сонячний сік»

Наприкінці 1982 року, 31 грудня, ми знову зустрілися в Трахтемирові з Віктором, а потім приїхав Валера К. із дружиною. З ним я познайомився торік – мені подзвонила моя подруга Марина й сказала, що із мною хоче поспілкуватися цікавий хлопець; Валері ж вона сказала, що зараз трубку візьме «дядько», який нібито може абсолютно все. Валера мене добре зрізав, запитавши по телефону, чи можу я йому дістати личинок мух певного виду (далі була латинська назва). Личинок мух я, звичайно ж, дістати не міг. Валера закінчив біологічний факультет Київського університету, після чого декілька років працював у Канівському заповіднику. Мабуть там у його душу увійшло щось таке, що приваблює мене в його поезії тих давніх років (цитую її мовою оригіналу).

*Средь холмов стихнет ветер в ночи
И по непроходимой дороге
Дождь придет и в окно постучит,
И дождется тебя на пороге.*

*Спотыкаясь, нашаришь штаны,
Плащ накинешь и выйдешь из хаты
Под покров проливной тишины
И под осыпи груши горбатой.*

*Он прильнет своей мокрой щекой
К твоей выжженной солнцем щетине
И заметит, что ты не такой,
Спросит, как твое новое имя...*

Працюючи в заповіднику, Валера спеціалізувався на вивченні комах. Він розповідав, що коли проходив дорогами через села з рюкзаком і сачком для вилову комах, місцеві жителі глузливо питали його: «Хлопче, та де ж твоя риба?». А якась баба в Григорівці сказала, що то американський шпигун, який розкидає колорадських жуків на городи. Можливо, полювання за комахами мало для Валери таке саме значення, як для мене мандрівки з рюкзаком берегами в пошуку скам'янілостей. І скам'янілості, і комахи – це був привід для якогось іншого

способу життя – поїхати з міста і подорожувати сільськими дорогами. Його вірші я часто згадував у своїх мандрах.

*Мы прорастаем где-нибудь
долгим воспоминанием имени
разных тысячелетий
рассеянные каплями крови
маковой и васильковой
мы прорастаем где-нибудь
под утренним бризом времени
ненастоящим летом...*

А тоді, новорічним вечором, ми з Віктором прийшли із заметених снігами ярів. У хаті вже сиділи Валера і його дружина Олена; було тепло, горіли свічки, на столі стояло шампанське...

*И космос шушит
и снежинки о наст шелестят.
Там в хате горит керосинка и Витька
Уснул сняв очки на нестынущей печке
И Сашка величественный и прозрачный
Вернулся с мороза и не раздеваясь уснул
И мне бы уснуть, в напolzающей тени
Оконной крест-накрест зачеркнутой рамы...*

*Там, в хате, куда по ночам всё стучится
Мой дождь и по прежнему время
Течёт по отдельному руслу
И каждый из нас иногда приезжает оттуда.
Ты знаешь: я адрес сменил уже дважды и умер...
...найдеши ли меня в этом городе мрака?
Но все же найди. Я прошу: отыщи. Я всё тот же...*

Ми з Віктором зняли валянки й ватні штани, і грілися біля гарячої печі, складеної Шкіпером із брил каменю-пісковіку, добутого на березі Дніпра. Дивилися на яскраве світло газової лампи, пили шампанське, їли сир, а Валера читав свої вірші, в яких мені вгадувався Трахтемирів.

Где дом, с которым разлучен,

*Где ворот черного колодца
И цинк ведра, который в нём
Как колокол, качаясь, бьется...*

У печі потріскували дубові дрова, добуті з уламків старих хат.

*Спи, ветер! Твоего плеча
пока не оцарапал Черный Луч печали...
Спи, ветер, погаси свою печаль,
укрой слоистым облаком Звезду...*

А за чорним вікном – морозна ніч, яскрава зірка й місяць над горами...

*Мы входим в лето глубже и глубже
чувствуя скользкое серое дно
такое предчувствие, будто светлое лето
подернуто серой волной...*

*Теплый липовый сок
зыбкий скользкий восток
уплывем-уплывем, ветер солнечный сок
по единственной из сотен тропок дождя
опадает скорбя время
утренний бриз тихо плачет по нас
на горе зверобой голубой-голубой
в этот призрачный час
ветер острый несет раскаленный песок,
уплывем-уплывем...
время солнечный сок...*

Я згадую і досі деякі рядки з віршів Валери

*Прочерчивая круги в черноте
пером касаясь сажевых скрижалей
неволью вырезая вязь печали
дар истины вручая пустоте
звезду снабжая признаком и свойством
земным телам даруя слова тень
земная женицина, известная лишь тем*

*что знает каждый запах беспокойства
идет, ступает кончиком крыла
касаясь, сознавая вкус излета
неся крестом последнего полета
в последнем взмахе – острый блик тепла.*

«Де смак твій, реальність?»

Одного разу в Григорівці на пристані я помітив, що на перевернутому човні в кушах сидять якісь дивні люди, босоногі й бородаті. Як потім виявилось, один з них був Шрі Філіп (так його називали в езотеричних компаніях), місцевий адепт, з яким я потім подружився – зараз його вже немає на світі. Найбільш екзотичний вигляд мав бородатий хлопець в сильно потертому одязі – Вітя А. (надалі я називатиму його В. А., щоб не плутати з моїм другом Віктором Вісенте). В ті часи туристів на півострові ще не було, і поява таких людей одразу привертала увагу. З розмови із сільськими бабами на пристані з'ясувалося, що це художники, які купили собі хату в сусідньому селі Бучак, розташованому вдалині серед темних і загадкових гір.

«Позаростали, як дикобрази» – невдоволено казали про цю компанію баби – «у бур'янах сидять і самокрутки курять... а дівки голі по селу бігають». Якими наївними в ті роки були сільські жителі. Вони думали, що ті косяки справді були просто «самокрутками». Так я вперше почув про компанію бучацьких адептів. На той час я вже багато бачив різних езотериків у місті, і якби не згадка про Бучак, зустріч не привернула б мою увагу.

Несподіване продовження ця історія мала в Києві, коли через місяць до мене в потрапив друкований на машинці текст «Інструкція з техніки безпеки при роботі з Вітею А», написаний невідомим мені автором, прихованим під псевдонімом «№20». В «Інструкції» розповідалося про те, як В. А. зібрав компанію у далекому селі (його назва не згадувалася). За словами автора, він маніпулює своїми друзями й подругами, використовуючи їх для корисливих цілей. Сама історія мені здалася досить тривіальною, тому що таких маніпуляторів я вже зустрічав не раз.

Може, скоро я забув би про «Інструкцію», але Вісенте в компанії, що збиралася у двох сестер з Дарниці, познайомився з автором – Володею, якого всі називали «Волохан», а потім із самим В. А. Він був сином відомого художника Михайла А., який колись перебував на якійсь важливій посаді у Союзі художників. В 1975 році батько дав гроші В. А., у той час студенту художнього інституту, і той купив собі хату в селі

Бучак, на хуторі Біланівка⁷. Село Бучак здавна було відомим серед художників дачним місцем, куди вони часто виїжджали на етюди й на відпочинок. Через декілька років, коли стара хата почала розвалюватися, В. А. купив ще одну, яка стояла поруч – «для гостей». Потім захопився всякими дивними речами, Карлосом Кастанедой, і так в 1979 році почався езотеричний період в історії тієї компанії, де В. А. вважався лідером.

Поступово ми стали все частіше й частіше згадувати в наших розмовах «бучацьких адептів». Це було не дивно, адже ми з Вісенте й Шкіпером думали, що в цих горах крім нас ніхто більше не займається пошуками сили й що центром езотеризму є Трахтемирів. Але раптом виявилось, що В. А. зі своїми друзями – Шрі Філіпом, Волоханом та іншими теж шукачі сили. Принаймні, так нам здавалося тоді. Думка про те, що в сусідньому селі є така компанія, про яку ми мало що знали, інтригувала.

Узимку на початку 1983-го Вісенте декілька разів зустрічався з В. А., і той розповідав, як в 1975 році він плавав на яхті по Дніпру в пошуках місця, щоб поселитися. Його зацікавила особлива енергетика бучацьких гір, і він купив собі там хату, де стала збиратися компанія.

У квітні 1983 року В. А. запросив нас із Вісенте у свою майстерню. Ми розглядали картини, пили чай і розмовляли на теми, які зазвичай обговорюють у майстернях художників. На підлозі стояло давнє сільське дерев'яне корито, видовбане із цільного шматка дерева, і в ньому шаруділа черепаха. Вона піднімалася нагору по стінці, потім з'їжджала вниз, після чого все починалося спочатку... Це було дуже символічно.

На одній з картин на аркуші картону такого кольору, начебто його довго вимочували під дощами, а потім так само довго сушили на сонці, був зображений тушшю будяк, який іноді виростає в селі на краю городів до величезних розмірів. Над ним був напис – «Де смак твій, реальність?». Щось зачарувало мене і в цих словах, і в самому малюнку і я довго розглядав тонкі лінії, прокреслені пером... Мені не раз доводилося споглядати такі будяки на узбіччі польових доріг, і замислюватися про те саме – *де він, цей смак реальності?*

А й справді, де смак твій, реальність? Коли я почав цікавитися такими таємничими питаннями, моя голова була

---

⁷ Його назва походить від прізвища «Білан» – хутір Біланів. Раніше там жило багато людей з таким прізвищем.

забита різними ідеями, книгами, іменами й вченнями. Але поступово зріло відчуття – у ті роки ще невиразне, – це не те, що мені потрібно. Невловима справжність світу, мить вічності, *смак реальності*... От чого хотіла насправді моя душа, хоча тоді я ще не розумів цього.

На іншому картоні тушшю були намальовані черепахи. У круговороті буття вони рухалися від народження до зрілості, старості й смерті навколо якоїсь таємничої рослини. Унизу були єгипетські ієрогліфи, а у верхньому куті нерозбірливим готичним шрифтом вірш про монолог розбудженої мрії.

Найбільше сподобалася картина «Готика», на якій у коричнево-лілових тонах була зображена жінка із заплющеними очима. Її фігуру наче відлили з дивного металу, що стікав, як струмені водоспаду, а потім застиг. Якби світло могло бути рідким, то можна було б назвати це потоком загуслого темного світла.

Я почав висловити В. А. своє захоплення його картиною, щось говорив про те, як це геніально... – Усе це просто слова, – байдуже сказав він. – Чим більше слів людина говорить, тим більше вона намагається обдурити співрозмовника... А взагалі-то найдосконалішим інструментом творчості є наша уява. Однак у всякому мистецтві завжди є щось сумне, тому що в ньому художник втілює те, що не вдалося реалізувати в житті.

А черепаха продовжувала шарудіти на стінках дерев'яного корита. У майстерні пахло фарбами, полотнами й старим деревом – це нагадувало запахи сільської хати. Поговоривши ще трохи, ми пішли.

Ця зустріч чимось справила на мене сильне враження – а В. А., як писалося в «Інструкції», мав талант справляти на людей враження. Я декілька разів дзвонив йому, пропонував зустрітися, поговорити про Бучак і взагалі про життя, але В. А. ухилився від зустрічі й ми побачилися лише через декілька років уже в сільській місцевості.

Коли минув час, я зрозумів, що справа була не в самому В. А. і не в його здатності справляти враження на людей. Адже надалі я з ним практично не спілкувався – бачив декілька разів за чотири десятиліття. Та і складна його філософія виявилась нецікавою для мене – ще одна пастка для інтелекту, в якій можна застрягнути надовго.

А коли в той день у його майстерні на вулиці Філатова щось величезне й неосяжне позвало мене – то насправді був

поклик Бучака. Цей поклик торкнувся особливої струни в душі, яка раніше не звучала. У наступні роки ця струна бриніла все голосніше й голосніше, і тоді я зрозумів, що саме схвилювало мене в той день – це був смак *бучацького посвячення*, той самий *смак реальності*. Смак тієї справжності світу, яку важко назвати й описати – смак, який потім життя щедро дарувало мені серед бучацьких гір.

Вітер сили

Улітку 1983 року ми з Віктором Вісенте влаштувалися на роботу в археологічну експедицію доктора Максимова, яка збиралася проводити розкопки в Зарубі – давньому городищі між Монастирком і Зарубиною горою, розташованому напроти Переяслава на високій крутій горі, що окремо стоїть над Довгим яром⁸. Там, у Зарубі, ми провели майже все літо з невеликими перервами для поїздок у Київ.

Я поставив намет під грушею на терасі гори над яром, неподалік під іншою грушею розташувався Віктор. Від входу в намет було добре видно Зарубину гору, блакитну воду затоки перед нею, далекий обрій і безкрає небо. Груша давала прохолодну тінь, а її листя монотонно шелестіло під вітром.

Унизу була темна глибина яру, де із джерела⁹ витікав невеликий струмок. Там, на дні яру, не відчувався ні простір неба, ні пекуче сонце. Здавалося, що час там зупинився – зелений світ живої природи, який не думає й не діє, а просто існує в течії буття.

*«Лисиці, леви, ластівки і люди,
Зеленої зорі черва і листя...
І небо, що над нами синє і сріблисте»¹⁰*

Робота в експедиції починалася о сьомій годині ранку, коли було ще прохолодно. Щоб зігрітися, ми активно копали шурфи й траншеї. Іноді вітер доносив далекий звук колгоспної вантажної машини, що їхала десь через поля – тоді їх ще обробляли. А часом можна було навіть почути, як десь за горами йде з Канева ранковий «метеор», а потім зупиняється на пристані в Григорівці.

О пів на десяту була перерва на сніданок. Я не ходив їсти – залишався на горі, сидючи в траві. У те літо я привчав себе мало їсти, у мене була норма – 100 грамів печива в день і фрукти – абрикоси, вишні, шовковиця. Нічого іншого я не їв, фізично

---

⁸ Назва «Довгий яр» дуже поширена у наших краях, так само як Довгий шпиль, Веселий шпиль, Лисуха і Каменуха. Місця із такими названими є в різних селах. Долина, в якій знаходиться Трахтемирів, теж має назву Довгий яр.

⁹ Де джерело під Високою горою давно вже пересохло.

¹⁰ Тут і далі вірші Богдана-Ігоря Антонича, львівського поета 1930-х років.

працював на розкопках і почував себе непогано. Спершу хлопці з експедиції із сумнівом поставилися до моєї ідеї, вважаючи, що це дешевий прикол, і насправді я десь у куцах таємно від усіх їм сало чи консерви. Але потім звикли до цих особливостей і не звертали уваги, а жінки навіть бачили в цьому якусь привабливу загадковість.

Зазвичай ми працювали до двох годин дня. Спека тоді ставала нестерпною, і я роздягався, залишаючись у шортах з обірваних джинсів, темних окулярах і кирзових чоботах. Віктор знову поголив голову й до середини літа вона покрилася чорним пухом довжиною пів сантиметра, як у справжнього зека. Він любив ходити в спеку у ватнику й чоботах. В такому вигляді ми лазили з ним по горах, лякаючи місцевих пастухів.

Після закінчення роботи ми бігли на берег, виснажені від палючого сонця, спітнілі, в пілу – і у воду. Кайф! А коли в жаркий полудень я виходив з води на берег, переді мною в глибині яру була темна Висока гора, що вабила своєю тінню. Присівши на піску біля води, я розглядав скам'янілі раковини давно зниклих морів – а їх на цьому березі під обривами було чимало. Прозора хвиля то перевертала їх, то залишала лежати на мокрому піску, і тоді знову їх заливало світло пекучого білого сонця.

*«Залле мене потоп, розчавить білим сонцем,
а з тіла буде вугіль, з пісні стане попіл.
Прокотяться над нами тисячні століття,
де ми жили, ростимуть без наймення пальми
і вугіль наших тіл цвістиме чорним квіттям...»*

У другій половині дня ми з Віктором часто ходили по берегу затоки під Зарубину гору. Там, лежачи на крупному зеленуватому піску, довго дивилися на небо, згадуючи осінь минулого року і настрої трахтемирівського посвячення. А ще плавали в чистій воді під горою й спостерігали за піщинками, які стікали з обриву, або за хмарами, що повільно пливли кудись у синьому небі над безкрайнім обрієм.

Вечорами, коли спека спадала й червоний диск сонця опускався за Дніпро, можна було брати участь у приємних розмовах у жіночому товаристві біля вогнища. А якщо це починало стомлювати, можна було піднятися на край городища,

звідки добре видно, як над обрієм горить зоря, відбиваючись на гладкій вечірній воді своїми неправдоподібно яскравими барвами. Уночі мені подобалося спати під небом, споглядаючи зірки над яром. А вони були незліченними, і часом одна з них зривалася й падала через усе небо, залишаючи за собою повільно згасаючий світлий слід.

У те літо я зненацька відчув, що це місце на схилі гори над яром є для мене більше домом, ніж звична міська квартира або трахтемирівська хата. На відміну від минулого року, коли ми з Віктором облазили всі гори і яри, зараз ми майже нікуди не виходили, хіба що на Зарубину гору купатися, або ввечері вирушали в Монастирок їсти вишні. Хоча до Трахтемирова йти було не більше години, ми не ходили туди жодного разу, тому що в Зарубі було присутнє почуття, що тут вже все є, і прив'язаність до хати під ясеню ослабла.

Коли сидиш під грушею, дивлячись на небо, у душі виникало дивне почуття, що в цій миті вічності вже присутнє те, що було й те, що тільки буде. І всі далекі дороги, і вечірнє світло над Дніпром, і канівська Чернеча гора, і бучацькі ліси, і прозорість вод, і темна синь неба, і світле золото піску... Жаркий полудень і ковток холодної води в тіні під горою або із запітнілого глиняного глечика в прохолоді сільської хати... І, нарешті, – саме почуття щастя, яке не може стомлювати. А якщо здатнє стомлювати – це не щастя. Тому що щастя – єдине в житті, що не стомлює ніколи.

Так ішли дні, безтурботно й непомітно, як літні хмари, що пливуть у небі. Експедиція жила своїм життям – учені сперечалися про давні черепки, молоде покоління пило вино біля багаття, зав'язувалися скороминучі романи й ночами в кущах було чутнє любовнє шепотіння. А ми з Віктором у цьому майже не брали участі – образ трахтемирівського посвячення, пізнаного торік, не залишав нас, і наш інтерес був спрямований на одне – мить великого полудня, мить найкоротшої тіні...

У середині липня ми вирішили здійснити давній задум – подібно до давніх ченців-пустельників викопати печеру на схилі гори над залишками Зарубського монастиря. Взявши сокиру й лопату, під якимось приводом ми відокремилися від компанії й полізли на гору – а спека в той день була нестерпна. Нарешті ми знайшли те, що шукали. У затишному місці поряд росли берест і дика груша. Їхні гілки переплелися й утворювали над схилом щось подібнє до навісу, а коріння могло тримати ґрунт над

входом. Обрубавши декілька зайвих гілок, ми почали копати і до вечора була готова невелика печера. Потім ми наносили туди сіна й у годину полудня, коли від спеки не хотілося навіть виходити з тіні на берег, часто сиділи під грушею біля входу в печеру, дивлячись на небо і розмовляючи про різні езотеричні речі.

Одного разу ми почули від старого пастуха розповідь про джерело, що було високо над Монастирком, на Марковій горі. Важко було повірити, що майже біля самої вершини могла бути вода, але дід запевняв, що колись він сам там воду не раз пив. Ми вирішили піти шукати джерело і, пройшовши через поле, опинились на Марковій горі із плоскою вершиною, де росло декілька розкидистих старих маслин і напівзасохла дика груша.

Люди казали, що на цій горі колись давно жив козак Марко і там його поховали. Над могилою насипали курган, а на його вершині стояв хрест, витесаний з піщанику. Цього хреста давно вже немає, та й сам невеликий курган на краю гори майже непомітний. Від нього ми й почали свої пошуки, спустившись униз по вузькому ярку, на дні якого виднілася синя глина та іржаві камені. За поворотом ярку в траві чувся плескіт – з-під обриву витікав сильний струмінь води. Такого сильного джерела ми ще не бачили в цих горах, та й витікало воно не з болота, як найчастіше буває, а з однієї точки.

Наступного дня ми взяли лопати і вирішили розчистити джерело. Через пару годин русло струмка було розширене, а саме джерело обкладене шматками давньої цегли із фундаментів Зарубського монастиря. Потім ми з Віктором не раз у жаркі дні, ідучи по задушливому полю, звертали в тінистий яр, щоб випити там холодної води.

А потім піднявся сильний вітер зі сходу, і тоді інший, невидимий вітер почав свій танець у глибині мене. Так само пекло сонце, вітер гнав пил, а на вершині, що піднімалася за полем, де стояв топографічний маяк висоти +223,6, з'явилися якісь незнайомі люди. Із човна, що пристав на березі в Монастирку, вони вивантажили великий ящик і потягли його на гору, матюкаючись і обливаючись потом. Але якось вони вилізли, і поруч з маяком поставили намет, вигорілий на сонці до білизни, а поруч із ним антену висотою метра чотири.

Ми копали землю, вітер ніс пил і сяяло в небі пекуче сонце. А на висоті біля маяка і повільно оберталася антена – і в полудень, і ввечері, коли в небі горіла червона зоря й з'являлися перші зірки. Так і залишилося невідомим, хто були ці люди і що вони робили на горі – займалися радіоаматорством, слухали електронні шуми космосу, або були шпигунами. Через декілька днів вони непомітно зникли. На вершині вже не було нічого, крім декількох обрізків проводів і слідів багаття.

А вітер не стихав ані вдень, ані вночі. Цей вітер розбудив у мені вже знайоме почуття безпричинного щастя – може, саме його я чекав... Воно приходило іноді ранком – відкрисеш очі, а над яром і над зеленими горами сяє яскраве синє небо; а іноді ввечері, у звуках випадково знайденої музики, коли я крутив ручку свого маленького радіоприймача...

Стомлений гарячим вітром зі сходу, після кінця роботи я біг стежкою на берег, де під білим піщаним обривом кидався в прозору воду і жадібно пив її, занурюючись в глибину... там перевертався й повільно, з розкритими очима піднімався нагору, дивлячись через воду як усе яскравішою стає жовтувата пляма сонця. Мені здавалося, що в цю мить мене торкається якась внутрішня сила, розбужена вітром зі сходу. *«З кожним ковтком ти проникаєш усе глибше й глибше в мене... з кожним змахом рук я поринаю усе глибше й глибше в тебе...»*. А коли виходиш із води під яскраве світло полуденного сонця, стає холодно від вітру. Але це тільки на коротку мить – потім лягаєш на білий пісок, що обсипається з кручі, і сонячне світло одразу зігріває. І нічого тоді вже не потрібно – тільки вітер зі сходу, пекуче сонце та його відблиск на воді...

З кожним днем усе більше темніла шкіра, виходила з тіла зайва волога, на зміну приходила аскетична сухість, і все чіткіше проступали під шкірою м'язи й ребра. А десь в глибині пробуджувалася дивна енергія, схожа на скручену пружину. Так голод, спека і яскраве світло зробили свою справу – сила, принесена вітром зі сходу, увійшла в мене.

Один із днів того літа запам'ятався мені найбільше. Третього серпня зранку було оголошено, що сьогодні ми поїдемо в Бучак, на Бабину гору. Цієї поїздки я давно чекав, тому що дух бучацького посвячення усе сильніше й сильніше тягнув мене до себе, як магніт. Доктор Максимов сів у кабінку

«Уралу», а ми з Віктором та іншою компанією полізли в кузов великої повнопривідної вантажівки.

Польові дороги бігли під колеса машини, бив вітер в обличчя, в кузові трясло й кидало в різні сторони, а ми вп'ятьох стояли, тримаючись за передній борт. Над головами в нас було високе небо, а спереду – яскраве сонце. Здавалося, що вітер зі сходу змінив якусь глибинну основу – і душі, і самої реальності. І тоді весь світ став дорогою, що не має кінця. Можливо, саме заради цього ми з Віктором сиділи весь час у Зарубі, нікуди не виходячи звідти, щоб потім в одну мить весь світ став нескінченним шляхом, який розкрився перед нами.

По крутій вулиці машина спустилася в село Бучак. Через забори дивилися діти – напевно, їхню уяву вразила величезна машина й дивна мальовнича компанія в кузові. Проїхавши через село, освітлене яскравим сонцем, ми стали підніматися наверх по дорозі, яка вела між куполоподібних гір, що заросли листяним лісом. Пізніше я дізнався, що ця дорога йшла до гори Віхи – найвищої бучацької вершини.

Виїхавши з лісу й минувши поле, машина ґрунтовою дорогою спустилася на берег, до Бабиної гори. Доктор Максимов став оглядати залишки давнього поселення, а я піднявся на вершину гори й сів у траві. Там до мене й прийшло те почуття, яке потім не раз торкалося серця тут. Не знаю, як назвати його, але були у ньому нескінченність далеких обривів, і розкритий, розімкнений світ. Це, безсумнівно, був дарунок сили – дарунок від Бабиної гори.

Після полудня ми обідали в тіні вантажівки. Доктор Максимов довго розповідав про грецький острів Кос і про те, як дві тисячі років тому вино із цього острова везли по всьому світу на кораблях в амфорах із рожевої кераміки, уламки яких, знайдені сьогодні під горою, були розкладені перед нами на траві. Неквапливо текла розмова, і так само повільно плули в небі літні хмари, а я сидів, опершись спиною об колесо машини, дивився на вершину гори, думаючи про те почуття нескінченної далі, яке торкнулося мене сьогодні там.

Однак прийшов час повертатися, і ми поїхали назад у Заруб. Знову неслися повз нас жовті поля, машина спускалася в низини і піднімалися на вершини пагорбів... Цей день став найбільш яскравим. Назавжди в пам'яті залишилося відчуття світу як дороги, відчуття нескінченного далекого шляху; назавжди запам'яталося яскраве сонце й вітер, що бив в

обличчя; і як стояли ми в кузові машини біля переднього борту – праворуч Віктор, а ліворуч Макс; і здавалося, що дорозі цій не буде кінця.

Як і можна було сподіватися, після такого сильного вітру, який приніс дарунок сили, погода змінилася – наступного дня небо вкрили хмари. Взявши лопати, ми пішли на іншу сторону Довгого яру, на гору Могилки, де в акацієвому ліску могли бути давні поховання. І там із мною відбулося щось незвичайне. У якусь мить я мовчки відклав лопату, відійшов убік, де сів у високій траві. Я дивитися на кущ перед собою та на комашку, що повзла по ньому. Здавалося, ніби і кущ, і комашка, і лопата, і сіре небо – усе це перестало бути мертвими, сторонніми предметами зовнішнього світу, а стало продовженням мене самого, нічим не відрізняючись від моєї руки або ноги. Начебто зникла якась скляна оболонка, прозора й майже непомітна, а всі речі світу стали близькими й живими, об'ємними і яскравими, досконалими у своїй красі. В довершеності ліній засохлих травинок було щось настільки значне й грандіозне, що все інше – спогади, думки, справи й турботи – стали дрібними й нереальними. Потік думок припинився. Та й навіть думати, якщо немає тепер останньої скляної перегородки, якщо можна розчинитися у всьому – у сірому небі, у траві, що колишеться під вітром, та й у самому вітрі... Тепер усе це вже не чуже, що перебуває поза мною, а продовження мене самого. Так я і сидів, дивлячись, як повзе комашка...

Зазвичай ми не сприймаємо світ таким, який він є насправді, а бачимо його через різнобарвні лінзи своїх настроїв і станів, що визначають погляд на буття і на нас самих у ньому. Ці кольорові лінзи, через які сприймається реальність, можуть бути неякісними й забрудненими – тоді картина сприйняття спотворюється до невпізнанності. А можуть бути прозорими, ідеально відполірованими багаторічним самовдосконаленням. Але однаково вони є бар'єром, оболонкою між «Я» і світом, між тим, хто дивиться, і тим, на що дивишся.

А може, навіть і самого «Я» взагалі немає; може це тільки ілюзія, звільнитися від якої заважає прозора оболонка індивідуальних меж, через яку ув'язнений у неї свідок потоку буття стає відділеним від світу. І якщо «Я» – лише хвиля того безкрайнього моря, яке називається «існування», то поки ця

хвиля замкнена в оболонку індивідуального буття, якою б зручною й звичною не була ця оболонка, однаково часом приходить прагнення до чогось іншого, безмежного.

У той хмарний серпневий день прозора оболонка зникла для мене. І тоді ввійшло в мене *сіро-жовте світло великої порожнечі*. Я здивовано дивився на звичні речі навколо, відзначаючи про себе, що немає більше якихось внутрішніх станів, а є тільки те, що є: процес існування, який не має ні початку, ні кінця. Шум вітру на сірій горі під сірим небом, засохла ковила й кущик перекотиполя... Які досконалі форми його гілок і колючок; тонкі лінії жовто-зелених прожилок і неповторність кольору. «*Де смак твій, реальність?*» Навіщо тепер мистецтво, знання, розум і взагалі вся людська культура, якщо цей кущик, який учора виріс, завтра буде зірваний вітром і полетить кудись з гори, виявляється досконалішим? І, головне, – він справжній.

Я зрозумів, що відбулося саме те, що повинне було відбутися. Це і був *смак реальності*. Експедиція вже закінчувала свою роботу, наступного дня я зібрав речі, наша вантажна машина відвезла мене в Канів, а звідти на автобусі я поїхав у Київ. Так закінчилася епопея того літа – літа вітру сили.

Сонячна Дорога

На початку вересня 1983 року я знову опинився серед гір і ярів. Осінні небеса були безхмарні – у полудень світло сонця сяяло, як ніколи. Там, де було колись село Зарубинці, за мисом ріка повертає на південь, і коли я йшов уздовж води, обходячи корчі й брили каменю, сонце увесь час світило прямо в обличчя. А попереду відкрився вид на далекі гори правого берега, що синіли на обрії в сонячному мареві полудня і вигиналися величезною дугою. Занурені в глибоку тінь, ці гори нагадували хвилі, застигли навколо головної буцацької вершини, Віхи. Вони притягували до себе мій погляд і вражали якоюсь загадкою, яку неможливо пояснити словами.

Ці гори давно вже звали мене, і я не раз уявляв собі подорож до них, але весь час відкладав цей владний заклик на потім, як зустріч з фатальною жінкою, яка одночасно і вабить, і лякає. Я поки не знав, що на цьому місці, звідки відкривається світ таємничих гір, закінчується для мене шлях трахтемирівського Великого Полудня й починається дещо інше – *буцацьке посвячення*, посвячення Тіні й Ночі, які глибше, ніж світло полудня й навіть ніж білий, як алмаз, невидимий мед сонця.

І зараз, коли я дивився на далекі гори, і гладка темна вода простяглася переді мною як нескінченна дзеркальна рівнина, залита сліпучим сонячним світлом, переді мною розкрився невідомий і величезний світ того, що буде і чекає мене попереду – Сонячна Дорога, якій немає кінця.

Мені згадалася наша поїздка літом на експедиційній машині в Бучак – туди, до тих синіючих удалині гір – коли весь світ став нескінченим шляхом. І от, через місяць, це почуття знову повернулося до мене. Повільно я йшов уздовж берега по прозорій прохолодній воді, і так само повільно тік час. Над головою розкинулося синім куполом величезне небо, а попереду простягалася фантастична Сонячна Дорога, що кликала до далеких гір, занурених у марево сліпучого світла великого полудня.

А думка і уява летіли вперед, обганяючи мене самого й обганяючи час – начебто там, серед тих гір здійсниться якась велика мрія, і мене чекає все, чого тільки можна побажати. Ця мить тривала й тривала – начебто Сонячною Дорогою можна

йти без кінця; начебто мені завжди тільки двадцять п'ять років, а життя буде відкривати переді мною усі свої двері.

Здавалося, я бачив себе здалеку – маленька людська постать, потемніла від сонця, як шматок дерева, який викидає на піщаний берег хвиля – постать, що йде у сторону таємничих гір. Як безіменний мандрівний геолог, як всі інші сучасні бродяги, що тікають від світу цивілізації в пошуках інших стилів життя, у пошуках своєї сили й свого кайфу – у пошуках *свободи від самого себе*...

Так я йшов берегом усе далі й далі, а сліди мої заносили піски давно минулих геологічних епох – піски морів, що висохли у своїх берегах мільйони років тому...

Блакитна зірка

Морозною ніччю наприкінці грудня вантажівка, важкий повнопривідний ЗІЛ знайомого дядька Андрія повільно пробирався через ями по засніженій дорозі із Букрина у Трахтемирів, і промінь фар то освітлював колію попереду, то пропадав у небі, як сигнал у нескінченність.

Чорне небо було вкрито нереально яскравими зірками, а над темними вершинами далеких бучацьких гір, що вгадувалися на обрії, вставала блакитна зоря, велика як перлина – чи може як крапля місячного світла. У цю морозну ніч вона затьмарювала собою всі інші зірки холодного неба й часом здавалося, що від її світла утворюються тіні. Це був Арктур, альфа Волопаса¹¹.

Машина зупинилася ненадовго на вершині гори Ритиця, через яку вела дорога в Трахтемирів, і я виліз із кабіни в холод морозної ночі. Глухо бурмотів двигун – якби не цей звук, мене оточила б космічна тиша, яка буває тільки такими морозними ночами.

Це була чарівна мить. Тепер нічого стороннього не було між нами; тепер ніщо не заважало бути нам удвох, без свідків – незграбній у валянках і ватнику людині, що боїться за своє слабке замерзаюче тіло, і холодній далекій зірці над горою Віхою – найяскравішій зорі сьогоднішнього неба.

Цієї миті я чекав давно, чекав усе минуле літо, присвячене вітру сили, але я думав, що це буде місяць. А це виявився не місяць, а щось набагато більш віддалене – найяскравіша зірка, світло якої летить до нас більше тридцяти років...

Машина довезла мене до мосту і поїхала далі у піонерський табір, який був тоді у Трахтемирові. Пізно вночі я нарешті добрався до порогу хати. Місяць заливав своїм світлом засніжену дорогу й голі гілки дерев у саду, вкриті пухнастою памороззю. Дув холодний вітер і високо над головою в самому зеніті креслив свій срібlistий слід літак, що прямував за темну гору і за край неба – у ніч. А на півдні, над яром і над засніженими горами були помітні яскраві зірки Оріона. Здавалося, що він – такий же мисливець за силою, як і я –

---

¹¹ Насправді, як я потім дізнався, Арктур – гігантська червона зірка, але в ту морозну ніч вона здавалася блакитною. Так само як всі інші мерехтливі зорі.

широкими кроками йде кудись на південь – у Бучак, у невідоме майбутнє.

Відкривши старі нефарбовані дерев'яні двері із прибитою на них підковою (символом доріг і удачі) і написаними нижче словами «Пісні мої – над рікою часу калиновий міст», я зайшов у хату, де пахло мишами. Повісивши газову лампу на цвях біля вікна, я розтопив піч акацієвими дровами – вони будуть гріти мене протягом довгої холодної зимової ночі. У печі загудів вогонь і від залізної плити почало поширюватися тепло.

Випивши води й поївши промерзлого хліба, перед сном я вийшов у двір. Яскраві зірки переливалися, як вуглини в згасаючому вогнищі. Закинувши голову, я довго розглядав їхній знайомий, але однаково щораз вражаючий уяву візерунок. «Стожари» – згадалася назва одного із сузір'їв.

Закривши двері й загасивши лампу, я підкинув ще дров і ліг спати під піччю, накрившись всіма ковдрами та ще одним ватником – спиною до гарячих каменів, за якими чулося гудіння вогню. У пам'яті спливла мить на горі, коли мене торкнувся промінь блакитної зірки, а потім стали згадуватися враження минулого літа (вітер сили, світ як дорога, смак реальності) і проста думка «Що ще зі мною буде!» наповнила душу радістю...

Скільки разів я виходив ранком за поріг цієї хати й переді мною простягалися шляхи в невідоме. Ранкові сині небеса, зелені дерева над дорогою, холодна роса під ногами, червоні краплі вишень серед листя... І непередаване почуття чуда – *що це буде сьогодні!* – почуття, яке часто виникало на початку всякого далекого шляху. Кілометри доріг під ногами, якісь нові села, у яких раніше ніколи не був; нові гори в сонячному сяйві полудня; вітер і блиск сонця; купання в спеку під обривом у прозорих хвилях і поїздка на білій «ракеті» – однаково куди, у Бучак або Пекарі, у Канів або Прохорівку...

Коли я подорожував дорогами літа, у мене не раз виникало почуття радості, подібне до теплої сонячної точки в серці – як крапля ртуті, крапля рідкого опалового світла, солодка на смак блакитна перлина... А може, це яскраве світло великого полудня почало згущуватися в райдужний сонячний сік і входити в серце, стаючи блакитною зіркою, у якій був стиснутий в одну точку весь світ і вся манлива даль...

Мандруючи в пошуках вітру сили, я був вільний і щасливий, як ніколи, маючи можливість вертатися до порога трахтемирівської хати – сісти на камені в тіні під ясенем, випити холодної води в жаркий літній день. Або дивитися вночі на нерухоме полум'я свічі, згадуючи враження від пройдених доріг...

Так тривало два роки, поки в січні 1984 хату не спалили – люди натякали, що це зробив один агресивний місцевий дядько, який сильно переживав через те, що в цю хату їздять всякі «бородаті придурки». Коли я стояв біля згарища і дивився на залишки печі, то згадував слова давнього еллінського мудреця, Епіктета: «Чи може хтось вигнати мене зі світу? Я йду, куди мені хочеться. Усюди одне сонце, один місяць, зірки, сні, спів птахів».

А коли через пару тижнів у Трахтемирові спалили ще одну хату недалеко від мосту, я зрозумів, що тут стало неспокійно, і трахтемирівський період життя для мене закінчується. Немає сенсу шкодувати про те, чого однаково вже немає. Потрібно шукати щось нове. Сонячна Дорога кликала мене далі, в інші місця й на інші шляхи. Попереду було невідоме, і це надихало.

Назавжди

Ранньою весною 1984 року, коли подули перші теплі вітри і розтанув сніг, я все ж таки знову приїхав у Трахтемирів. Подивився на згрище хати, і пішов проситися ночувати до діда Прокопа, якому привіз цигарки, хліб та інші подарунки. Сидячи на лавці біля дідової хати, я слухав різні сільські історії про котів, які розповідала мені баба Антоніна.

«Ці коти в нас недавно, а до того був Рижик. Та такий же був красивий, весь рудий, наче лис, пухнастий, а груди білі. Його привела стара кішка, що вже померла, у цій хаті він виріс, а тоді настало одне літо, гаряче дуже, і Рижик десь зник. За п'ять днів прийшов худий, я його погодувала. Поїв він і виходить з сіней. А я йому кажу: ти ж повертайся додому. А він тільки подивився на мене, пішов і не вертався вже ніколи.

Через рік чи через два бачила я його за горою, гукаю: «Рижик, Рижик», а він тікає, і худий же такий... У хаті виріс, годували ми його молоком, і на печі спав, а тоді закортіло йому тієї свободи, здичавів і зійшов з дому у яри та ліси назавжди. Хіба я знала, що він вже не вернеться ніколи?».

Ввечері того дня у присмерку я сидів під старою акацією, а з-за Дніпра налітав вітер і шумів у деревах. Слухаючи той вітер, я раптом подумав, що може і мене вже немає... Як того kota – назавжди... Пішов, щоб не повернутися ніколи... зник, щезнув, як тане сіль у морі.

*У склянці золотавий чай. Так хочеться опертись
об край вікна і міцний, терпкий, синій пити холод
дивитись, як сумна зоря останнім поцілунком
прощається з сестрою, що їй в зореколі
не сяять вже більше ніколи-ніколи¹²*

Може саме в цьому щастя і свобода – піти і вже не повертатися ніколи. Розчинитися в довколишньому світі, як цукор у склянці чаю; розтанути, як біла хмара над далекою горою на обрії...

---

¹² Богдан-Ігор Антонич

Праморе Тетіс

«Ми входимо в літо все глибше й глибше»

Наприкінці квітня настали по-справжньому теплі дні, розпустилися перші весняні квіти, і знову дороги нового літа покликали мене. Домовившись на роботі, я зібрав рюкзак і поїхав на річковий вокзал. А коли заходив по трапу в «Метеор-б», сонце блиснуло в круглому лобовому склі корабля – *що ще з нами буде!*

Підлога здригнулася, завівся дизель, потім другий; метеор розвернувся під зазеленілими київськими горами й вийшов на фарватер, минувши пішохідний міст. Я стояв на виході біля правого борту, і в обличчя дув вітер – вітер свободи. Шлях мій лежав у Бучак, щоб там, під сяючим сонцем, на білих піщаних кручах і кам'янистому березі, чи у прозорих весняних лісах, де пахнуть перші квіти, і в глибоких холодних ярах знову відчути манливу силу бучацького посвячення.

Згадалося, як торік на бучацькій пристані, у гарячий полудень, коли тіні стають короткими й темніє світло сонця, підійшов «Метеор-23». Біля борту старої іржавої баржі пристані стояв небритий хлопець у побілілих штанах, сорочці кольору хакі з буквами «П. К.» на кишені й у коричневому капелюсі з опущеними полями. Він грав на сопілці, вітаючи корабель. Якись літні канадські українці заможного вигляду, що їхали в Канів на Тарасову гору, підвелися, вражені цим видовищем, і клацали фотоапаратами.

Хлопець заходить у салон, заносючи свій великий рюкзак, вимазаний у глині. Юрба пасажирів розступається в різні сторони. Я заходжу за ним. Він іде прямо до буфету й говорить: «Пива. Холодного». За ним до буфету підходжу і я, теж в схожому одязі бродяги і з великим рюкзаком. «А мені пепсі-коли. Дві пляшки... Ні, три... Холодної...». Ми з ним презирнулися – зустріч двох мандрівників, обпалених сонцем...

Потім цього хлопця мені довелося одного разу бачити в яру Борисів Потік біля Бабиної гори. Він йшов, граючи на сопілці, дном глибокого каньйону у своєму старому капелюсі, то з'являючись у полі зору, те зникаючи, поки не завернув за

високий обрив. «Це, мабуть, непростий хлопець» – подумав я тоді.

А приїхавши у Бучак, неподалік від Бабиної гори я побачив як по схилу пагорба під пекучим сонцем повільно піднімалося троє: один був із приймачем, але без трусів; другий – повністю голий і з міношукачем; а третій, у червоній сорочці й коричневому капелюсі йшов позаду, граючи щось на сопілці. Я зрозумів, що із цим хлопцями потрібно познайомитися.

Це були Сергій, Гриша й Коля. Сергій потрапив у ці місця вперше й ходив без трусів, але з величезним дрючком, немов первісна людина. «Полюю на куріпок» – пояснював він. Після тієї зустрічі я Сергія більше не бачив, а із Гришею і Миколою зустрічався біля вогнища багато разів, і вони стали моїми друзями. Гриша був захоплений ідеєю знайти німецький танк, який був підбитий і впав у яр але, за словами місцевих дідів, не горів. Тому в ньому могла зберегтися стара зброя – головний інтерес Гриші – може, навіть більший, ніж жінки. Микола казав про себе просто: «Люблю грати на сопілці і покричати. В місті можуть заарештувати, а тут кричи скільки хочеш». Так я познайомився із цією компанією, яка вже багато років приїжджала на Бабину гору.

Хлопці зупинився в березовому ліску під горою, а я піднявся на вершину, де минулим літом нескінченність світу ввійшла в мою душу. Там знайшов рівне місце для свого маленького намету, і в мене була можливість залишатися наодинці з небом і далекими обр'ями. Удалині на півдні синіли вершини Канівських гір, а на півночі виднілися інші далекі гори, що тягнулися від Григорівки до мису біля Зарубинців – звідти я прийшов сюди. Ці дві смуги гір утворювали собою чашу, що нагадує собою вигнутий і натягнутий лук. На вершині Бабиної гори виднілися сліди старих розкопок – сліди діяльності доктора Максимова, а біля підніжжя було невелике озерце, у якому жили черепахи.

У травні 1984 року я вперше залишився в цьому місці надовго. Вечорами сидів з компанією біля вогнища, беручи участь у розмовах про життя й слухаючи, як вітер шумить у верхівках беріз. Вночі довго лежав без сну на вершині гори в спальному мішку біля намету, дивлячись на зорі. Вставав я рано, поки всі ще спали, і йшов у яр Борисів потік – хотів за декілька днів обійти його весь.

Зелений світ яру зачарував мене в ранковий час, коли повітря було холодним, трава – мокрою від роси, а бездонне синє небо виднілося високо над головою, затиснуте між двох стрімких стінок каньйону, у якому потічок біг по кам'янистому дну.

Через декілька годин, коли сонце піднімалося вище, ми виходили на беріг, де лежали на білому піску, що обсіпався зі схилу гори; слухали музику по приймачу або плавали і пірнали у воді. Цілими днями ми спостерігали в підзорну трубу за черепахами, які виповзали на корчі, які плавали в озері, щоб погрітися на сонці. Зелене листя, мох, нерухоме чорне дзеркало води – і байдужі до всього очі черепах, уповільнені рухи... справжні нащадки ящерів прадавніх морів... Тієї весни я побачив увесь життєвий цикл черепах – як вони розмножуються й відкладають на березі яйця; бачив як маленькі черепашки завбільшки з монету повзуть по схилу в озеро; знаходив у болоті й на кам'янистому березі панцири черепах, що вже закінчили свій життєвий шлях.

Усі ці дні була яскрава безхмарна погода, і пекуче сонце високе стояло над піщаними схилами прибережних круч. А синє небо над головою здавалося в zenіті зовсім темним. Це були саме ті травневі дні, коли сильний вітер – справжній вітер сили – очищає небо. Сонячне світло стає сліпуче яскравим, і листя на деревах блищить, як метал. У такі дні мені завжди здавалося, що в цьому світлі, як і у вітрі, прихована особлива енергія великого полудня, яка може входити в мене.

Лежачи під яскравим травневим небом на березі біля Бабиної гори, я довго дивився на темно-зелену верхівку великої липи, що росла біля черепахового озера. Вона була залита сліпучим світлом, і листя блищало, як сталь. А над горою з'явилася сріблиста точка ледве помітного літака, що летів, здавалося, вертикально вгору. Обпершись на білу стрілу свого сліду, він піднімався усе вище й вище в темний zenіт, і слід за ним одразу ж танув. Це був великий полудень... *Мить самої короткої тіні, кінець самої довгої ілюзії...*

А вітер дув усі ці дні не перестаючи – той самий вітер сили, який привів мене сюди торік. І знову невидимий вітер почав свій танець у моєму серці... Хіба не став світ у цю мить досконалим?

Ближче до вечора я піднімався на вершину гори й довго лежав там, дивлячись у даль – на безхмарні небеса, схожі на прозорий блакитний океан, чи на далекий острів за рікою, над яким зрідка з'явилися маленькі білі хмари, а потім на очах танули.

У цей час на вершині гори не раз приходило до мене почуття щастя – простого, як ясний день. Начебто все у світі раптом стало на своє місце, і тоді більше немає ані питань, ані проблем. А саме щастя... воно завжди уявлялося мені пов'язаним з яскравим сонцем і прозорою водою; з нескінченим плаванням кудись удалину по океану або великій річці, де щодня відкриваються нові землі, побачені в перший раз...

Так йшли дні та ночі, вони здавалися на диво довгими – як у дитинстві, коли джерело безпричинної радості в душі зберігається чистим і не скаламученим. Неможливо описати, чим були заповнені ці дні – здавалося, нічого особливого не відбувалося, але чи то сама гора мала особливу силу, чи то вітер зрушив усі речі світу зі своїх місць, чи то на сонці відбувалися якісь невідомі нам спалахи... Але усі звичайні, повсякденні події стали осяяними особливим світлом, і я зрозумів, що не тільки на самоті, але й у компанії звичайних людей, моїх однолітків, може бути досягнутим такий стан душі, коли самого факту існування досить для щастя.

Тоді я ще не знав, що це і є повнота буття. На Далекому Сході, у світі Дзен вважають, що все в світі, живі істоти і навіть неживі предмети, мають у собі зерно просвітлення, але наш розум через свою обмеженість зазвичай не здатний побачити його. Відкриваючи це просвітлення у всьому навколо нас ми знаходимо те, до чого так прагнемо – повноту буття.

Потім мої нові знайомі поїхали в Київ, у світ цивілізації, який звідси здавався далеким, вигаданим і не існуючим насправді, а я залишився ще на декілька днів. З вершини гори я бачив, як відійшов від пристані «метеор», повільно розвернувся, потім набрав швидкість, став ледве помітною білою точкою і зник удалині.

А наді мною високо в небі літав яструб – я довго дивився на нього, але він так і не поворухнув жодного разу крилами. «Напевно, він радіє, що небо саме несе його – думав я – і тоді можна не напружуватись, легко й вільно парити в потоці вітру».

Швидко пролетіли дні біля Бабиної гори, наповнені різними подіями, потім прийшов час і мені повертатися в місто. О п'ятій годині вечора я сидів на кормі «ракети», що відходила від бучацької пристані; тримав у руці пляшку холодної пепсі-коли – *о, ця холодна пепсі-кола! Які були наші роки!* – і дивився за корму на білий пінний слід, який простягнувся назад, де повільно зникали вдалині синіючі вершини бучацьких гір.

Хіба не став у цю мить світ досконалим? Вітер в обличчя, біла піна позаду корабля, сонце й синя хвиля; високе небо й величезний обрій... Однак там, у цих горах, що зникали за кормою, залишилося ще щось не до кінця пережите... Я відчував, що доторкнувся до чогось нового для себе, величезного й невідомого, перед чим втрачають значення і трахтемирівські містерії великого полудня, і всі пов'язані з пошуками вітру сили ідеї, якими я жив останні роки. Це справді був смак чогось безмежного, що не має ні форми, ні імені – *смак реальності*.

Там, серед тих гір, звідки я повертався, потемнілий від сонця і з ясным поглядом, в гирлі одного з ярів, що веде від узбережжя в таємничий зелений світ лісів, над чорною водою черепахового озера я знайшов учора квітку – зовсім маленьку, з п'ятьма блакитними пелюстками. У глибині квітки було щось біле, а з білого виникала дивна блакить кольору неба. Біле переходило в цю блакить, і тоді струмені білого й синього змішувалися... Мене вразили досконалість форми і кольору, начебто в цьому була якась загадка... Начебто сам вітер сили згустився й став таємничими струменями білої й синьої субстанції, які поєднувалися у взаємній насолоді в серці синьої квітки.

Ця загадка вабила до себе, вона залишилася непізнаною і чекала мене серед далеких гір, що зникали за кормою і ставали далеким темним міражем. У чому ця загадка, схована у квітці? Чому це таке значуще – начебто справді тут прихована таємниця всього Всесвіту, Альфа й Омега, подих перший і подих останній, початок і кінець усього? Що творять ці сині і білі переплетені струмені? Для чого? І чи зможу я взагалі розкрити цю велику загадку?

Якщо глядач містерії, що розвертається в серце цієї квітки – сонце, а зовсім не інші квіти, то й для людини глядачем є не інші люди, а лише Вона, Богиня Загадки – Велика Реальність. Ми творимо й віддаємо в цій творчості частину себе; і Вона віддає частину себе в це творіння. У ньому, у цьому творінні, ми проникаємо одне в одного й змішуємося, начебто наші з Нею руки сплітаються. Так відбувається любовна гра з реальністю; ця гра щодн нова й від цього вона не стомлює ніколи...

Маленька квітка прагне розкритися в нескінчене блакитне небо, заповнене сонячним світлом. Так вона намагається зробити свій крок назустріч сонцю, і тоді сонце прямує до неї на тисячу кроків своїми незлічними променями. Так і ми, люди, у своїх діях змішуємося зі світом, з Великою Реальністю, розчиняючись у Ній, змішуючись із Нею і повністю поринаючи в цю космічну гру...

Допивши пепсі-колу, я кинув пляшку за борт, у білу піну за кормою. «Ракета» зробила поворот напроти Переяслава, і далекі гори вже не були помітні. *«Це вони, Велика Реальність і посланий нею вітер сили дають мені новий дарунок... – думав я, – щоб я змінив самого себе і своє життя...»*

Воістину, «ми входимо в літо усе глибше й глибше...».

Полудень. Сонце. Мед

В 1984 році я знову опинився в експедиції доктора Максимова в Зарубі – спогади про події минулого літа ожили в пам'яті з усією яскравістю. Але зараз я пізнав дещо таке, чого не знав торік, і від цього все набуло інше значення. Вершини на околицях Монастирка вже не здавалися мені настільки загадковими, як раніше – мене звали бучацькі гори.

Ще в травні я розповідав своїм новим друзям Колі й Гриші про Заруб, і одного разу під вечір в таборі з'явився Коля з рюкзаком і з незмінною дудкою. А наступного дня ми з ним і Максом пішли в Монастирок їсти вишні. Спустившись у долину, ми побачили, що по стежці назустріч нам піднімається бородатий хлопець. «Так це ж Володя Діброва» – сказав Макс, – «Я його давно знаю, він з нашої студентської компанії, яку очолював Бурда – всі його називали Кіса».

Неподалік під старим деревом стояв намет, де Володя жив зі своєю подругою Лідою вже другий день – вони прийшли сюди з Ходорова. Ми сіли біля намету на землю, стали розмовляти про різне, і так поступово дійшли до того, що непогано було б увечері випити.

– А горілка у вас є? – запитав Діброва.

– А як же, в Хьюстоні¹³ все є! – вигукнув Коля, і витягнув із рюкзака флягу з горілкою. Тоді я подав ідею, що якщо вже ви хочете красиво випити, а я – понюхати «горілчаний душок» і бути «без хліба ситим і без вина п'яним», то давайте після заходу сонця зустрінемося на цьому місці, пройдемо на Марків Шпиль – вузький гребінь, праворуч і ліворуч від якого були високі круті схили; сядемо там на вершині і... по сто п'ятдесят... Ну, а якщо хто п'яний звалиться вниз, то кості можна поламати...

О дев'ятій годині вечора взяли ми горілку і з таємничим видом пішли по дорозі в поля. Коля одягнув капелюх, вийняв дудку й загравав на ній позивні «Голосу Америки». Так ми дійшли до Маркової гори, де в траві вже сиділи Діброва й Ліда, очікуючи нас. Вилізши на крутий шпиль, ми знайшли зручне місце, прим'яли там траву й сіли. Почалась та некваплива бесіда з різними тостами й жартами, яка, за давнім слов'янським

---

¹³ Коля родом із Хуста, який він жартома називав Хьюстоном.

звичаєм, швидко робить незнайомих людей друзями – принаймні, на деякий час.

Далеко внизу пропливали баржі зі своїми вогнями, розсипом іскор за рікою світився Переяслав. Діброва розповідав, як із одним товаришем студентських років вони йшли взимку на лижах по льоду з Канева в Ржищев. На ніч вони зупинилися в селі Лукавиця, де спали на гарячій печі в якогось діда, а коли вийшли вночі по нужді у двір, їх вразила яскравість зимових зірок, що переливалися над дахом хати.

Ще Діброва розповідав, як головний герой їхньої студентської компанії Кіса улітку 1974 року жив у покинутій хаті в Монастирку, міркуючи про щось невідоме – от вона, ця хата, ще й зараз стоїть напівзруйнована в долині за Марковою горою. Потім розмова перейшла на дивну силу тутешніх гір і Діброва сказав, що його теж тягнуть до себе ці місця, але в той же час і лякають, тому що в цих горах до земного світу торкається, за його словами, «безформна енергія космосу», яка «схожа на чорний туман»¹⁴. І хоча тут справді часом можуть відбуватися незвичайні події, ця енергія, на думку Діброви, не призначена для людини. Я запам'ятав ці загадкові слова, хоча справжній їхній сенс зрозумів лише через багато років.

– А мене це місце любить, – сказав я, посміхнувшись.

– Так і в тобі ж, дядьку, є щось бісівське... – промовив Діброва і насторожено на мене подивився.

Потім розмова перейшла на археолога Євгена Максимова, батька Макса. Виявилось, що майже всі люди, доля яких була пов'язана із цими горами, опинилися тут через нього. І Діброва, і Кіса працювали в 1974 році в експедиції на Бабиній горі, а потім разом з археологами потрапили в Заруб. Схожими шляхами через доктора Максимова тут з'являлися в різні роки інші люди.

Я розповів свою історію, як опинився тут. В 1974 році я закінчив перший курс історичного факультету, після якого

---

¹⁴ Сорок років минуло після тієї розмови, однак я і досі не знаю, що саме відбувається в цих горах. Знаю тільки, що їхнє енергетичне поле діє по різному на людей – в одних посилює позитивні сторони душі, в інших похмури. Відповідно, у різних людей є безліч пояснень того, що це таке. Матеріалісти шукають ці пояснення в геології чи в інших природних особливостях, езотерики – у тих чи інших вченнях, якими вони захоплюються. Думаю, що всі ці пояснення не відповідають дійсності. Щось тут справді відбувається, щось торкається наших душ, але воно за межами людського розуміння. Тому потрібно просто користуватися тим, що є. Як користуємось ми джерелом цілощодої води.

планувалася археологічна практика. Мені й моїм друзям тих років – Сірому, Ципі, Джону та іншим – запропонували їхати кудись у Канівський район, що для нас тоді нічого не означало. Ми ходили до керівника експедиції Максимова оформитися на роботу, але потім її перенесли на другу половину літа. Нас це не влаштовувало – хотілося мати вільний час. Ми попросилися в іншу експедицію на Житомирщині, в якій не було нічого примітного, одні студентські п'янки. Так я чомусь не потрапив в 1974 році в Заруб, де були Макс, Діброва, Кіса та інші – доля привела мене в ці місця в 1979 році на моторному човні. Очевидно, все має відбуватися у потрібний час і потрібним способом, і в 1974-му я ще не був готовий до зустрічі з чарівними горами.

А Євген Максимов уперше опинився тут в 1959 році. Він, тоді ще молодий археолог, плыв пароплавом у Канів, розглядаючи в бінокль береги, і його увагу привернула Зарубина гора, на якій, до того ж, були відомі археологічні пам'ятки. Потім в тому самому році він проводив розвідку в Зарубинцях і Монастирку, йому сподобалися ці місця і як археологу, і як людині. Надалі з цими краями були пов'язані 25 років його життя і наукових досліджень. Потім мені не раз доводилося спілкуватися з доктором Максимовим, у нього на довгі роки зберігся інтерес до долі цих гір, і він завжди підтримував наші з Максом фантастичні проекти створенню заповідника й національного парку.

«Приємно усвідомлювати, що долі різних людей перетинаються саме в цьому місці, і що тут всі ми зустрічаємось»¹⁵ – сказав Діброва й запропонував тост за Євгена Максимова. Так ми посиділи до глибокої ночі, потім розпрощалися з Володею й Лідою. Коля зіграв їм на дудці, коли вони спускалися з Маркової гори в темну долину до свого намету, а наступного дня їх уже не було – вони пішли далі мандрувати дорогами літа.

---

¹⁵ В ті роки такі розмови сильно надихали – здавалося, що справді всіх нас доля звела не випадково серед цих гір. Я кажу «в ті роки» тому, що тоді таких людей, яких доля привела на півострів, було мало, і здавалося, що нас поєднує дещо фундаментальне, не залишаючи місця для дрібної суєти, без якої не обходяться людські стосунки. З часом людей, яких доля привела в ці гори, стало значно більше, люди ці були дуже різні, у кожного свій характер і свій життєвий шлях. Тому про якусь фундаментальну спільність вже не йшлося – кожен жив по своєму.

Потім, через роки, доля (чи «космічна енергія» цих гір, як називав її Діброва) занесла Володю з Лідою в Америку, так само як і ще одного хлопця з нашої компанії того літа на прізвисько «Куняша». Вітер свободи підхопив і його – кинувши археологію, дружину й квартиру на Оболоні, Куняша працював таксистом у Нью-Йорку, і на цьому його слід загубився. А Діброва став професором Гарвардського університету.

Після того вечора в мене зав'язалася дружба з Максом, уся молодість якого пройшла в цих горах під час численних археологічних експедицій його батька. У наступні роки ми з Сергієм не раз брали участь у різних пригодах, подорожуючи дорогами чарівних гір.

Тим літом я ввійшов у довіру до начальства, менше копав лопатою, і як людину, що знає місцевість і дороги, мене часто разом з однією дівчиною посилали на машині по воду, по хліб у Григорівку або в Канів за всякими продовольчими покупками. На відміну від торішньої експедиції мені багато доводилося їздити й це радувало – адже ще минулим літом світ став для мене дорогою, і зараз я пізнав сповна кайф від цього – вітер, що б'є в обличчя, коли їдеш у кузові машини; над головою летять хмари і по сторонах дороги жовтіє пшениця у полях.

Одного разу ми їхали польовими дорогах між пагорбів по вузьких вододілах, піднімаючись усе вище й вище. Здавалося, що цьому довгому підйому не буде кінця, хоча й так уже на всі чотири сторони відкрився синіючий обрій. Навколо були пологі гори, порослі ковилою, полином та іншими травами, які люблять суху кам'янисту землю і монотонні вітри, що народжуються із глибини небесного простору й хвилюють душу чимось невимовним і загадковим.

Гори навколо були однакової форми, як шапки. Вони тяглися пасмами від обрію до обрію, а над ними було білясте небо, затягнуте павутиною пір'ястих хмар, що передвіщають наближення негоди. Ліворуч від тьмяного сонця через хмарну вуаль беззвучно летів на великій висоті літак, і його слід, білий і прямий, уже прокреслив половину неба.

Нарешті дорога зовсім зникла, а машина виїхала на похилу вершину найбільшої гори з іржавою триногою топографічного маяка. Біля неї хвилями розгойдувалася на вітру трава, а під маяком лежала велика брила трахтемирівського пісковіку з

характерними напливами, схожими на затверділу поверхню лави. Це була висота +223,6, епіцентр містерій великого полудня.

І раптом мить зупинилася: начебто тут, у цей момент звичний світ став далеким і нереальним – не тільки світ людського життя, але й взагалі увесь світ нашої планети Земля. А натомість наблизився космос із його енергіями, зоряними течіями і величезними відстанями, незвичними для нашого розуму. Щось дивне, неймовірно дивне було в цій миті – хвилююче очікування якоїсь події, яка неодмінно має відбутися...

Я відволікся від цього дивного настрою, коли машину підкинуло на ямі. Вантажівка спустилася через поле в табір експедиції, і різні повсякденні справи відволікли увагу від загадковості миті біля маяка. Але цей настрій не згас повністю в мені – вночі, коли вітер розігнав хмари й у чорній прірві неба з'явилися яскраві зірки, я одягнув ватник і пішов до маяка на горі.

Там дув холодний вітер і здавалося, що маяк вібував під його поривами. Закинувши голову, я сидів, опершись спиною на опору триноги і дивився прямо в zenit, де між трьох сталевих опор мерехтіла яскрава зірка – Вега. Серед обрисів сузір'їв я знайшов низько над обрієм ще одну знайому мені яскраву зимову зірку. Це була вона – альфа Волопаса.

Через декілька днів ми з доктором Максимовим вирішили поїхати в Трахтемиров, щоб в однієї баби, Ольги Синицької, яка жила під горою Ритиця, купити липового меду. Мед цей нечасто зустрінеш, тому що липові гаї, яких раніше було багато в Україні, майже скрізь давно повирубали. Якщо бджоли й збирають нектар із квітучих лип, він зазвичай змішується в стільнику з медом інших сортів. Тому липовий мед став таким самим символом «старої України», як терен і хміль, чи рослинний орнамент на старовинних книгах. Оскільки цей дух «старої України» ніде, мабуть, не відчувається настільки сильно, як у Трахтемирові, то в цій поїздки за медом був особливий кайф. Тим більше, що баба поставила неодмінну умову: «якщо хочеш скуштувати липового меду, мусиш зрубати мені дуб», бо він закриває «льот пчолам», а як не хочеш рубати

того дуба, то не буде тобі меду, «бо бажаючих багато, а меду всього дев'ять кіло».

Доктор Максимов сів у кабінку, а я їхав у кузові вантажівки, стоячи колінами на соломі, кинутій біля переднього борту на дошки. Коли машина піднялася на високу гору над Монастирком, наді мною розкинулося величезне небо з білими горами хмар. Може, ніде величезність неба не відчувалася так сильно, як на цій польовій дорозі, що йшла по вузькому гребеню між зверненими до Дніпра схилами гір і глибоким ярмом Здихальня. Яскраве сонце полудня сяяло своїм сталевим світлом над головою; зелені крони дерев блищали в цьому світлі, наче зроблені з металу – так завжди буває в ті дні, коли сильний вітер робить небо прозорим і бездонним.

Так ми приїхали в Трахтемирів, я почав рубати не дуже товстий молодий дуб, а доктор Максимов розмовляв з бабою про життя. Тим часом вантажівка, розвертаючись, з'їхала з колії й засіла у болоті по самі осі. Ми довго відкопували колеса, підкладали під них зрубані гілки – машина смикалася, колеса вертілися, в усі сторони летіла глина, шофер матюкався, нас нещадно кусали гедзі, а ми проклинали і болото, і машину, і липовий мед. Потім шофер сказав, що «діла не буде», і я вирушив на пошуки якоїсь техніки, здатної висмикнути вантажівку з болота.

А полудень наближався, і ніяких машин у такому безлюдному місці не передбачалося. Я вийшов на бетонний міст, вже тоді розбитий нещадним часом, із травою, що росла між плит, сів біля «панської криниці» на повалений телеграфний стовп і приготувався довго чекати під сліпучим сонцем – у тінь іти не хотілося. Так я втратив відчуття часу і сидів на стовпі, бездумно дивлячись на пил на дорозі й на білі хмари.

Однак зненацька здійснилося чудо, почувся шум мотора й з гори спустився повнопривідний ЗІЛ знайомого дядька Андрія, який вже колись підвозив мене зимою з Букрина. Нашу вантажівку легко висмикнули з болота, і ми поїхали назад, піднялися по дорозі через сосновий ліс і знову опинились у полях над Монастирком, звідки відкрився вид на всі чотири сторони. У кузові мене обдував сильний вітер, тому після сидіння на сонці й укусів гедзів я відчував велике блаженство. Стоячи в кузові, я тримався за передній борт. Машину сильно кидало в різні сторони, а я дивився в сяюче сонце, не відводячи від нього очей й намагаючись утримати рівновагу. У якийсь

мить сталеве світло торкнулося мене своїм примарним променем, начебто ми залишилися із сонцем удвох, танцюючи химерний танець, і між нами було тільки це світло, яке заповнювало весь світ... Так і запам'ятався мені цей день середини літа – вітер, полудень, мед і сталеве світло Сонця.

Коли ми приїхали в табір експедиції, я взяв шматок свіжого хліба, відлив трохи липового меду і спустився в яр до джерела під Високою горою. Після спеки й поїздки через поля ковток джерельної води в прохолодному яру був ні з чим не порівняний, так само як смак меду й свіжого хліба. Сидячи на камені біля джерела, я довго слухав звук текучої води, а потім по яру пішов на берег купатися під обливом. Там я довго плавав, а коли вийшов з води й ліг на теплому піску, душу заповнило почуття щастя.

У довгому липневому дні було стільки подій і всяких цікавих справ... Напевно, так було колись в дитинстві, коли ігри не стомлювали, кожен день здавався новим і неповторним, а ранком після пробудження відчувалася радість від того, що настав новий день. Чи не це вона – повнота буття?

Того літа було багато таких днів. Мені часто доводилося кудись їздити в кузові вантажівки польовими дорогами під безхмарним синім небом; дивитися як вітер хвилями колише жовту пшеницю; вантажити мішки й бідони з водою; відпочивати в тіні дерева на краю поля; копати лопатою тверду суху землю; пити воду із джерела в холодному ярі; лежати на білому піску і плавати в прозорій воді; у вечірню пору під дикою грушею їсти липовий мед; читати «Історію античної літератури» і слухати музику; сидіти біля багаття, беручи участь у розмовах, або просто мовчки; дивитися з гори на широкий Дніпро із пливучими баржами, на рожевий слід літака в згасаючому небі й на зелену лісисту гору на тій стороні яру; на схід білого місяця і на далеку зірку Арктур; слухати, як б'ється серце; простягати ноги в спальному мішку; перевертатися на спину на самому затишному ложі – землі, дивлячись на міріади зірок, які вічно здійснюють свій незнаний шлях через усе небо – і розчиняються в сні. І все це – в одному довгому липневому дні...

Настрій того літа був, як дорогоцінна квітка, яка не має ані назви, ані кольору, ані форми. В такому настрої легко було

уявити, що тепер мій дім – весь довколишній світ, як у білої хмари, що пливе небом.

Тим літом я усвідомив цінність і самодостатність свого буття, яке надавало можливість піти із світу цивілізації й вести інший, альтернативний спосіб життя – сісти в «метеор» і зникнути між далекими селами, де час назавжди зупинився, майже так само, як у якій-небудь азійській пустелі. Тут був інший світ – грубий і первісний. Польові дороги, холодні зірки, дим вогнища... Так, цей світ значно простіше, ніж світ культури, але він реальний і справжній, і це змушувало терпіти всі незручності мандрівного життя. Адже там, у цьому природно-сільському світі, я знайшов свою свободу й власний шлях.

Одне тільки небо

Експедиція закінчила свою роботу в середині серпня, але мені ще не хотілося повертатися в місто, і я вирушив у Бучак, на Бабину гору. Попрощавшись із археологами, які збиралися їхати вантажною машиною, я стежками через поля й пагорби пішов у Григорівку на пристань.

І от знову б'ється серце дизеля під підлогою «Метеора-29», знову вітер в обличчя, і несуться повз мене знайомі зелені ліси й гори. Через десять хвилин я вже був у Бучаку. Іржава баржа причалу в тіні високої гори, блакитне світло неба, нескінченний обрій і приголомшуюча тиша після шуму двигунів «метеора».

– Здоров! – привітався начальник пристані дядько Петро, який сидів, як звичайно, у безтурботності біля борта баржі. – Ну як воно в Григорівці?

– Та все як було.

– І в нас так само...

По дорозі від пристані я повільно пішов в сторону села, насолоджуючись тишею вечора. Щоразу, коли я проходив по цій дорозі біля пристані, одне й те саме почуття приходило до мене – тихо, безлюдно, і над головою одне тільки небо. *«Коли людина народжується – вона слабка і гнучка, коли вмирає – міцна і тверда. Поки дерево росте – воно ніжне й гнучке. А коли воно сухе й тверде – воно вмирає»*, адже *«м'яке і слабке перемагає тверде й сильне»* – пригадав я слова одного давнього мудреця. Тут, під бучацьким небом, ці слова набували особливого сенсу і значення.

Завдяки цьому чарівному небу до мене стало приходити розуміння ідей, описаних у багатьох книгах, від «Дао де цзін» до Рам Дасса та інших. Однак раніше ці ідеї сприймав лише розум, і вони були не дуже зрозумілі для мого серця. А тепер, завдяки зануренню у світи бучацького посвячення, ці ідеї почали входити в душу, як вода живить квітку.

Раніше я вважав, що йду шляхом воїна – мисливця за силою, намагаючись застосовувати принципи цього шляху не тільки на дорогах мандрів, але й у всьому іншому – робота, гроші, стосунки з людьми. А тепер вітер сили (а може бучацьке небо?) привів мене до зовсім іншого шляху – шляху текучої води, шляху спонтанності, незусилля, недіяння й незнання (адже *«незнання глибше, а знання мілкіше»*). І те, що воїну необхідно

завойовувати силою непохитного наміру, вода досягає без зусиль, перемагаючи своєю м'якістю.

Так, занурений у свої думки, я йшов дорогою. Скоро переді мною відкрилося село у долині серед високих зелених гір. Я спустився вниз мимо залишків клуба і перейшовши через яр, де шумів по каменях швидкий потік, став підніматися по лісовій дорозі¹⁶, що вела по схилу гори Віхи. Над дорогою нависали гілки старих дерев, а по її краях лежали великі камені.

Так я пройшов ліс, потім поля і дістався до Бабиної гори. Знову переді мною була висока зелена липа й білі хмари над головою. І небо – безмежне небо літа, що пестить душу своїм блакитним світлом, наче так пестить нас саме Життя – єдина Реальність. Адже в неї немає рук, щоб доторкнутися до мого серця, а тільки це небо з його блакитним світлом.

«З усіх явищ найдивніше – то саме існування». Раптом я повністю зрозумів ці слова Богдана Антонича, написані ним безсумнівно в момент одкровення. Зрозумів не розумом, як може зрозуміти будь-яка людина цю нескладну фразу, а саме пережив.

Мені згадався день у серпні минулого року, коли зникла скляна перегородка, що відокремлювала мене, як спостерігача, від реального світу. Якщо відмовитися від добра й зла, відмовитися від усіх таких розмежувань, а потім відмовитися і від того, чим відмовляєшся від розмежувань – *від самого розуму* – тоді залишаєшся один на один з «тим, що є», віч-на-віч із єдиною реальністю. І тоді справді вже нічого не потрібно, крім самого процесу існування, у якому виявляється джерело безпричинної радості.

У таку мить здається, що потік часу зупинився, і зникли хвилі на течії буття, – хвилі, як приховують за собою те, що перебуває в глибині. Можна по різному називати таку мить вічності, коли зупиняється потік буття, а справжність світу сприймається з усією очевидністю. Звичайно, все це важко пояснити словами, якщо не пережив сам. Але коли приходиться така мить вічності, тоді художник відкладає кисть, а письменник – папір. Адже більше писати немає про що.

---

¹⁶ Тоді бетонної дороги ще не було, а лісова ґрунтова дорога йшла вище по схилу. Її залишки досі помітні.

Сонце сідало. Піднявшись на гору, я поставив там намет і ліг серед пахучих літніх трав на вершині, яка нагрілась за день. Переді мною було величне видовище заходу сонця – видовище, яке відбувається щодня, але від цього не втрачає своєї краси. А коли червона зоря почала розгоратися над тими горами на півночі, з яких я прийшов сюди, в серці виникло довгоочікуване почуття нескінченності світу й нескінченності життя.

В мене раптом з'явилося бажання завтра рано вранці вирушити в Канів на найвищу гору, що піднімалася за лісом. Там, на вершині, біліла пляма якогось поля, а за ним – темна точка самотнього дерева. Цю гору я постійно бачив перед собою звідси – може там я знайду щось особливе? Від цієї думки на межі сну в душі виникло почуття радості. Наді мною загорялися зірки, я зручніше ліг у спальному мішку й заснув.

Приїхавши вранці в автобусі із Студенця в Канів, біля Тарасової гори я пішов між крутих зелених гір по дну яра до самого його початку і там піднявся на вершину, на яку хотів потрапити. Я побачив світле, майже біле поле дозрілого вівса, що колихався хвилями під вітром. На вершині гори стояла дерев'яна вишка топографічного маяка, а поруч була розкидиста липа (точніше – декілька дерев, які зрослися корінням). З тіні під липою було далеко видно, а над широкими обр'яями розкинулося безкрайне літнє небо.

Під цією липою я зустрів полудень, а потім виліз по залізних скобах на дерев'яну вишку, де можна було стояти на дошках, дивлячись в далину. Тут небо здавалося ще ближче, і я радів. Мене не підвело вчорашнє передчуття, і Мар'їна гора (а саме так називалося це місце) зачарувала. Потім, у наступні роки, не раз її далека вершина із самотньою липою, видима майже з будь-якої точки на узбережжі, приваблювала мене, обіцяючи знову й знову можливість доторкнутися до почуття нескінченності життя й даруючи прагнення до свободи – до самої досконалої свободи, яка тільки може бути в цьому обмеженому світі.

Декілька годин на вершині небесної гори пройшли непомітно. По незнайомій польовій дорозі я спустився в село Пекарі, потім пішов берегом назад у Канів на пристань – а тут, у тіні прибережних гір повз ворота Канівського заповідника проходили, мабуть, всі мандрівники, які були і які ще будуть...

Підійшовши до джерела, що тече біля заповідника на краю дороги, я побачив студентів-геологів, що приїхали на практику. Один з них простягнув мені кружку, щоб я набрав води. У цю мить наші очі зустрілися – усі мандрівники цих гір, які були і які ще будуть...

У неділю на пристані було багато пасажирів, які влаштували штовханину, але це не затьмарювало мого захопленого настрою, поки я їхав у «метеорі» в Київ. Вийшовши з причалу, я сів на лавку біля трьох старих товстих дерев, що ростуть біля річкового вокзалу, відчуваючи велике блаженство буття. Випивши пляшку пепсі-коли, я повільно пішов по набережній, а потім по сходах на гору, до Софійського собору – неголений бродяга в брудних штаних, потемнілий від сонця, як темніє шматок дерева, обкатаний річковою водою й викинутий на берег під яскраве світло спекотного літа. Поки я піднімався по сходах, перед очима стояло біле поле, що колишеться під вітром, дерев'яна вишка й небо – одне тільки небо в нас над головами...

Праморе Тетіс

Одного разу я потрапив у Бучак пізньої осені. У лісі на схилах гори Віхи недалеко від старої ґрунтової дороги я побачив бурову установку і зелений житловий вагончик на колесах із залізною трубою пічки над вікном. Це були геологи. Підійшовши до них, я назвався археологом, розповів про Максимова, про нашу експедицію і познайомився з ними. Вийшло так, що декілька днів я ночував разом з ними в цьому вагончику, тому що в наметі вже було надто холодно.

Рано вранці я вирушав на весь день ходити по горах і ярах, повертаючись лише ввечері. Геологам я приносив із бучацького магазину цигарки, горілку і консерви, тому вони мене вважали за свого. У бучацьких лісах, тоді ще не пошкоджених спробами будівництва електростанції, більшість місць були для мене новими, і здавалося що цим незайманим лісам немає краю – вони тягнулися кудись за Якубин яр в сторону Пшеничників і Глинчі. Тому декілька днів здалися такими насиченими й довгими, начебто пройшов цілий місяць.

Усе частіше й частіше йшли дощі, які шелестіли вночі по залізному даху вагончика, і цілими днями шумів дизель бурової установки, заганняючи бур все глибше й глибше в товщу гори, щоб вийняти на поверхню стовпчик зелено-сірого піску давно зниклих морів, твердого зернистого піщанику або синювато-сірої глини.

Вечорами, коли опускалася темрява, я сидів біля гарячої залізної пічки, пив чай з начальником загону Василем, а у вогні потріскували грабові дрова, який я носив з лісу. Дощ шумів по даху, стікаючи по склу вікна. Здавалося, що так можна сидіти біля гарячої пічки завжди, і немає ніякого «учора», як немає ніякого «завтра» – навіть вони, ці «учора» і «завтра», якщо всюди в цих горах в мою душу проникає мить вічності.

Геологи голосно розмовляли, розповідаючи анекдоти і якісь життєві історії, а я їх не дуже слухав, дивлячись у вогонь і розминаючи пальцями шматочок червоно-фіолетової глини, яку сьогодні вийняв бур з великої глибини... У цю мить я відчував свою причетність до морів давно минулих епох – адже для уяви час не є перешкодою.

У наступні дні цей настрій став усе більше опановувати мною – я ходив вологими осінніми лісами, мокнув під дощами,

лазив ярами і збирав там скам'янілості... Шуміли над головою дерева, пахло прілим листям і мохом, а в душі все яскравіше розцвітав фантастичний образ праморя Тетіс, прабатьківщини всіх живих істот. Колись, сто мільйонів років тому, це був величезний давній океан, що тягнувся із заходу на схід на десять тисяч кілометрів, а зараз усе, що від нього залишилося – це Середземне, Чорне й Каспійське моря.

Я згадував, як улітку лежав на сонці на осипах прибережних обривів – зелених пісках того самого прадавнього океану, пересипаючи їх між пальцями. Плескіт прозорої хвилі біля ніг і нескінченний водний простір, що іскриться під сонцем, нагадували про тепле райське праморе, образ якого живе в глибині душі...

Коли лежиш на теплому сіро-зеленому піску, відчуваючи його всім тілом, поступово виникає почуття розчинення в яскравому світлі й у плескоті хвиль і здається, що душа стискається в точку розміром з одну із цих зеленуватих піщинок. І тоді «мене», мого «я» уже взагалі немає – «назавжди»... Хтось може сказав би, що я надмірно захопився філософією буддизму, але мені було байдуже, як це називати – я відчував, що такий настрій, така мить важливі для мене і мають значення.

А коли моє «я» розчиниться в цих сипучих пісках вічності, у білому сонці й вітрі – тоді розкриється безодня часу, і піщаний обрив стане берегом давно зниклих морів, шум прибою яких можна тепер почути тільки в глибині душі. Хвилі великого праокеану будуть набігати на берег, а моє «я» стане лише хвилиною в цьому прибої. Там, у тому великому праморі безформності, праокеані екстазу я стану нічим і буду, нарешті, у всьому – у хвилях, що набігають на пісок, у білій морській піні й у світлі, що іскриться на воді...

Цей фантастичний образ став особливо яскравим зараз, восени, серед похмурих лісів і гір. У ті дні я захопився читанням книги Криштофовича «Палеоботаніка» і всюди носив її із собою в рюкзаку, розглядаючи малюнки рослин давніх геологічних епох – еоценової пальми *Nipadita burtinii*, олеандрів, гінко й секвой, відбитки листя яких я бачив в сіро-зеленому піщанику на обривах ярів. А уява знову малювала картини тропічного океану й давно відшумілого прибою – начебто звідкись із

глибини світило якесь інше сонце, яскравіше, ніж сучасне. Світило з тих прадавніх епох, де й небо було більш блакитним, ніж сьогоднішнє; і море прозоріше, ніж наші моря; а світ був незайманим на відміну від сучасного, уздовж і поперек потоптаного невгамовними людьми.

Образ праморя приваблював мене завжди, як споконвічний рай, де душа переживає повноту буття... Це, мабуть, манило до себе не тільки мене, але й багатьох шукачів раю. Імена деяких з них відомі, наприклад Гоген або Стівенсон, що вирішили залишитися жити на островах Південних морів¹⁷. А скільки було тих, чийх імен ми просто не знаємо...

Коли ми народжуємося в світ, виходячи з материнської утробы, як із вод первинного океану, втрачена безтурботність внутрішньоутробного існування починає сприйматися дитиною як загублений рай, а сама материнська утроба – як брама цього раю. Потім, протягом усього життя, за прагненням до насолоди пристрасті й до насолоди життям взагалі виявляється більш глибоке бажання – повернутися в прозорі води споконвічного раю. Проникаючи в кохану жінку, чоловік прагне не тільки символічно повернутися в материнську утробу, до безтурботного існування ненародженої дитини, але й ще далі – у води первинного океану, де зникають межі індивідуальності, де усе єдине з усім, де немає ні тебе, ні мене, і де всі ми колись зустрінемося – як хвилі у тому океані, який є Альфа й Омега, початок і кінець усього.

Однак в 1984 році я ще не знав цього, а був лише бродягою на дорогах. Лежав на піску під бучацькою горою Лисухою і переживав своє занурення в праморе бесформності, у якому розчинялося й зникало моє «я»... Що може приваблювати більше, ніж ця таємнича мить, коли власні межі раптом зникають, а свідомість, що була подібна до води, налітої в чашку, виливається назад, у те праморе, у якому прагнуть зникнути й поглинутися всі ріки землі...

Так пройшов тиждень, дощі припинилися, і в останній день напередодні від'їзду була яскрава сонячна погода. Пронизлива синь холодних осінніх небес, прокреслена білими смугами пір'ястих хмар, розкинулася над жовтими лісами. У

---

¹⁷ Або Тур Хейердал, який написав свою першу книгу «В пошуках раю» ще наприкінці 1930-х років.

цей день мене не залишало почуття, що поки я ходжу по лісових дорогах, вони непомітно ведуть мене зі світу реального у фантастичний світ мрії та міфу – світ праморя Тетіс.

Хотілося б ще залишитися тут, поки в серці жив цей надихаючий стан, але настав час повертатися. На попутній вантажівці я доїхав до Канева. Машина зупинилася біля базару, і на його краю стара баба продавала кілька червоних осінніх яблук, які я купив. Коли вона запитала, звідки я приїхав, я показав на бучацькі гори на обрії та відповів: «Геолог я, бабо», – настільки за ці дні я зріднився із залізним вагончиком, що став мені тимчасовим домом. І з буром, що занурювався в глибину гори, та з різнобарвними пісками давно зниклого праморя Тетіс, шерех прибою якого примарився мені у звуках осінніх дощів.

Альфа й Омега

Проїшла осінь, настала зима. Коли наприкінці лютого 1985 року встановилася морозна сонячна погода, мені знову захотілося опинитися серед Чарівних Гір. Оскільки в ті дні крім далеких гір в моїх думках ще була одна дівчина, з якою я недавно познайомився на роботі, то я спокусив її ідеєю зимового походу по льоду в одне глухе село, де можна буде заночувати (у мене був ключ від пустої хати). А точніше, не просто заночувати, а *провести ніч...*

Наші стосунки, яким судилося тривати недовго, тоді тільки починався, і ця ніч була найбільш надихаючою частиною подорожі та його метою. Інші мої подруги тих років були повністю міськими, прив'язаними до комфорту, а пригоди серед гір і лісів їх не цікавили. Тому мене приваблювала ідея взимку, у мороз, провести з жінкою ніч на печі в первісній сільській хаті, де пахне сіном, а в тиші потріскує полум'я свічі.

Пріїхавши ранком на автобусі в Переяслав, ми вийшли на лід із райдужними кристалами, що утворювалися на снігу безвітряної морозної вночі. Вітру не було, йти було легко – на поверхні льоду лежав шар замерзлого снігу, а в обличчя світило сонце, уже досить тепле наприкінці зими. Попереду на обрії білїли схили гір, яскраве світло блищало на снігу, а над головою було холодне небо, в zenіті темно-синє, а по краях світло-блакитне. Цей блакитний обрій кільцем охоплював собою весь світ, заповнений сяйвом, а нескінченна висота неба вражала уяву. Хотілося закинути голову й розчинитися в безмежності небес, у яскравому сонячному світлі, що відбивається від полярної білизни засніженого льоду...

Було щось фантастичне й нереальне в цьому зимовому світі білого снігу й блакитного неба – у світі прозорості й чистоти, створеному неземним холодом. Досить першого подиху весни, першого теплого вітру, і ця прозорість світу швидко зникне. Почнуть танути сніги, у лісах потечуть струмки, полетять з далеких країв зграї птахів, вертаючись на батьківщину; потім розтане лід на ріці й серед пожухлої сірої торішньої трави з'являться перші квіти – ознаки настання ще однієї весни, яка обіцяє щось нове й невідоме...

Ми йшли досить довго, майже весь короткий зимовий день – у нас були запаси печива, шоколаду і кави в термосі. На

початку нашої подорожі я побоювався, що мою супутницю налякає такий похід, але їй сподобалося йти по білій сніжній рівнині в блакитну даль – в цьому була романтика.

Сонце почало схилитися до вечора. Ліловими стали обрії, а після довгої подорожі по льоду в серці зріло почуття умиротворення, що перетворювало і саму чашу серця в щось настільки ж величезне, як купол неба, який розкинувся над усією землею холодними й прозорими барвами зорі. «*Ми – фантастичні істоти у фантастичному світі*» – згадав я слова з якоїсь книги.

Нарешті ми опинились біля долини між високих гір, де знаходилося село, в ті роки глухе й далеке. Там у нас була можливість провести ніч. По стежці повз замети від лютневих хуртовин ми незабаром дійшли до перших хат, розкиданих між пагорбами і перелісками. Людей не було видно, тільки запах диму нагадував про те, що тут хтось є.

Після цілого дня, проведеного на морозі, приємно було зайти в хату, затопити і гріти руки над залізною плитою, що швидко розжарювалася. Моя супутниця сиділа біля відкритих дверцят печі. Червонувате світло сідаючого сонця проникло через вікно й торкнувся її обличчя, надаючи йому загадковості. І коли я дивився на цю земну жінку, з якою ми були мало знайомі – жінку, що підтримує вогонь у печі, начебто це справді був містичний алхімічний вогонь – мені задавалося, що сьогодні, нехай на один день і одну ніч, вона стала тем порожнім дзеркалом, у якому відображається моя мрія.

А вечірне світло, що проникало в хату через замерзлі вікна, заповнило собою весь простір кімнати, і останній червоний промінь сонця ліг на блакитно-білі стіни. Відблиск вогню в печі, гудіння полум'я й близькість жінки, з якої ми пройшли сьогодні довгий шлях по льоду, по таємних зимових шляхах, увійшовши ніким не поміченими у володіння *вітру сили*... Здавалося, що в цю вечірню мить доторкнулася до світу якась велика загадка. Воістину, ми – фантастичні істоти у фантастичному світі...

Розстебнувши куртку, я сидів на дерев'яній лавці, притулившись спиною до печі, що поступово нагрівалася. Гудів вогонь і якщо прикласти руку до теплих каменів, можна було відчутти в них ледь помітну вібрацію від полум'я. На столі зі старих почорнілих дощок, стояв закипілий гарячий чайник, була розкладена всяка їжа, яку ми принесли із собою, а останній червоний промінь сонця освітлював усе це своїм

неправдоподібним саявом... І запах парфумів від волосся жінки у цій прадавній хаті, де пахне мишами, сіном і димом... який дивний контраст... *адже ми – фантастичні істоти у фантастичному світі...*

Я пив з гарячого залізного кухля чай, а вона не пила, а тільки дивилась на свою чашку, на пару, що піднімалась з неї, осяяну вечірнім червоним світлом, і ледве помітно посміхалася, так що неможливо було зрозуміти – чи справді це посмішка, чи тільки загадка...

Сонце сіло за гору, вечір швидко згас, і небо стало зовсім темним. Ми вийшли у двір, постояли в снігу біля старої кривої яблуні, дивлячись на мерехтливі райдужні зірки і розмовляючи про щось приємне і миле, про що зазвичай говорять у таких випадках чоловік і жінка. Швидко змерзнувши, ми пішли назад у хату, де вже стало тепліше. Я підкинув побільше дров і ми ползли на піч, де в кутку горіла свіча. Там між нами й відбулося те, заради чого ми сюди йшли через нескінченну крижану рівнину – ішли в блакитну даль, у володіння вітру сили.

О, ця стара як світ гра вічності – порожнє дзеркало і безформний, подібний до великого прадавнього океану потік життєвої сили, що тече через тіло жінки... Та гра, у яку можуть грати тільки двоє... Альфа й Омега, початок і кінець всього.

Давно догоріла свіча. Дивлячись у темряву, я слухав звук вітру, що шумів над дахом, згадуючи слова Богдана Антонича: *«Лежиш на хустрі ночі тепла й вірна, Мудре коло життя завершене. За смерть сильніше лиш кохання...»*

От зараз ми лежимо із цією дівчиною на печі, далеко від міста й звичного людського світу, у цій чужій хаті, де ми опинилися випадково... Завтра ми підемо звідси назад у Переяслав, а післязавтра, може, наші долі розплетуться так само легко, як і сплелися, і залишиться в душі тільки примарний срібlistий слід, вабливий, як слід від далекої зірки... Адже шлях – це свобода.

Тихо, щоб не розбудити свою супутницю, я зліз із печі й пройшов до вікна. Унизу, на підлозі було набагато холодніше. Вікно слабо світилося, і тихо свистів вітер через ледве помітну щілину на краю скла. Було видно яскраві зірки, а мою увагу привернув слабкий шелест за вікном. Воно ззовні було до

половини закладене сіном, і в цьому сіні ворушилося якесь маленьке звірятко. Я запалив тьмянний ліхтарик і посвітив через напівзамерзле вікно. Між сіном і склом сиділа миша, осліплена світлом, і дивилась на мене.

Десь у небі виник гул літака¹⁸ і проникнув через стіни в хату – далекий і сильний, він довго тягнувся, повільно проходячи через увесь небосхил... Цей звук, як вже не раз було, зачарував мене, і в ньому відкрилася мить такої безмежності, такої нескінченності життя... і простягався переді мною шлях долі, який, можливо, веде набагато далі, ніж я можу собі уявити. Адже ми – фантастичні істоти у фантастичному світі... Здавалося, у цій миті було все минуле і все майбутнє, увесь світ.

Альфа й Омега, початок і кінець всього.

---

¹⁸ В ті роки такий гул гвинтових літаків, зовсім не схожий на звук сучасних реактивних, часто можна було почути над горами. Потім ці старі літаки поступово зникли.

У світі справжнього

На початку квітня 1985 року, уперше після довгої, холодної зими я виліз із кузова попутної машини в селі Студенець. Асфальт закінчився й переді мною була ґрунтова дорога з телефонними стовпами, що вела через поля в сторону Бучака. В цьому році я потрапив сюди вперше, і здавалося, що дорога веде в невідоме.

Знову я був у володіннях справжнього – того справжнього, смак якого я хотів відчутти на польових дорогах, тікаючи з міста від своїх друзів і подруг, від усіх тих розваг, які були властиві моему поколінню. Адже одного разу смак справжнього торкнувся мене на дорогах великого полудня в образі примарної тіні – що мені тепер до розваг моїх однолітків.

І от, смак справжнього, цей смак реальності знову був навколо мене, був у всьому – у шелесті сірої торішньої трави, у запахах недавно відталі землі, у голосах птахів, шумі вітру, в облізлій зеленій фарбі на бортах колгоспної вантажівки, у якій я приїхав сюди з Канева, і в сірому рукаві мого ватника, який вже вищів від дощів і сонця. Таємничим подихом, дивним і примарним, цей смак реальності пронизував увесь світ, перетворюючи поля, дороги й села у фантастичні володіння вітру сили.

Через годину я вже був на березі неподалік від Бабиної гори. У чистому небі сяяло сонце, і сліпучим світлом були залиті піщані кручі. Синя поверхня води, по весняному прозора, простягалася до самого обрію, де губилася в білястому серпанку. Звідти чулися крики великих чайок, над нагрітими схилами іноді пролітали джмелі, що прокинулися після зимового сну, а серед сірої торішньої трави вирости перші жовті квіти. Пахло землею і ще чимось, чим пахне на березі великої ріки тільки навесні, коли станув лід – манливим, як обіцянка прийдешнього літа...

Після зими вода стояла низько й уздовж берега тягнулася смуга піску шириною метрів двадцять, по якій можна було йти, як по дорозі¹⁹. Цей піщаний берег, на якому ще не було жодного

---

¹⁹ В ті роки таке було кожної весни, а особливо після сніжних зим.

сліду людини, а лише місцями лежали залишки крижин, тягнувся праворуч і ліворуч і звав вирушити по ньому кудись далеко. Іти, не зупиняючись, гріючись у світлі весняного сонця – у блакитну даль.

Сидячи на піску під кручею, я перебирив шматочки зеленуватого піщанику, знаходячи іноді в них уламки давніх скам'янілих раковин *Exogyra Arditia* і згадуючи, як торік в осінніх лісах мене торкнувся образ праморя Тетіс – блакитні води споконвічного раю й світло сонць усіх мільйонів років...

Зелений пісок, що обсипався зі схилу, був теплим, і повільно текли з обриву струмочки піщинок – без початку й без кінця... Закривши очі, я слухав плескіт хвиль – хотілося забути про все, поринути в цей світ, де все реальне і справжнє, і розчинитися в ньому – і щоб несли за собою хвилі праморя Тетіс...

Над рікою подув вітер, а над кручею виплила біла хмаринка... У цю мить вітру й блиску сонця на воді, у якій було все – і Земля, і Небо, і весь світ, і моє життя в ньому – у серці виникло почуття повноти існування; те оп'яняюче почуття, яке найчастіше торкається душі саме в такі весняні дні, що обіцяють багато нового.

Підвівшись, я пішов піщаною смугою берега убік далекого й невидимого звідси Трахтемирова. Так я минув Бабину гору й село Бучак. Незабаром густий ліс підступив до самого обриву, де із хвилястих шарів сірої глини виступали великі брили іржавого залізного каменю.

Ранньою весною, поки на деревах ще немає листя, грабові ліси на схилах бучацьких гір були прозорими, і суцільний килим весняних квітів вкривал землю під деревами. Мені згадалися осінні дні минулого року, коли в дощову погоду я ходив цими лісами... Тоді серед цих гір я пізнав невимовне словами почуття Загадки, яка, здавалося, була тут присутня у всьому. Загадка настільки ж споконвічна й глибока, як безформна порожнеча, яка лежить в основі всесвіту... *Хто я? Звідки й куди йду? І де смак твій, реальність?*

Усюди на піщаному березі виднілися піщані вали, залишені зимовим льодом, а маленьке лісове озеро, де жили черепахи, було ще повністю покрите кригою. Десь попереду, у селі Григорівка, що лежало на моєму шляху, піднімався дим – там палили траву й бур'ян на городах. А я йшов піщаним берегом уздовж води, усе глибше поринаючи в настрій весни –

душа була легкою й вільною, як перелітний птах, що радіє поверненню в рідні краї. І знову оживало бажання поринути в невідоме без страху, довіритися навколишньому світу і розчинитися в ньому – у яскравому світлі, у вітрі і плескоті хвиль, у запахах весни і в дорозі, що йде вдалину.

Через декілька годин, пройшовши приблизно половину шляху, за селом Лукавиця я зробив зупинку й присів на камінь під обривом. Вийнявши з рюкзака флягу із чаєм і пачку печива, я поринув у споглядання далеких гір, звідки я прийшов. Он гора Віха; он Козацький шпиль із вітряком, Лисуха з ледве помітним старим дубом на схилі; а он і гора Вовча Хаща, біля якої йде великий яр Борисів потік, де я пізнав манливу силу бучацького посвячення. Усього декілька годин тому я йшов берегом біля тих гір.

У цю мить у душі виникло знайоме й ні із чим не порівнянне почуття – Сонячна Дорога, що широко розкривається переді мною. Одного разу пізнавши її, я полюбив життя вільного мандрівника; життя в більш просторому світі, де менше людей. Там частіше вдається залишатися наодинці із самою Дійсністю, там частіше в душі відчувається смак реальності. Тоді не потрібно надягати ніяких масок, а можна просто бути, загубившись десь на польових дорогах і стаючи такою самою частиною цього світу багатолікого життя, як птахи, сухий бур'ян, чи телефонні стовпи, що йдуть за обрій.

Цей нескінченний світ, що простягнувся кудись далеко в невідоме, і в якому доля веде мене своїм шляхом, став моїм домом. Не в символічному, а в прямому значенні. Адже дім – це місце, у якому просто живеш. Для когось дім – однокімнатна квартира, для когось – двоповерховий будинок. А мені стало тісно в такому домі, тому я обрав собі місцем для життя цю грядку прибережних гір, що простягнулася на тридцять кілометрів. Знайомі пагорби, дерева, берегові камені і яри стали таким самим інтер'єром мого дому, як меблі й домашні речі.

На схилах тієї далекої гори Віхи, добре видимої звідси, у прозорих листяних лісах мене торкнулося особливе небесне світло, здатне входити в душу, змінюючи її саму і все ставлення до світу. Хотілося б у таку годину вечора, коли чисте небо починає темніти над горами, сидіти десь там, на схилі тієї гори в старій сільській хаті з її порожніми білими стінами. Сидіти за

дерев'яним столом, на якому лише залізний емальований кухоль із водою, шматок сірого хліба і яблуко – чи багато потрібно для щастя і повноти буття? А блакитне небесне світло буде вливатися через вікно, і робити чарівним все – і стіл, і яблуко, і навіть пил на глиняній підлозі...

Допивши свій чай, я піднявся з каменю й швидко пішов далі – день закінчувався. Викупавшись у прозорій холодній воді затоки під Зарубиною горою, витерся ватником і пробігся по скриплячому під ногами піску. Ніде не було видно ніяких слідів людей, а уздовж берега тягнулися високі піщані вали, залишені льодом. Над іржаво-зеленими схилами розкинулося синє вечірнє небо й в ньому парив самотній ворон.

У Трахтемирів я прийшов вже в присмерках, і оскільки було досить тепло, то вирішив не заходити до знайомих місцевих мешканців, а заночувати у копиці сіна, яка стояла на краю села з минулого року. Над головою мерехтіли яскраві зірки, а нічний вітер ніс запахи весни. Поклавши під голову чоботи й пригрівшись у спальному мішку, я довго лежав без сну, згадуючи враження минулого дня, і почуття радості не згасало в моєму серці. «Це воно – справжнє... Велика Реальність, а ми – як піщинки, що течуть у Її руках».

Прокинувшись на світанку, я висунув голову зі спального мішка – було холодно, у голих гілках дерев свистів вітер, а на сході над горами розгоралася яскрава зоря. Небо почало світлішати, і в ньому одна за одною згасали зірки – у зеніті Вега, над Бучаком Альтаїр, і на над Ржищевом – Арктур. Сильний нічний вітер зробив небо повністю прозорим, і коли зійшло сонце, його сліпуче, як відблиск на сталі, світло заливало гори й кожну суху травинку під ногами. Уже не раз у такі дні яскравого сонця й вітру я відчував особливий настрій, наче вітер сили торкається мене. Передбачаючи, що й сьогодні може відбутися щось подібне, я спустився на берег і пішов по своїх учорашніх слідах назад до Зарубиної гори – саме там мало відбутися те, що я хотів. Яскраве сліпуче сонце світило в обличчя і здавалося, що є тільки вітер і сонячний блиск...

У затоці під обривом Зарубиної гори холодні хвилі билися об камені, злітаючи бризками. Поплававши й швидко замерзнувши, я вискочив на берег і став бігати по піску, тому що від холодного вітру не було де сховатися. А самотній ворон

знову парив, часом закриваючи крилами сонце. Він розглядав мене то правим, то лівим оком... Знайшовши ямку в сухому піску, де не було вітру й одягнувши на мокре тіло ватник, я заліг там, дивлячись на ворона. Тут, у царстві піску, каменів і яскравого світла самому хотілося зникнути, розчинитися у всьому цьому, стати каменем на схилі, вітром або таким вороном.

Довго я так лежав, поки сонце не піднялося вище й можна було зняти ватник, відчувши всім тілом тепло вже нагрітого піску, щоб злитися з ним, із зеленими й іржавими піщинками, які течуть між пальцями без початку й без кінця. Злитися із плескотом хвиль і яскравим світлом білого сонця... щоб віднести мене далеко-далеко хвилі праморя Тетіс... І тоді моє «я» розтане в цих хвилях, і залишиться тільки яскраве світло й піски вічності, що течуть із нізвідки в нікуди.

Так йшов час, я не помічав його і не знав, чи настав уже полудень, чи ні. Але в якийсь момент відчув, що потрібно йти далі, і вирушив по своїх вчорашніх слідах широким піщаним берегом між великих брил каменю.

Ідучи так по берегу уздовж води я раптом усвідомив, наскільки я вільний. Найближче село далеке, людей навколо немає, я можу робити все, що захочу і йти, куди захочу. А можна не робити нічого... Можливість перебувати у такому *недіянні* і є найвищою свободою: просто йти собі по піску, гріючись на весняному сонці, дивитися на прозорий яскравий світ, це царство Справжнього, і не думати ні про що... У цю мить у світі нас було тільки двоє – я й вітер сили, а більше не було нічого – ні духу, ні матерії; ні бога, ні диявола; ні реальності, ні ілюзії...

Коли я дійшов до мису, за яким ріка повертає на південь, переді мною розкрився величезний світ сонячної дороги – дуга гір, що йшла вдалину в яскравому сонячному світлі. А в темній глибині синього неба високо в zenіті два швидкі літаки креслили свої срібlistі сліди, схожі на стріли, ніби спрямовані в одну точку.

Увійшовши у воду, я повільно поплив далі від берега. Над головою розкинулося безхмарне небо, а залита сонячним

світлом поверхня води йшла праворуч і ліворуч до самого обр'ю. Вдалині була помітна Бабина гора, і мені раптом захотілося опинитися там. Якби не потрібно було довго йти до тих далеких гір, що темніють на обрії... Якби можна було полетіти туди, як птах – через заповнений світлом центр небес, щоб через мить опинитися на березі біля підніжжя бучацьких гір... Лягти на гладку сіру гальку прадавніх морів, залиту сліпучим світлом і залишитися наодинці зі світом, без думок, забувши про час і забувши про самого себе... Перебирати там камінці, знаходити уламки скам'янілих за мільйони років коралів та відбитки давніх раковин праморя Тетис.

Нехай десь проходять роки й тисячоліття, а ця мить невідвасна часу, тому що для того, хто ввійшов у потік існування, це не стомлює ніколи. Адже немає більше ні духу, ні матерії; ні реальності, ні ілюзії – залишилося тільки Велике Справжнє.

Вийшовши з води, я сів на велику кам'яну брилу під обривом, дивлячись удалину. Бездонне синє небо було як прозорий океан. Широка дуга гір охоплювала половину видимого світу, і у світлі полуденного сонця чорні примарні гори здавалися міражем... У цій миті було щось грандіозне, але я не знаю слів, які могли б передати те, чим був пронизаний увесь цей екстатичний всесвіт. Слова відображають тільки мить, що застигла, як зупинений кадр. Але залишалося щось найголовніше в цій миті, чого не передати словами.

І коли з-за далекого повороту з'явився «метеор» – тільки біла риска, що летіла над водою з бризками і слідом піни – сонце Великого Полудня на мить спалахнуло сліпучою білою зіркою в його склі й увесь світ, здавалося, був співзвучний цьому стрімкому руху. У такому екстатичному всесвіті сам процес існування настільки прискорився, прагнучи до нескінченної швидкості життя, що описана словами мить уже не могла передати того, що відбувалося.

А мить вічності все тривала і не закінчувалася, і в темному сліпучому небі, у самому його зеніті, над примарними чорними горами під яскравим сонцем дві білі стріли літаків з нескінченної далі все йшли і йшли назустріч один одному...

О, ці казки Справжнього!

Weltinnenraum

У травні 1985 року я знову опинився на Бабиній горі в компанії своїх друзів. Поставивши намет на вершині, я із самого ранку знову ходив досліджувати відгалуження величезного яру Борисів потік. Путівником мені стала стара книга Володимира Різниченка «По ярах та кручах Канівських гір», опублікована в 1926 році. Удень, коли ставало тепліше, ми з хлопцями лежали на березі, гріючись на сонці, але ранкові години я присвячував тому, щоб усе глибше й глибше проникати в лабіринт ярів – зелені весняні ліси із квітучими дубами, спів птахів, синє небо над яром і звук текучої води у швидкому струмку, що біжить по кам'янистому дну каньйону

Одного разу ранком, коли я набирав у флягу воду зі струмка, мені згадалися слова Кавабата Ясунарі про давнього поета Іккю – «якщо я кажу слова *легко ввійти в світ Будди, але нелегко ввійти у світ диявола*, Іккю входить у мою душу всією своєю дзенською сутністю». У цю мить весь світ бучацьких гір з його високим небом, холодними ярами, кам'янистими дорогами й жарким сонцем ще одного літа ввійшов у мою душу всією своєю дзенською сутністю – «*легко ввійти в світ Будди, але нелегко ввійти в світ диявола*». Що означали ці слова і чим вони мене зачарували?

Я довго дивився на листок липи, що кружляв переді мною у потоці струмка – невеликий вир, що утворився між каменів, намагався затягнути листок у глибину, але стрімка течія не давала йому потонути. Дивлячись на темно-зелений колір і візерунок прожилок листка, я думав про природу самого Життя і його глибинних, біологічних першоосновах – начебто в зеленому світі природи, у світі рослин, птахів, комах та інших живих істот дійсно є щось, здатне змінити ставлення до усього світу. «*Навіть міні, рослини, щастя*». А ще – «*вірю в підручник ботаніки*».

Тут, у цьому ярі, що починається біля підніжжя гори Віхи і каньйоном прорізає круті гори, я пізнав манливу силу того, що я назвав бучацьким посвяченням. Воно подарувало мені не якесь знання, а ні із чим не порівнянний новий досвід. Адже його мета, якщо можна так сказати, була в тому, щоб змінити ставлення до всієї дійсності; не тільки *тут*, у зеленому світі природи, але й *там*, у місті, на шляхах людського буття.

Слово «мета» я живаю навмисно, тому що в те далеке літо мене не залишало почуття, що я учень найдосконалішого вчителя, ім'я якому – Світ (якщо ми хочемо, щоб в образі цього вчителя було щось від чоловіка), або Життя (якщо нам більше подобається, щоб вчителем була жінка). Мені здавалося, що якісь першооснови буття звертаються до мене, даючи свої уроки; звертаються різними способами – шумом вітру, плескотом хвиль, звуком води, що тече в яру... Так спілкувалася зі мною таємнича Душа Світу, яку поет Рільке називав німецьким словом *Weltinnenraum*.

Місцем, де відбувалося таїнство цього посвячення, стали ліси та вершини біля гори Віхи. У ті роки ці місця були ще безлюдні, і багатолике життя буяло там у всіх своїх формах і проявах. Квіти й трави, звірі й птахи, жаби й черепахи – усе це було частиною нескінченного потоку життя, що бере свій початок у невідомій далечині мільйони років тому: праморе Тетіс, відбитки листя давньої пальми... Споконвічний рай, пам'ять про який прихована в глибині душі.

Так кожного дня я блукав лабіринтами ярів, а подібна до стрімкого потоку сила бучацького посвячення несла мою душу все далі й далі до першооснов буття, першооснов ночі – усе глибше й глибше в бездонний фантастичний вир ілюзії... І часом справді здавалося, що якщо знайти початок потоку²⁰, що шумить на дні яру, це допоможе мені відкрити щось дуже важливе, пов'язане з першоосновами буття.

Пошук першооснов життя вів мої думки в далекі геологічні епохи, адже вся історія живих істот відображена десь в глибині несвідомого, в інстинктивній пам'яті тіла. На шляху повернення до першооснов потрібно буде пройти через усі рівні проявів єдиного життя в пошуках найглибшого рівня чистого буття («з усіх явищ найдивніше – то саме існування»), яке вміщає в себе всі прояви життя, але жодним з них не є.

Якщо зуміти не ототожнюватися із цими проявами, тоді можна пізнати їх і далі поринати в глибину. Адже мета не тільки в тому, щоб досягти першооснови існування, але й зуміти потім, змінившись, повернутися назад у світ людей. Якщо ж піддатися магійній спокусі багатоликого Життя (недарма слова «Життя» і

---

²⁰ Коли я знайшов початок потоку, побачене мене розчарувало – струмок витікав з болота, в якому не було нічого цікавого. Так часто буває в ярах Канівщини, але є щось у цьому символічне: те, що ми шукаємо, насправді виявляється зовсім не таким, як гадалося.

«Жінка» починаються з однієї букви) в одному з багатьох образів, відчутти любов і пристрасть до неї, вічно мінливої невтомної танцівниці, то в цій пастці можна буде знайти свій кінець. *Сон усе це чи ні? Реальність чи ілюзія? І хто я, мандрівник? Звідки й куди йду?*

Під час одного їх походів каньйоном, у найглибшій і вузькій його частині, де над потічком нависали стрімкі кам'янисті стіни обривів, у руслі струмка я знайшов величезну, як тарілка, спіральну раковину давнього молюска – наутілуса. Спершу я не зрозумів, що це таке, але мене привабив райдужний блиск зеленуватого перламутру, що місцями зберігся на поверхні раковини, і відсвічував через воду струмка.

Доклавши силу, я витягнув спіральну раковину, добре відмив її в потоці, і тоді цей предмет сили вразив мою уяву, ставши символом буцацького посвячення – спіральний вир, що затягує в себе, і фантастичне перламутрове сійво світлів ілюзії...

Я сховав важку раковину в сухих листах під обривом біля розвилки каньйону, але потім чомусь не зміг знайти це місце. Лише через багато років волею випадку (чи долі) я знову побачив наутілуса – він так само був захований під листами, де я його залишив.

А наступного дня в лісі на схилі яру я знайшов кістяк величезного кабана, що лежав у траві – чи то він помер від старості, чи то з останніх сил забіг колись у яр, поранений мисливцями. Трава проросла через побілілі від часу кістки, а довгий череп лежав серед весняних квітів. Життя й Смерть, переплетені у своїх обіймах, що проростають одне в одного...

Одного разу після ранкової подорожі відгалуженнями каньйону я лісовими дорогами вийшов на порослу старим листяним лісом гору Лисуху, що високо піднімалась над берегом на самому краю села Бучак. Спустившись стежкою біля вікового дуба на піщаний пляж біля одного із черепахових озер, я провів там увесь день. Ніхто не потривожив мене, ні люди, ні звірі, і я міг робити те, що мені хотілося – сидіти на розпеченому піску, споглядаючи зелені гори, політ яструба і далекі обрії.

Коли настав вечір і жарке сонце зникло за горою, я вибрався по крутому обриву, чіпляючись за коріння, а потім піднявся на вершину, де раніше ніколи не був. Там на великій

галявині, яка поросла молодю весняною травою, серед декількох кущиків квітучого терну виднілися залишки давно зотлілого дерев'яного столика, вкопаного в землю. Навколо стояли дивні сосни з синюватою довгою хвоєю – це були пінії, що ростуть зазвичай на півдні, десь на Кавказі. Незрозуміло, як вони опинились тут – може, колись лісівники посадили.

Праворуч і ліворуч відкривалися далекі обрії, і купол безмежного синього неба накривав собою увесь світ. Я сів у траві, і серця торкнулося умиротворення цієї вечірньої пори. Униз ішов крутий трав'янистий схил з окремими старими дубами й липами. Була п'ята година і переді мною пройшли, не заходячи в Бучак, три «метеори» на Київ. «А мені туди поки не треба» – із задоволенням подумав я, ліг у траві, вийнявши флягу з водою, шматок черствого хліба й половину пачки печива. Вечірнє світло торкалося прозорих травинок, сухої гілки й трьох блакитних квіток, назви яких я не знав та й не хотів знати – адже давно було сказано, що незнання глибше, а знання мілкіше.

Справді, у цих горах, де на душу нічого не давить, починаєш відчувати радість від усього – коли п'єш воду із джерела в холодному ярі або лежиш на траві в тіні; радість від споглядання літніх хмар, що неквапливо летять кудись за обрій; споглядання блакитної води, пливучих по ріці барж, чи кружляючих у вишині птахів...

Такі миттєвості виявляються самодостатнім, хоча в них немає нічого, крім самого лише існування, чистого буття. Здавалося, так можна було б жити нескінченно. Може, це і є свобода? І повернення до першооснови всього?

Але в цих гір була інша сторона, похмура – фантастичні світи ілюзії, що затягують у себе, світи сублімованого Танатоса. Я добре відчув цю сторону, коли ходив ярами. Справді, *«легко ввійти в світ Будди, але нелегко ввійти в світ диявола»*. Однак *«без світу диявола немає світу Будди»*

«Та що нам той Будда – посміхнувся я про себе я, дивлячись на вечірнє небо над горою Лисухою – він був такий самий хлопець, як і ми». І якщо він говорив, що збирається йти в місто Бенарес бити в барабан безсмертя в п'яті цього світу, то й ми можемо для цього хоч завтра вирушити в місто Канів, щоб там бити в барабан безсмертя.

А ясне небесне світло все лилося над світом із прозорого вечірнього неба, у якому не було нічого, крім порожнечі. Коли світ заповнений світлом великої порожнечі, усе в ньому стає досконалим і прекрасним – яблуко на гілці й зелене дерево на сільській вулиці, обмазана глиною стінка сараю і пил під ногами.

Тоді «Я» зникає, розчиняючись у процесі існування, а коли «мене» уже ні, те немає й поділу на «в кайф» і «не в кайф», як немає й усіх питань типу «чи має життя сенс». Сенс – для кого? Якщо «мене» вже немає, то й питання про сенс втрачає всяку актуальність. Поки було «Я», воно могло входити в стан радості, чи виходити з нього. А коли «Я» більше немає, залишається тільки сама радість. І немає більше нічого крім великої порожнечі.

Ще з дитинства я помітив у собі здатність поринати в будь-яку річ і йти в якийсь нескінченний світ, що відкривається за нею. Спершу просто дивишся на квітку або малюнок на пачці печення, утримуючи на цьому погляд. Потім зникають думки й бездумно споглядаєш те, на що дивишся, начебто нічого іншого у світі не існує. А після цього починаєш бачити світло, яке торкається небесним сяйвом і квітку, і пачку печива, і шматок хліба. Через це світло свідомість може проникати в усе що завгодно. У цьому світлі відкривається нескінченний внутрішній простір, у якому немає ні слів, ні думок, ні якостей, ні самого часу, а тільки триваюча мить буття, мить споконвічного просвітлення, що звучить як акорд, як сума всього. Тоді зникає поділ на «мене», що дивиться, і на об'єкт споглядання, начебто той, хто дивиться і те, на що він дивиться стали одним цілим. А коли немає більше поділу на «моє» і «не моє», світ навколо виявляється справжнім, начебто побаченим уперше. І це почуття невловимої справжності світу настільки тягне до себе, що виникає непереборна спокуса залишити людський світ назавжди, як залишаємо ми при від'їзді вже непотрібні старі речі... Піти й розчинитися в навколишній дійсності; розчинитися, як тане цукор у чашці чаю й крупинка солі, що впала назад у море. Нехай буде лише те, що є тут і зараз – адже мене однаково вже немає... *Назавжди...*

*«Подібно крупинці солі, яка, змішавшись із водою,
стає одним з нею,
так і в такому спогляданні світу,*

*немає більше ні «тут», ані «не тут»,
а тільки осяяння й спокій,
подібні до великого океану, який – сама порожнеча...»*

Через півгодини я спустився назад на беріг затоки, скупався і вже хотів іти, але щось змусило мене повернутися й сісти біля води на піску. З Канева наверх пройшла остання «ракета», навпроти гори вона сповільнила свій біг, завертаючи до пристані, добре видимої звідси. Із плескотом набігала на пісок хвиля й гладка вода в цю вечірню пору почала набувати опаловий колір... У блакитному вечірньому просторі неба й води я дивився на північ, на гряди далеких гір, що охоплювали дугою половину видимого світу.

Раптом мене вразило гостре відчуття *реальності* цієї миті. Це була вона, невловима справжність світу – начебто я вперше бачив і цю затоку, і ці гори... Йти нікуди не хотілося, і я все сидів і сидів на березі, повторюючи про себе одне й те саме слово – *назавжди*.

Пепсі-кола

Так пролетіли чарівні дні занурення в бучацькі світи і настав час повертатися в місто. Лісовим дорогами і стежками уздовж берега я вирушив на пристань у сусідню Григорівку, до якої від Бабиної гори було кілометрів п'ятнадцять. Погляд мій був світлий і порожній, а в душі було почуття свободи й щастя. Усе мені було пофіг, і в цьому було найвище блаженство – адже тепер мій дух хрещений біля витоків вічності, по той бік добра й зла.

У такому настрої я прийшов на пристань, де вже зібралися місцеві мешканці зі своїми сумками й мішками. Посміхаючись і почувуючи себе досвідченим мандрівником у незбагненне, який опинився серед селян десь у Мексиці чи Болівії, я дочекався, поки до пристані підійшов білий корабель – «Метеор-25». У піднесеному стані, в якому я перебував, він здався мені досконалим творінням позаземної цивілізації.

Від спеки сильно хотілося пити, і я пішов одразу до буфету. Мені повезло, і в холодильнику була пепсі-кола. У ті роки вона ще була знецінена пустими розмовами про «покоління пепсі», і мене з нею зв'язували стосунки інтимні й ніжні, які простому народу було не зрозуміти, тому що народ у ті роки пив переважно пиво.

І от, нарешті знявши рюкзак з обгорілих на травневому сонці плечей, я добрався до свого улюбленого місця біля виходу, а «метеор» тим часом набрав швидкість і понісся по хвилях мимо зелених гір. Вітер бив в обличчя, летіли в різні сторони райдужні бризки а я, нарешті відкривши пляшку, зможу насолодитися тобою, вірна супутниця моєї юності – пепсі-кола²¹, напій смаку свободи!

Твій колір і смак давно вже стали для мене символами літа – одного нескінченного *метафізичного літа*, що увібрало в себе пригоди й дороги всіх років мандрівок; символом того світу Сонячної Дороги, який так приваблював мене.

О пепсі-кола, ти діяла на мене, як наркотик – коли я тільки бачив червоно-синю етикетку з її простим вигином ліній, що натякають на хвилю, що котиться (так, це вона – та сама

---

²¹ Перекладаючи ці рядки через сорок років після того літа, я посміхнувся – давно в мене пропав інтерес до пепсі-коли, та й смак її мені зараз не здається приємним. Але тоді був інший настрій, важливий для мене.

хвиля!), коли тільки брав у руку пляшку з рідиною кольору дніпровської води й відчував твою прохолоду у роті – відразу спрацьовував умовний рефлекс, і радість починала свій невидимий танець у мені.

Скільки раз було так – ідеш десь берегом у жаркій полудень, з кожним кроком усе більше розчиняючись і зникаючи у фантастичному сонячному світі... У животі порожньо, їсти не хочеться; а потім сядеш на камінь у тіні біля води, щоб праворуч і ліворуч було видно далекий обрій; дістанеш із рюкзака пляшку із червоно-синьої хвилею, зробиш ковток, і знову глибинна радість розквітає в серці...

Я стояв біля лівого виходу в «Метеорі-25» і повільно вливав у себе – тебе, о пепсі-кола. А метеор якраз перетинав Канівське море біля Переяслава, де завжди вітер і блиск, де яскраве сонце сяє над головою й іскриться незліченними алмазними відблисками вода в чаші синіючих гір – метафізичне літо, що не закінчується ніколи. Так, справді, у цьому фантастичному світі для повноти щастя достатньо самого факту існування.

Я згадав, як у травні минулого року я повертався з Бабиної гори, сидячи на кормі ракети з назвою «Зірка», і в цьому самому місці напроти Переяслава теж пив пепсі-колу, думаючи про загадку, що залишилась серед тих синіючих гір позаду. І от загадка розкрилася – в мою душу ввійшла манлива сила бучацьких світів.

Метафізичне літо

Настрій занурення в бучацькі світи, пізнаний в травні в ярах біля Бабиної гори, проніс мене через усе літо цього року. Воно було зовсім не таким, як попередні, хоча, здавалося б, повторювалися ті самі пригоди на дорогах мандрів.

Навесні я познайомився з Волоханом – прочитавши першу частину моїх дописів, що називалася в першій версії «Три літа», він прийшов до мене додому із пляшкою вина, щоб поділитися враженнями, і так почалася наша дружба. Незабаром ми поїхали з ним в експедицію в Заруб, де було багато різних цікавих пригод, які в молодості всім нам дарує літо. Мені запам'яталось, як Волохан, набравши в яру сірої глини, декілька днів старанно ліпив з неї круглу чашу – «для спалювання езотеричних рукописів», як пояснив він. А ще, як ми довго рубали товсту грушу, яка закривала нам вид на Зарубину гору.

Коли експедиція закінчила свою роботу, ми з ним вирушили мандрувати далі, спершу в Бучак, на хутір Биланівка, де в той час збиралася велика богемна компанія, а потім на Бабину гору. Волохан познайомив мене зі своїми друзями – Михайлом й Шрі Філіпом, і так це літо подарувало мені зустріч на дорогах з новими *людьми шляху*. З кожним з них мене потім пов'язували тривалі багаторічні стосунки, що склалися по-різному, але в кожного я навчився чомусь важливого й цінного для себе. Адже незважаючи на всі відмінності в характерах і долях нас поєднувало дещо спільне, що ріднило наші душі – роки молодості, проведені в цих горах, коли щось велике, безмежне й невимовне словами торкнулося там нас.

Це *щось* було як смак безмежної далі, як привабливість свободи, як загадковість слів «життя нескінченне» Доторкнувшись до нас колись, воно наклало на кожного свій відбиток – здавалося, назавжди²². Це *щось* було у всьому – у водах і в небесах, у подіях повсякденності й у снах; воно було у всьому процесі існування, й ми навіть не помітили як воно увійшло в нас.

У кожного з нас воно виявлялося по-своєму, але за своєю сутністю було тим самим – безмежністю, яка торкнулась нас

---

²² Сьогодні я вже розумію, що не назавжди. З часом (особливо, коли час цей тривалий) всі ми змінюємось, причому в різних напрямках. І від настрою минулого іноді майже нічого не залишається, в кращому разі просто спогади, які можуть вже взагалі не хвилювати душу. Буває і так.

серед цих гір. Начебто в ті роки там розкрилися невидимі двері у щось нескінчене, дали нам рідкісну можливість увійти в них, а потім знову закрилися. Різними шляхами ми йшли до нього, різними способами ми шукали його, і кожний з нас по-своєму знайшов його. І тоді нашим життям призначено було перетнутися.

Я пам'ятаю, як в один із днів ми сиділи біля води на піщаному схилі пагорба неподалік від Бабиної гори – Шрі Філіп на великому камені, а ми з Волоханом на піску, – і розмовляли про Душу Світу, про бучацьке посвячення, про долі людей шляху в цих горах. Тут, біля цього каменю я не раз сидів у спогляданні, насолоджуючись свободою і думаючи про зустріч із собі подібними, але мені важко було уявити, що така розмова справді колись відбудеться і прозвучать під бучацьким небом такі важливі слова. Але ця мить настала.

Через пару днів я повернувся в Київ, а Волохан залишився на Бабиній горі, щоб дописати книгу про езотеричну психологію. Мене настроїв метафізичного літа поніс далі – у Таджикистан. Здавалося, що там, серед сніжних гір Паміру, я знайду розгадку таємниці великого полудня й вітру сили. Попрощавшись зі своїми новими друзями, що ділили із мною дороги мандрів того літа, я купив квиток до Душанбе – Памір владно кликав мене.

Памір

Мрія вирушити на Памір була в мене давно – у блиску гірських снігів і темному космічному небі, у гуркоті лавин і в смаку води льодовикових рік було щось настільки ж манливе, як звучання слів «Маханірвана» або «Парамашива».

До того ж, в ті роки небагато потрібно було для подорожі на Памір. Усього 74 радянських карбованця на квиток до Душанбе, титановий льодоруб, ще деяке альпіністське спорядження й, найголовніше – непохитний намір. Усе це в мене було й тільки сім годин польоту до далекої азійської країни відокремлювали мене від виконання задуманого.

Коли літак пролітав на висоті дев'яти кілометрів над пустелею Каракуми, де я вже бував, мене вразила краса заходу сонця за склом ілюмінатора. Неправдоподібно яскрава смуга зорі на заході над землею була зовсім не схожа на звичні нам – напевно, таку зорю можна бачити над краєм земної кулі з космосу або із крижаних вершин найвищих гір.

Аеропорт зустрів нічною задухою і стилізованими під перську в'язь зеленими літерами «Душанбе», які світилися на будинку аеровокзалу. Здавши рюкзак у камеру схову, я ліг на лавку біля закритих кас, поклавши під голову кеди і сорочку. У теплому вітрі над головою шуміло листям якесь велике дерево – мабуть, платан, – і яскраві зірки часом мерехтіли через просвіти в його кроні. Звичайно, можна було б доїхати на таксі до готелю «Таджикистан» або «Памір», але навіщо? Хіба погано тут, під платаном?

«Нічого не очікуй від світу, і тоді безмірно щедрим він здасться тобі» – згадав я слова давнього поета Рудакі, прочитані недавно в старій книзі «Історія Персії, її літератури й дєрвішської теософії». Я довго лежав без сну, думаючи про майбутній шлях до озера Іскандеркуль.

Історики писали, що коли Олександр Македонський у своєму прагненні побачити край світу дійшов до гір, що називалися в той час «Парапаміз», його провели уздовж прозорої ріки з водою блакитного кольору до її витоку, до озера серед гір, синього, як афганська бірюза. Якесь невідома думка прийшла там в голову Іскандеру (як називали в цих краях Олександра), і він не захотів йти далі, до меж світу. У передгір'ях Паміру ним було засноване місто Александрія

Есхата (нинішній Ходжент). З тих часів гірське озеро назвали іменем великого завойовника – Іскандеркуль.

Із цієї теплої південної ночі під кроною платана проляже й моя дорога через перевал Анзоб і далі, вузькою скелястою ущелиною до того місця, де блакитна Іскандердар'я впадає в каламутний Ягноб. Потім уздовж ріки далі, до озера Іскандеркуль, а звідти – до початку льодовика, що стікає зі схилів піка Чимтарга.

Я був вільний у виборі мети й міг вирушити в будь-яку іншу частину Паміру, докладно вивчивши вночі розклад вертольотів, що літали в ті роки у віддалені куточки Таджикистану. Хоча чи не все одно куди йти? Мене цікавило небо Паміру й блиск світла великого полудня, а вони в цих горах скрізь однакові – і над озером Іскандеркуль, і в Гармі, і в Джиргіталі, і в Хорогу. І, мабуть, в Кашмірі чи навіть в Тибеті.

Спершу я хотів докладно описати свою подорож з усіма прикольними подробицями східного колориту, баченого в різних місцях. Але перечитавши згодом старі записні книжки я відмовився від цієї ідеї й сильно скоротив цю історію. Тому що похід через перевал, по жарких гірських дорогах – це не настільки цікаво. Як не дуже цікавою була поїздка на розбитих вантажівках ущелинами у компанії чабанів-киргизів у засалених халатах. У кузові, де можна було сидіти тільки на ланцюзі, натягнутої між бортами, не знімаючи важкого рюкзака, кидало так, що от-от вивалишся, а дорога була лише небагато ширше ніж машина.

Так я добрався до Іскандердар'ї, де заночував на кам'янистому березі. Вода в річці справді виявилася незвичайного блакитного кольору. В останніх променях сонця вдалині, над скелями, світилися вершини снігових піків – Ягноб, Замін-Каро та інші. Тут, під незнайомим небом, на кам'янистому узбіччі дороги, що вела до кишлаку Джик, я усвідомив, наскільки далеко звідси рідні краї... Якби раптом зникли сучасні транспортні засоби, скільки ж довелося б йти по землі до Бабиної гори? Рік? Або більше? Як йшли дорогами каравани в давнину...

Незабаром я дістався до самого озера і відвідав усі місця, куди хотів потрапити. Однак вітру сили й великого полудня я там не відчув, як не знайшов їх у минулому році в Туркменістані. Виявляється, яскравого гірського сонця, блиску снігів і темно синього неба Паміру було недостатньо для

виникнення такого почуття, як на Зарубиній горі. Очевидно, секрет був у чомусь іншому, незбагненому, і в горах Паміру я це зрозумів з усією очевидністю.

Полазивши по горах, і вже повертаючись назад, я провів день на березі ріки Арг, що бере початок на льодовику і впадає в озеро Іскандеркуль. Арг тече в глибокій ущелині, біля води були каменисті коси, на яких можна було лежати, гріючись на сонце. А поруч піднімалися нагору кілометрові стрімкі стіни, прорізані вузькими ущелинами каньйонів. А ще вище – білий сніг на тлі темного неба Паміру. Лежачи на березі Аргу, часом купаючись у холодній воді, а потім знову споглядаючи небеса, я довго міркував про сенс життя, про двері у безмежне й про місця сили. І зрозумів, що в горах центральної Азії, куди я завжди так хотів потрапити, побувати звісно цікаво. Але в наших придніпровських пагорбах краще. Тому що є там щось таке, якісь невидимі двері у фантастичний світ мрії та міфу, яких в горах Паміру я не відчув.

Злата осінь

Пройшло метафізичне літо 1985 року, пожовкло листя на деревах, і холодними стали ночі. Ідучи одного разу дніпровською набережною і дивлячись на вкриті пилом автобуси з написами «Богуслав», «Канів» або «Ржищів», які проїжджали повз мене (тоді вони ходили від автостанції на Подолі), я думав про поклик доріг. Уже багато років мене не залишало передчуття, що саме там, у цих містечках і селах Придніпровської України мені судилося знайти щось важливе, новий сенс існування і новий життєвий шлях.

І раптом мені захотілося знову відчути, як на дорогах, що в'ються через поля й пагорби Придніпровської України, або в залах очікування провінційних автостанцій доторкається до моєї душі злата осінь. Це було загадково й незбагненно – мене кликало до себе щось невимовне, хрещене біля джерел вічності по той бік добра й зла; щось із самих першооснов світобудови – безцільна гра атомів, мерехтливих нічних зірок, небесних хмар, осіннього жовтого листя або людських долі...

Це вона, *Weltinnenraum*, Душа Світу, яка звертається до мене, недосконалої людини; бродяги на дорогах великого полудня, що мандрує в пошуках вітру сили. І знову вона, багатоліка, з'являлася переді мною – у теплому осінньому сонці, у безвітряних ясних днях, у золотому листі дерев у лісах, у яскравих зірках, у запаху диму, у нічному витті пса й у далі невідомих доріг.

У таку пору золотої осені, пору згасання, усяка людина, молода чи стара, сумна чи щаслива, неминуче відчуває дотик смерті: подих осіннього вітру, що несе всіх нас, як пожухле листя, за край нашого світу. Але в цьому дотику осіннього згасання немає нічого трагічного – усе це людське, надто людське... Насправді смерть не є ні добром, ні злом. Вона поза цим, стаючи повернення до тієї першооснови Всесвіту, з якої вийшли ти і я, і де неминуче закінчиться наш шлях.

*«Не плач, не плач за юністю своєю
Минає все, і празима бліда
Там де палала буря молода
На шибі мертву висріблить лілею»²³*

---

²³ Максим Рильський.

Усе це давнє й правічне, як сам світ. Як опадає листя з кленів у бучацьких лісах і висихають на пагорбах трави, так і багатолике життя розчиняється, скидаючи свої маски, і повертається до першооснов буття. Осінній потік загального згасання й розчинення несе мене в бездонну глибину, до неї, Душі Світу, що втілювала себе у всіх жінках, до яких я відчував колись любов чи пристрасть. Тепер вона скидає свої маски й починається повернення до неї самої – невловимої, як вітер, що летить через мільйони років; як шум дощу; як сонячний промінь і пісок, що тече між пальцями... Протягом усіх віків вона то втілювалася у людській формі, то знову поверталася у власну безформну глибину, залишаючи мене на краю океану безмежності без усякої надії на її повернення.

Але сама вона не може побачити і усвідомити себе, тому породжує свідомість і розум людини, щоб через неї – свої очі й руки – пізнавати саму себе. А людина, що йде цим шляхом, у якусь мить вже не хоче бути просто очима й руками Душі Світу, бажаючи вести з нею діалог на рівних. Що це? Нечувана зухвалість? А може – просто любов?

В один із днів золотої осені я вийшов з автобуса на кінцевій зупинці – у далекому селі, де закінчувалася дорога. Далі не було ні асфальту, ні людей, а тільки дві глинисті колії, роз'їжджені тракторами, що йшли за круту гору в поля. Кінець людського світу – попереду тільки світ природний, що живе за власними законами. Здавалося б, що робити тут сучасній людині, зануреній у віртуальну реальність мрій, створених цивілізацією – тут, де буреломи в ярах, порожні поля і гори; де кричать ночами звірі й сови; де шумить холодний вітер...

Коли глибше поринаєш у такий світ, тим більше він виявляється порожнім для людини – адже у всьому їй хочеться знайти щось звичне. А далі, на тих рубежах, де закінчується не тільки людський світ, а й світ природний, починається Велика Порожнеча. Там шелестить сухою травою вітер, простягається в невідомість високе небо, а на обрії помітні сірі контури примарних гір.

Там вічність. І там чекає мене мій світ – пил на дорогах і камені в ярах; червоний жар багаття й гудіння вогню в сільській

печі; нерухоме полум'я нічної свічі, а над дахом хати – три зірки
Оріона.

Smiles of the Beyond

Даль

Морозним вечором у середині лютого 1986 року я стояв у Києві на набережній лівого берега біля мосту Патона, дивлячись на сонце, що опускалося за гори на протилежному боці Дніпра. Повітря було прозорим, а небо – таким чистим і нескінченним, яким воно буває тільки в морозні зимові дні. Мрія про майбутнє літо раптом торкнулася серця, і захотілося прямо зараз опинитися під Бабиною горою, де над замерзлим черепаховим озером знову блисне наді мною яскраве сонце.

*«лисиці, леви, ластівки й люди
зеленої зорі черва й листя...
і небо, що над нами синє й сріблисте»*

Не роздумуючи довго, я зібрав дома в рюкзак деякі речі й вирушив на залізничний вокзал. Свистіли локомотиви, в зимовому небі мерехтіли яскраві зірки. Вокзальний шум, мороз, запах вугільного диму... О, моя муза далеких мандрів!

Звичайно, можна було б ранком спокійно поїхати на автобусі в Канів, але так не цікаво. Найкоротша дорога не завжди найкраща, мороз і різні труднощі може тільки загострять ту силу, яка тягла мене в цю подорож. Тому романтичніше поїхати прямо зараз електричкою на Фастів, там подрімати на вокзалі, в 5-45 вирушити далі на Миронівку, а звідти на ранньому автобусі – у Канів...

Сидячи на вокзалі у Фастові, я думав про життя. Вітер бучацького посвячення, який проніс мене через метафізичне літо 1985 року, вів мене далі – зріло бажання радикальних змін у своєму житті. Не плисти за течією, граючи за правилами, придуманим не мною, а стати господарем власної – хіба не цього хотілося багатьом? У *тому* світі, світі Шляху, я був мандрівником на дорогах Чарівних Гір. А в *цьому* світі повсякденного життя потрібно було ходити на роботу, підкорятися начальникові, займатися побутовими справами. І хоча в ті роки мандрівнику, який шукає безмежне і незбагнене, прожити в нашій країні було набагато простіше у фінансовому

сенсі, аніж на початку XXI століття²⁴, думка про те, що вся ця рутинна буде тривати роками, здавалася мені нестерпною. Так на початку 1986 я дозрів до рішення залишити місто і на невизначений час переселитися в сільську місцевість. Рік тому це вже зробив мій давній друг Шкіпер, працюючи на пристані в селі Григорівка, а тепер і в мене теж з'явилася така можливість. Що буде із мною далі, я не знав, але налаштований був рішуче.

У таких міркуваннях пройшла ніч на вокзалі, а морозним ранком я вже був у Каневі. Прогулявшись кривими вуличками, посипаним горілим вугільним шлаком, я вийшов у невеликий парк біля давнього собору й посидів там, дивлячись на сріблісті пір'ясті хмари, що пливли у небі високо над головою. З того місця, де я сидів, відривався вид на гряди бучацьких гір. Дивлячись на обриси гори Віхи, схожої звідси на двоголову вершину²⁵ Кіліманджаро, я відчував хвилювання перед невідомим майбутнім. *«Зроби крок в невідоме без страху»* – ніби казала мені гора. А що, і зроблю, хіба ми не козаки?

Зупинившись у готелі «Дніпро», пустому в зимовий час, і залишивши в номері речі, я вирушив пішки через греблю ГЕС. Іти назустріч сонцю під безмежним синім небом прямою як стріла дорогою – чи потрібне ще щось для щастя? У такому настрої в душі виникало почуття відкритості всім можливостям життя.

За греблю, на лівому березі дорога йшла далі на Переяслав. Пройшовши декілька кілометрів, я повернув у сосновий ліс, де довго ходив по снігу, а ближче до вечора вийшов на дюну, яка піднімалася на самому березі. На її вершині сніг вже розтанув; у променях низького сонця було тепло й пахло соснами. Удалині за замерзлим водоймищем синіли бучацькі гори – над ними сідало сонце. Крижини на зламі стали жовто-зеленуватими, яким буває колір пісків на обривах, і сніг освітився рожевим сяйвом вечірнього неба.

Коли я повернувся в Канів, сонце вже зайшло і над обрієм горіла яскрава малинова зоря. В магазині купив на вечерю печива й пачку чаю. Холодніло, мороз пробирав через теплий одяг, і вночі знову можна було чекати температуру нижче двадцяти градусів. Увійшовши в номер готелю і не вмикаючи

---

²⁴ Це справді було так, хоча в мене немає ніяких симпатій до совкових часів.

²⁵ З Канева добре видно не тільки Віху, а і сусідню гору Каменуху, яка знаходиться з іншого боку бетонної дороги в лісі. Багато років тому там добували камінь, тому і така назва.

світла, я пройшов до стола – за вікном в чорному небі було добре видно яскраві зірки, що мерехтіли від морозу. Не хотілося порушувати це видовище і я в напівтемряві знайшов свій кип'ятильник, чашку і зробив чай.

А зірки мерехтіли за склом, і Оріон так само, як і багато років тому, крокував кудись у невідоме майбутнє... *Зроби крок в невідоме без страху...* Якщо не зараз, то коли?

Наступного дня я поїхав на автобусі у Григорівку, де довго ходив по засніженому льоду. Полуденне сонце в лютому було яскравим, а над головою розкинувся високий синій купол холодного неба, темного, як небо Паміру, і сліпуче світло сяяло над безмежною крижаною рівниною. Сніг спалахував під сонцем алмазними іскрами, а на обрії був добре видно білий від снігу схил Бабиної гори. Туди мене кликала моя мрія. Але не сьогодні...

Витоптавши ямку, я сів у сніг обличчям до сонця й нагрів на портативному примусі трохи чаю, закусивши його мерзлим хлібом. Тим часом почало вечоріти й став відчуватися мороз. Сніг рипів під ногами, а зоря була низкою і яскравою – до холоду. Одна за іншою починали з'являтися зірки, колючі й великі, як розсипаний горох. Пора було вертатися в Канів.

Нарешті приїхав автобус. Пасажирів виявилося всього п'ять осіб – закутані в хустки по самі очі сільські баби, які вели таємничі розмови, що завжди вражали мене своєю загадковістю – про якихось дохлих «собачат», про «Пучечку» і про те, як у Трощині «народилося щеня на трьох ногах з курячим дзьобом».

Я сів біля передніх дверей, боком пригорнувся до теплового мотора, глибше насунув на обличчя шапку і зробив вигляд, що сплю, щоб не привертати увагу бабів до незнайомої людини і уникнути участі в непотрібних розмовах «хто ти такий і звідки». Автобус довго їхав по слизькій і скриплячій від морозу дорозі, іноді фари освітлювали величезні замети такої ж висоти, як і сам автобус – дорогу з Григорівки, що веде через ліси й долини часом доводилося розчищати від снігу бульдозером.

Над чорними й невидимими вночі горами переливалися всіма кольорами райдуги фантастичного виду зірки, я дрімав біля мотора й скоро увійшов у якийсь транс. Хотілося, щоб ця ніч не закінчувалася, щоб бігла й бігла під колеса біла сніжна дорога й мерехтіли за вікном зірки, ведучи свій танець, у якому

брала участь і моя душа, забуваючи про себе й стаючи одним із примарних зоряних променів, що творять над світом свій вічний візерунок – *Weltinnenraum, Душа Світу*... Альфа й Омега, початок і кінець всього.

Поки ми доїхали до Канева, настала повна ніч. На небі сяяли яскраві зірки; десь вили пси, пахло димом і свіжоспеченим хлібом. А над канівським яром Дунаєць знову висів яскравий Оріон. Куди йде він з року в рік, із століття в століття?

У таку лютневу ніч приємно було з морозу піднятися до себе в номер готелю, сісти за стіл і, не запалюючи світло, дивитися в ніч за вікном, на яскраву зірку, що зависла над містом, над далеким канівським лісом, над Мар'їною горою з її геодезичним маяком, над засніженими ярами... Здавалося, що в цю мить зібралось в одну точку все прожите життя, весь світ чарівних гір, у якому пролягає мій шлях... А невідомість майбутнього сп'яняла й кликала як ніколи, обіцяючи щось неймовірне. Я вірив, що цей заклик не оманливий, і так воно потім і збулось. Примарні гори і Душа Світу подарували мені навіть більше, ніж я хотів і про що мріяв у ту ніч, але це ще було попереду... А в ту ніч я сидів перед вікном 206 номера канівського готелю «Дніпро» під репродукцією відомої картини «Незнайомка», і думка моя летіла до невидимих вночі бучацьких гір, де через декілька років мене очікували такі дарунки сили, про які я в лютому 1986-го навіть і не думав.

Вранці на тому самому автобусі, який відправлявся з Канева о 5-35, я знову приїхав у Григорівку. Було 23 градуса морозу, за Дніпром розгорався червоний світанок, повільно згасали зірки. Над хвилястою грядою бучацьких гір стояв величезний жовтий місяць.

Коли я вийшов на лід, під північно-східний вітер, від холоду перехопило дух. Куди ти, хлопче, йдеш? Пропадеш на морозі... «Так треба» – сказав я собі, замотав обличчя шарфом, зав'язав хутряну шапку і вирушив на Бабину гору. Снігу на льоду було небагато, він добре злежався і я йшов по сніговій рівнині, відкидаючи довгу тінь у перших променях сонця.

Коли сонце піднялося вище, стало трохи тепліше і навпроти гирла одного з лісових бучацьких ярів недалеко від Роженої криниці, я вирішив зробити привал на льоду. Після

сходу сонця пройшло вже п'ять годин, і хоча воно було надто низьким, щоб насправді зігрівати, стало трохи веселіше. Сівши спиною до вітру в сніг, я вийняв примус, струснув його, перевіривши чи є там ще бензин, і почав розпалювати вогонь, щоб розтопити сніг. Рукавиці довелося зняти й руки сильно мерзнули, але я згадував, як не раз користувався цим примусом у снігах Паміру. Примус трохи прогрівся і нарешті загудів. У мене був з собою великий алюмінієвий кухоль, у ньому я розтопив на примусі сніг, заварив чай, насипав побільше цукру й вийняв з рюкзака шматок свіжого хліба, що закаменів від морозу. Від гарячого чаю одразу стало веселіше, кров швидше побігла і я розігрівся.

А небо на заході над горами, яке ранком було кришталевочистим, втратило прозорість. По ньому поповзли смуги високих хмар і серед них срібlistою стрілою повільно креслив свій слід літак. Сидячи на снігу в світі білої безмовності, слухаючи звук літака й дивлячись на небо над засніженими лісами й горами, я чекав.

І от, нарешті, прийшло знайоме почуття, заради якого я й вирушив у свою подорож – начебто в одну мить вічності весь світ зупинився, небо стало величезним і якась нескінченна даль відкрилася в ньому. У цій нескінченності було абсолютно все, що тільки можна уявити, але ця сума всього була настільки сплавлена в цьому безформному переживанні, що її важко описати словами. Залишалося тільки сидіти в снігу і, забувши про холод, дивитися на південний захід у темне ранкове небо над горами, поринаючи в цю захоплюючу даль безмежності небес.

Так, це ВОНО. *Те саме...*

Що ж це за нескінченна даль, що відкривається за чим завгодно – за імлістим небом, за грядою гір, за запахами, принесеними вітром – за всім, що є на світі? І усміхається мені – шукачу незбагненого? Воістину, вона присутня у всіх речах, але ні однією із цих речей не є.

Море Хан Хай

На тридцятому році життя я зрозумів, що ні до якої справи, крім мандрів, покликання не маю, а в місті не знаходжу собі місця під сонцем – хіба що на пляжах. Мало що пов'язувало мене з тим способом життя, який підходив більшості людей. Звичайно, можна намагатися вписуватися в цей «звичайний» стиль буття, але для цього потрібні додаткові зусилля. А головне – відмовлятися від того, чого насправді хочеться. Втрачати мені не було чого, і до весни я дозрів до того, щоб радикально змінити своє життя й влаштувався на роботу на одну далеку пристань на Дніпрі, залишивши Київ. Так на початку квітня 1986 року ми зі Шкіпером опинились в селі Григорівка, у самому центрі тих гір, з якими були пов'язані надихаючі миттєвості вічності, коли торкається тебе нескінченність.

Наша нескладна робота полягала в тому, щоб прив'язувати «метеор», який підходить до пристані, і допомагати під час посадки пасажиром. Решту часу можна було сидіти на носі баржі, одягнувши чорну кепку з гудзиком, у яких у селі ходили тоді трактористи, і читати Карлоса Кастанеду²⁶. Після доби чергування дві доби були вільні. У забитому, глухому в ті роки селі, де цілими днями кричали гуси на березі, а по розпеченому пилу бігали босоногі діти, на іржавій баржі сиділи двоє *amigos* незрозумілої національності у рваній військовій формі й міркували про речі дивні й незрозумілі – про дона Хуана і про пошуки вітру сили.

Якби місцева влада довідалась, чим ми займаємося, вони б, напевно, вважали нас мексиканськими шпигунами. Але оскільки Мексика перебуває від Григоровки ну дуже далеко, нам вдавалося вміло маскуватися «під своїх», і навіть такі колоритні представники місцевого населення дід Пульпен, Яким Бень та Гриша Жопа вважали нас непоганим хлопцями й часто приходили на пристань, розповідаючи всякі сільські історії.

Пекло сонце, на березі баба Якилина пасла козу, а у містичному сяючому світлі, яке робило все схожим на ртуть, біля пристані плавали гуси. Вдалині синіли контури примарних

---

²⁶ В ті роки його книги були мені цікаві, як і багатьом іншим шукачам свого шляху. Значно пізніше я зрозумів, що це лише літературна фантазія, яка схвилювала різних людей. Так само як багатьох захопили книги Толкіна, чи інших подібних авторів.

бучацьких гір, а ми зі Шкіпером тягали триси, фарбували баржу за наказом начальника і міркували про мистецтво сновидіння. Або фантазували про те, що непогано було б мати в селі хату і перетворити її на шаманське гніздо – точніше, на інструмент для полювання на вітер сили. Для цього хату потрібно було відповідним чином перебудувати, принести особливі камені з особливих гір, розташувати їх у спеціальному порядку, а навколо будинку посадити дерева певних порід, також узяті з різних місць сили.

Така захоплююча діяльність практичного сенсу не має, але справді допомагає вловити вітер сили й перетворити його в іншу форму, придатну для людини. Шкіпер незабаром виконав цю мрію та побудував собі таке шаманське гніздо, а мій шлях був іншим – я ходив дорогами, споглядав ранкову й вечірню зорю та все глибше занурювався у мить великого полудня. Я чекав – чекав зустрічі з жінкою, яка могла допомогти мені опанувати вітром сили.

Біля нашої пристані була невисока гора, що обривалась до води піщаними схилами з великими брилами каменю. Місцеві мешканці називали її «Крутий горб». Саме цю гору було добре видно з різних місць у самому центрі величезної дуги узбережжя – мис, біля якого іскрилася вода в мареві пекучого полудня й зупиняли свій біг білі точки «ракет» і «метеорів». Мандруючи берегом, я часто бачив цей пагорб, і мені здавалось, що обриви цього мису завжди залиті яскравим сонячним світлом.

Так воно й виявилось насправді. Коли я потрапив на Крутий горб, його схили одразу сподобалося мені своїми піщаними осипами, чистою водою під горою й величезними кам'яними брилами, що лежали на березі²⁷. Уперше я був тут ще в 1980-му – тоді ми з другом Єфремом доплили до цього мису на моторному човні, а влітку наступного, 1981 року ми з однією подругою приємно провели час у прозорих хвилях і на піщаних схилах. Скоро це місце стало символом входу в чарівну країну – фантастичний світ мрії та міфу; світ, де все було справжнім.

---

²⁷ Біля цього пагорба в Дніпрі було одне з найглибших місць – вимита течією яма із загадковою назвою Яндола. Рибалки казали, що там більше 20 метрів глибини, і водяться величезні соми.

В ті роки з обриву струменями стікали ясно-сірі, зеленуваті, жовті, іржаво-червоні піски, а вітер видував у них химерні стовпчики й вежі. Між величезних кам'яних брил на чистому піщаному дні грали сонячні відблиски. Прозорість води, камені, різнокольорові піски і яскраве світло – усе це нагадувало про давно зникле праморе Тетіс. Коли червона куля сонця рано вранці піднімалася над водою, відкидаючи перед собою райдужну доріжку, небо над піщаним обривом було темно-синім і в нього можна дивитися без кінця, ні про що не думаючи й входячи в той невимовний словами простір, де були всі дороги чарівних гір, усі прожиті тут дні й роки, усі такі ранкові миті під цим обривом і всі далекі дороги, що зібралися в душі в одну точку – яскраву, як біла зірка.

Неподалік було устя невеликого ярку із глибоким озером²⁸, відділеним від ріки смугою намитого піску. Вдалині над озером виднілася піщана вершина гори Свизір. Якби не близькість села, що робило цю лагуну досить людною навіть в ті далекі роки, вона була б одним з найкрасивіших місць на всьому узбережжі. Але я, вирушаючи на піщані осипи Крутого горба, вибирав такий час, коли там нікого не було, і вранці спокійно плавав під горою в прозорій воді, займався на піску йогічними вправами, а потім піднімався по схилу пагорба наверх. Щоразу, коли я ліз по піщаних осипах, мій погляд приваблював яскравий колір пісків – зеленувато-коричневих, білих та іржавих. Колись цей грубозернистий пісок був берегом, вигладженим морським прибоєм, і з бездонного синього неба прадавніх епох світило яскраве сонце.

А коли наближався полудень, я брав відра, щоб піти нібито «по воду». Насправді це був привід, щоб ще раз скупатися під піщаним обривом Крутого горба. Воду я набирав у саду в дачника Романа (в минулому капітана морського корабля) зі свердловини глибиною тридцять метрів, пробуреної в саму основу мого улюбленого пагорба. Холодна, кристально-чиста вода бігла зі шланга, наповнюючи оцинковані відра; над головою зеленим шатром перепліталися гілки квітучої вишні й навколо них дзижчали бджоли. Залишивши повні відра під деревом, через город я виходив на обрив, звідки відкривався далекий обрій, заповнений сонячним світлом. На синій поверхні води було безліч кришталевих відблисків, начебто це було

---

²⁸ Озеро живилося джерелом, про яке мені розповідали місцеві діди, згадуючи як колись пили з нього воду.

справжнє море – тропічний океан Тетіс. Здавалося, що вітер зараз донесе захід квітів – не вишні й сливи, а магнолій і давньої пальми *Nipadita Burtinii*.

Збігаючи з обриву вниз і кидаючись у прозору воду, я включався в гру хвиль – у ту незрівнянну гру зі Всесвітом, яка дарує щастя і в якій забуваєш про все на світі. Адже в образі давнього праокеана Тетіс мене найбільше привалювало те, що в ньому не було мого «Я» – воно розчинялося в ньому, як тане у воді сіль, і потім знаходило себе у всьому – у теплій морській хвилі, у солоному смаку води, у ласкавій м'якості піщаного берега, у безмежності небес.

О, це повернення до початку всього, до того праморя, завжди готового прийняти в себе мою душу і розчинити її – праморя безформності, праморя екстазу, у якому згасають усі вітри, куди впадають усі ріки, де тоне моя думка й мрія, де саме моє «я» губиться без сліду...

Колись я прочитав у книзі Фердінанда Ріхтгофена – німецького мандрівника ХІХ століття, відомого своїми експедиціями в Китай – стародавню легенду про те, що на північ від великої китайської стіни, на місці Монголії й Сибіру колись було міфічне море Хан Хай. У ті роки я хотів стати геологом і назавжди поїхати кудись у Східний Сибір. Зникнути там, серед тайги, нескінченних гряд гір і безіменних рік; зникнути в забутті й безмовності буддійської Великої Порожнечі – поринути в Дао, яке невимовне словами, щоб жити, як Чжуан Цзи кінця ХХ століття – з геологічним молотком і у ватнику. Але той варіант життя не здійснився, і доля повела мене іншим шляхом.

І от тепер, у пошуках примарного праморя бесформності, праморя екстазу я вже не перший рік мандрував узбережжям, з кожним кроком усе глибше й глибше поринаючи в сонячний міраж жаркого літа, розчиняючись і зникаючи в ньому, як тане в море кинута в нього сіль... Бродяга, що забув своє ім'я і йде берегами давно зниклих морів за видінням фантастичного моря бесформності, з якого народжується увесь світ і в якому він розчиняється знову; йде за покликом загадкової, як міраж, посмішки нескінченної Далі, *Smile of the Beyond*, нічим не схожої на посмішку людини – посмішку жінки.

Обранець свободи

Навесні 1986-го, незабаром після вибуху в Чорнобилі, настала сильна спека й багато днів дули радіоактивні вітри. Небо було прозорим, сонячне світло сліпучим, а гілки дерев у мереживі травневих квітів здавалися залитими киплячої білою піною. У дні такого яскравого світла в мене виникало почуття, що душа стає прозорою до самої своєї глибини й нарешті виявляється справжня природа мого «Я», нічим не забруднена.

Чим вона є, сутність мого «Я», сутність свідомості? Це найбільша із усіх загадок, адже хоча «Я» і сприймає довколишній світ, побачити себе воно не може. Однак у дні сяючого сонячного світла починає здаватися, що сутність «Я» є нічим іншим, як таке алмазне світло полудня, що збирається у фокус у сліпучій білій зірці сонця.

Саме це переживання сутності свого «Я» мені хотілося колись знайти у сонячному блиску над узбережжям Чорного моря, в білизні гірських схилів Паміру, в розпеченому сонці над пустелями Туркестану, і в кожній миті «великого полудня» над польовими дорогами Придніпровської України. Адже знайти його – значить знайти самого себе. Виявилося, що мені судилося знайти це не десь у далеких краях, а на піщаних обривах наших прибережних гір.

В один із травневих днів 1986 року я стояв на пристані, дивився на небо над бучацькими горами й думав про те, що завтра вранці піду туди, у глибину яскравого різнобарвного світу – воістину, фантастичного світу! – над яким ніколи не згасає світло сонця. Там, у самому серці тих гір, що синіють удаліні в мареві полудня, є заповітне для мене місце, що кличе до себе. Учора туди вже поїхала компанія, і Коля, висунувшись у своєму коричневому капелюсі з «метеора», махнув мені рукою... Там, недалеко від ледве помітного гирла яру Борисів потік є лагуна, утворена смугою гальки, намитої прибоєм; і черепахове озеро із гладким чорним дзеркалом води.

На цій обкатаній хвилями сірій гальці давно зниклих морів, перед обривом, з якого обсипається білий пісок, можна буде зняти рюкзак, лягти спиною на теплі камені обличчям до бездонного неба й чекати, поки торкнеться мене промінь білої зірки – сонця.

Поруч буде плескатися прозора хвиля; нескінченний синій, майже морський простір, що тягнеться до самого обрію й південно-східний бриз... Так, це вона – гармонія з життям, коли знаєш, що в цю мить із тобою відбувається саме те, чого б ти бажав, і нічого кращого навіть не уявляєш... Протягнувши руку до зеніту, я буду гратися з нею, білою зіркою, що спалахує між пальцями. У такій грі розкривається моя сутність, для якої нічого більше не потрібно крім цієї миті, що триває вічно.

Обранець свободи...

«Світ ловив мене та не впіймав»

Повертаючись до Києва, обпалений сонцем, з пилом усіх далеких доріг на рюкзаку, я зазвичай прямував з річкового вокзалу через Поділ до парку навпроти Братського монастиря, де серед лип стоїть пам'ятник Григорію Сковороді – мандрівнику з торбинкою, схожою на той армійський рюкзак, з яким починалися колись в 1979 році мої подорожі. Дивлячись на статую філософа, я думав про те, що Григорій теж був бродягою, як і я. *«Світ ловив мене, та не впіймав»* – тільки за ці слова йому вже можна було поставити пам'ятник. Присівши на лавку у цьому парку, приємно було на мить поглянути на власне життя, насолоджуючись контрастом між світом польових доріг і містом.

Які яскраві роки пролетіли над нашими головами й над Вічним Містом, яке споконвіку породжує в душах мрії! Знову й знову переживати ці надихаючі моменти... знову гуляти Петровською алеєю під білим дощем опадаючих каштанів, згадувати смак давно випитого вина; знову зачаровуватися музикою, що давно відзвучала... і не померклою красою минулих років. Але невже може настати такий час, коли Даль відверне свою посмішку від мене, і доведеться з жалем сказати собі: *«So old for rock-n-roll, so young for die»*?

Для чого, по суті, живе людина світі? Для справи своєї? Для обов'язків, якими вони б не були? Ні, для щастя. А щастя невіддільне від справи, обов'язків, покликання. Адже саме щастя виявляється кінцевою метою існування. Як знайти відповідь на запитання: чи вдалося життя? По виконанню своєї справи або здійсненню покликання не вийде, тому що хто його знає, яке моє справжнє покликання – сидіти в кав'ярнях, писати книги типу цієї, або мандрувати дорогами. Тільки за тим, чи є щастя, можна сказати, чи вдалося життя. Якщо воно є, то не важливо, що саме людина робила – досліджувала власні глибини, торгувала на базарі чи пасла гусей в селі; адже люди різні, тому і щастя теж різне для всіх.

У радіоактивне літо 1986 року я нечасто бував у місті – приїжджав на два або три дні, а потім – назад. І знову повз мене неслися береги і зелені гори; біла піна й бризки за кормою «ракети», і в небі – яскраве сонце. Тоді знову все ставало так

просто, і все швидше й швидше обертався навколо мене фантастичний світ, де перемішалися реальність та ілюзія, вже не залишаючи часу на міркування про те, який у цьому сенс.

Під вигорілим прапором на кормі «ракети» – прапором моєї свободи, – я стояв, засунувши руки в кишені штанів і дивився на пінний слід, що йде за кормою назад і губиться вдалині, де на обрії залишилося місто. «Ні, – думав я, – ніколи не закінчується юність, тому що вона – це не вік і не період життя. Це стан душі; закипаючий у серці сонячний газ полудня; невидимий вітер сили, що танцює в мені. А такі речі, якщо вони є, не старіють ніколи».

Адже «світ ловив мені, та не впіймав...»

Smiles of the Beyond

Улітку 1986 року відбулося найглибше для мене занурення в світ примарних гір і, мабуть, саме той рік став найяскравішим у моїх пошуках вітру сили. Робота на пристані надавала не тільки можливість мати базу, де можна було залишати речі й ночувати в холодну пору року, але й вільний час, у який я міг робити, що хотів.

О восьмій годині ранку я здавав чергування Шкіперу, надягав рюкзак і, не затримуючись на баржі, йшов у гори, ліси і поля, де мандрував дві доби, після чого мав о восьмій ранку з'явитися на роботі й прийняти вахту. Коли погода була гарна, йти кудись було легко – даль кликала за собою, а сонячне світло й синє небо обіцяли нові пригоди, які щедро дарував мені в те літо світ – цей найдосконаліший з усіх учителів.

Але сонце світило, звичайно, не завжди, і часом доводилося виходити з пристані в погану погоду, коли навіть собаку на вулицю не виженуть. Спершу я почував себе незатишно, якщо доводилося вирушати у ліси та поля під дощем, але сидіти у своїй каюті теж не хотілося – адже не для того я переселився сюди.

Поступово занурення поглиблювалося, і я все більше жив природними ритмами, як дикий звір. Адже звірі не бояться дощу й бурі – вони або йдуть у своїх справах, або ховаються в норах чи лігвищах. Для мене таким лігвищем стала Бабина гора, де тим літом я проводив більшу частину часу. Привалували настрої бучацького посвячення, пізнані торік, і я хотів якнайглибше поринути в них.

Я тоді вважав, що надовго залишуся в Григорівці, а моя подальша доля назавжди буде пов'язана із цими місцями де, нарешті, можна буде жити, як хочеться – альтернативним життям. Але інтуїція часом підказувала, що все може статися інакше, і насправді у мене не так багато часу. Тому потрібно поквартитися і знайти у бучацьких світах все, що я хотів.

Про це нагадував поки ще далекий гул бульдозерів, який долітав іноді вночі до Бабиної гори – на мій світ чарівних гір стало наступати будівництво чергової електростанції, і з боку Студенця почали прокладати широку бетонну дорогу. Потім, коли нарешті настав крах радянської влади, це будівництво призупинилося в 1991 році, але руйнувань воно наробило

чимало, залишивши після себе поригі гори й вирубані ліси. Тим літом мені все частіше й частіше довелося зустрічатися зі слідами будівельної діяльності. Так почало зароджуватися відчуття приреченості цього райського світу лісів і гір.

Раніше, у роки трахтемирівського посвячення я думав, що моє життя вільного мандрівника може тривати нескінченно, однак бучацьке посвячення стало нерозривно пов'язаним з почуттям приреченості. Насправді причина була навіть не в будівництві, а в чомусь іншому – у якийсь незбагненій небезпеці, прихованій в самій сутності цього чарівного райського світу.

Втім, літом 1986-го я мало замислювався про це й насолоджувався своєю свободою. Літо в рік чорнобильської катастрофи було посушливим і спекотним, багато днів світ був заповнений яскравим світлом, а людей у тих краях стало зовсім мало – усі, хто міг, залишив центральну частину України, де дули радіоактивні вітри, і виїхав кудись подалі.

А я не думав про це – мене приваблювала Бабина гора, добре помітна з пристані. Ранком, увечері або в жаркий полудень я дивився на цей далекий мис на півдні, чекаючи часу, щоб здати вахту і знову піти туди. Пройшовши коров'ячими стежками через занедбані колгоспні сади, я виходив на широкий пляж, де зазвичай купався. Це місце перед початком бучацького лісу запам'яталося мені – коли я виходив з води на пісок, під пекуче сонце, а переді мною виднілися вкриті лісом зелені гори, часто згадував слова Шрі Ауробіндо: *«Дивлячись на грандіозну йогу природи, я знову кажу, що йога – це усвідомлене життя, а життя – неусвідомлена йога»*. І потім, коли я йшов босими ногами лісовими стежками, піднімаючись на гори і спускаючись у долини, ці слова звучали в моїй душі як молитва: *«усе життя – це неусвідомлена йога»*.

Коли я проходив через село Бучак, то часто купував у сільському магазині різні припаси, тому продавщиця мене запам'ятала й знала, що я працюю в Григорівці на пристані. Скоро я опинявся на рідній галявині у тіні беріз, де в траві лежало декілька великих сірих каменів. Це місце тим літом я сприймав як свій дім, куди знову й знову йшов після мандрівок дорогами, на яких мене обпікало сонце й мочили дощі. Саме сюди, а не в міську квартиру і не в каюту на баржі я хотів повертатися, як повертаються додому.

Там я проводив дві доби, поставивши намет під березами й подорожуючи навколо лісами, горами і ярами. В ті роки людей там практично не було, і можна було спокійно залишати дещо в наметі. Коли потрібно було йти в Григорівку на роботу, я складав залишки деяких продуктів в старий казанок із кришкою і ховав його разом із сокирою й лопатою під корінням липи.

Щоб встигнути на роботу на восьму годину ранку, мені доводилося виходити з Бабиної гори о п'ятій. На світанку будив спів птахів – голоснішою за всіх була іволга, гніздо якої знаходилося десь на верхівці берези. Коли я переходив через струмок в гирлі Борисова потоку, за Дніпром вставало червоне сонце, ліс біля Роженої криниці у цей ранній час був наповнений приємною прохолодою, а душа радісно співала. Нарешті я жив так, як хотів²⁹ – не просто серед природи, а серед улюблених гір³⁰.

З нетерпінням я чекав, поки пройде доба чергування, щоб знову повернутися в цей чарівний маленький сонячний рай біля черепахового озера. У те чорнобильське літо сюди мало хто приїжджав, і коли з'являлися мої друзі Коля або Гриша з компанією, дівчатами, музикою, жартами й веселощами, я був радий їх бачити, доторкаючись через них до світу людей. Однак загалом людський світ, який я на деякий час свідомо залишив, здавався мені далеким і нереальним.

Сидячи на галявині під березами, або в траві на краю обриву над черепаховим озером, я усвідомив, що якщо в колишні роки мене цікавили подорожі новими дорогами – адже я шукав місце сили – то зараз таке місце вже знайдене. Можна, звичайно, у будь-який момент встати, зібрати речі й вирушити куди завгодно – у Трахтемирів, Канів, Тростянець або Глинчу. Але навіщо? Дороги приваблювали мене, коли я ще не знайшов серце цих гір. Тепер я постійно перебуваю в ньому, тому більше не хочеться нікуди йти. Лежати на піску й споглядати маленьку квітку, крила метелика або камінь – цього достатньо, щоб дух чарівних гір входив у мою душу.

---

²⁹ Із плином років і десятиліть починаєш розуміти, що знайти такий спосіб життя, якого хоче душа – це тільки половина справи. Набагато складніше зберегти цей спосіб життя, а тут на перешкоді стає безліч обставин.

³⁰ Думка про те, щоб купити собі хату в Григорівці чи навіть у Бучаку мене не приваблювала. Хоча у 1986-му можна було дешево купити без документів багато пустих хат (їх дозволити продавати дачникам лише з 1987 року), однак вирубати бур'яни і мазати глиняні стіни тоді зовсім не входило у плани вільного мандрівника.

Ранками, поки було не жарко, через мокру від роси траву я йшов у яри, у бокові відгалуження Борисова потоку – Блакитного каньйону, як ми його називали. У те літо я ще більше захопився геологією й носив із собою книги, присвячені будові цих гір. Тоді я вважав, що місця сили пов'язані з геологічними розломами і деформаціями шарів гірських порід – знаменитими Канівськими дислокаціями³¹.

Коли сонце піднімалося вище, я повертався до свого намету й день проводив на березі. Там у мене була улюблена колода, що лежала біля самої води. Сидячи на ній, я бачив синіючу вдалині вершину Мар'їної гори в Канівському заповіднику. Годинами сидячи на колоді під жарким сонцем, я одягав навушники й слухав музику – в мене з'явився касетний плеєр (вони якраз тоді увійшли в моду).

Одного разу мій новий друг Михайло привіз касету з якоюсь зовсім незвичайною в ті роки музикою – це був Андреас Волленвейдер, мелодії якого добре підходили під мій настрій. Цю музику я слухав в траві під березами або ходив, одягнувши навушники, околицями Бабиної гори, повільно піднімаючись дорогами й стежками на схилах гір.

Вечорами мені подобалося лягати на вершині Бабиної гори. Там пахло літніми травами і нагрітою на сонці землею. У глибині неба плили білі хмари, а переді мною був увесь світ, що простягався до далеких обріїв. Так я лежав, підклавши руки під голову, дивлячись вдалину. Мені не хотілося ні думати, ні йти звідси, а в душі народжувалося почуття спокою й повноти буття.

На обрії виднівся далекий мис у Зарубинцях. Це там, біля того мису, не раз розкривалася переді мною сонячна дорога, у центрі якої незмінно виявлялася Бабина гора, а весь світ бучацького посвячення сприймався як єдиний безформний образ, суть якого важко передати словами. Якщо увійти в цей світ і загубитися на його дорогах, – воістину, цих *дорогах реальності*, – то в подорожах і пригодах цілісність сприйняття непомітно втрачається, стає прихованою за окремими враженнями й подіями. А тут, на вершині гори, коли весь мій світ був переді мною, це почуття цілісності поверталось. Мені

---

³¹ Пізніше я зрозумів, що справа не в геології, а в чомусь іншому, що знаходиться за межами нашого (або принаймні мого) розуміння. Власне кажучи, не має значення, з чим саме пов'язаний особливий настрій у цих горах – головне, що він тут є. І можна жити в ньому. А це змінює душу.

увялялося, ніби одна частина мого «я» іде десь там, зникаючи в сонячному міражі літа, а інша частина мене від самого далекого мису дивиться на гряди примарних гір, на баржу, що пливе кудись на південь, або на білу точку «метеора», яка зникає за поворотом; дивиться на того, першого «я», що йде дорогами... І бачить одразу весь цей світ у всіх моментах часу, стиснутих разом – зелені гори, сонце в небі, кам'яністі обриви берега. Бачить маленьку фігурку босої людини у вигорілій сорочці, що загубилась у величезному, різнобарвному й багатоликому світі... то йде десь лісовими дорогами, то п'є воду зі струмка в глибокому яру, то купається під бучацькою горою Лисухою, де коріння дуба нависало над краєм обриву.

День закінчувався, над горами загорялася червона зоря, а я сидів у навушниках на вершині гори, слухаючи музику – світ у цю мить здавався досконалим. Коли зоря згасала, я спускався вниз і розпалював багаття. Біля цього багаття я провів багато вечорів на самоті, але вона не обтяжувала мене. Зрідка моїм співрозмовником був Коля, іноді – Гриша, але частіше це був Михайло, з яким мене познайомив торік Волохан.

У те літо він часто приїжджав на Бабину гору й ми довго розмовляли з ним ночами біля багаття – про Схід, про духовні пошуки, про безмежне. А ще про одного індійського гуру, який поселився в штаті Орегон – його ім'я³² в ті роки приваблювало багатьох, зокрема і нас. Так почалася наша дружба, яка тривала потім довгі роки. Я багато чому навчився в нього – творчості, медитативному способу життя... умінню сполучати відданість шляху духовних пошуків і причетність до світу сучасної цивілізації; уміння залишатися вільним мандрівником і при цьому знати, як заробити гроші на якісну аудіотехніку. Ми з Михайлом не раз мандрували в те літо дорогами – Трахтемирів, великий полудень на Зарубиній горі, Канівський заповідник...

А ще в той рік я подружився з Максом, і якщо раніше наші зустрічі були пов'язані з експедиціями, то тепер він приїжджав сам, ночував у мене на пристані, і ми подорожували з ним по горах і лісах. Одного разу спекотним вечором на початку серпня ми поверталися після дводенного походу на Зарубину гору. Вже почало темніти, і ми вирішили заночувати на горі Свизір, яка високо піднімається над Дніпром неподалік від пристані.

---

³² Бхагаван Раджніш, якого пізніше стали називати Ошо.

Намет ми поставили на самій вершині гори, де над піщаними осипами й кам'яними брилами біля самотньої сосни був невеликий рівний майданчик, порослий напівзасохлою травою. А потім з кайфом сіли, піднесені над усім світом, і запалили невелике багаття.

Макс полюбляв чай, від нього я навчився розбиратися в сортах чаю й зрозумів, чим справжній англійський чай «Earl Grey» відрізняється від грузинського. Поки ми йшли на гору, він усю дорогу ніс у казанку воду із Лукавиці, побоюючись спіткнутися в темряві й упустити казанок – адже на горі води не було, – щоб зробити біля багаття чайну церемонію.

Встановивши казанок на каменях над вогнем, ми розклали на землі все потрібне – банку із цукром, залишки печива, трохи хліба й металеву коробку з чаєм. Була вже ніч, далеко за Дніпром мерехтіли якісь вогні; над головою світила яскрава зірка й ми розглядали її в старий потертий бінокль 1945 року виробництва, який належав колись доктору Максимову. Макс подарував його мені цим літом, я дуже пишався цим старим біноклем і всюди носив його із собою.

Неквапливо ми розмовляли про різне – про життя, про долі різних людей, про вічний дух цих гір, що входив у нас на дорогах літа і мав здатність розширювати свідомість. Довго обговорюючи цю тему, ми так і не змогли відповісти для себе на запитання, звідки береться цей дух. Я тоді вважав, що секрет в особливій геології цих гір. А на думку Макса цей дух, точніше настрої, створили покоління різних мандрівників – геологів, археологів та інших людей, які завжди подорожували у цій мальовничій місцевості. Ми стали згадувати імена тих, хто бував тут, і дійшли висновку, що чимало було таких, про кого ми взагалі нічого не знаємо.

Макс розповідав про свою юність, яка пройшла у Канівському заповіднику – адже батько завжди брав його у всі експедиції, хоча сам Сергій не був археологом. Мені запам'яталася історія про професора Кистяківського³³, біолога, який деякий час керував у заповіднику практикою студентів. Це був аскетичного вигляду старець, який щоліта вирушав з Києва в Канів на старовинному дерев'яному човні, видовбаному в цілому стовбура дерева і схожому на байдарку.

---

³³ А може то був не Кистяківський, а орнітолог Смогоржевський, який теж працював у заповіднику. Я вже не пам'ятаю.

Зоряна ніч була теплою, після міцного чаю спати не хотілося й знову до мене прийшло знайоме почуття – весь світ, моє життя в ньому, і життя різних людей, про яких ми згадували – усе це поєдналося в цілісний образ, в якому була сума всього³⁴.

У ту ніч під час розмови біля багаття на горі у нас вперше виникла ідея створити в цих горах національний парк. Щоб не тільки зберегти цей чарівний світ, який має рідкісну здатність розширювати свідомість, але й мати для самих себе новий життєвий простір у цих краях. Потім ми ще багато разів поверталися до цієї ідеї, і хоча те, про що ми мріяли в ту ніч біля вогнища, так і не здійснилося, дещо все ж таки вдалося зробити. Ми навіть уклали докладний проект національного парку, який було подано з підписами всяких поважних археологів у Верховну Раду. Але наприкінці 1980-х цим ніхто не хотів займатися, а в другій половині 1990-х нашим проектом скористалися фінансові магнати, які вирішили перетворити гори на приватне мисливське господарство. Однак тоді, літом 1986-го, ми з Максом ще не здогадувалися, чим все може закінчитися. Попереду в нас було дванадцять років свободи.

Так минуло літо 1986 року, наповнене багатьма різними пригодами й подіями. Настала суха тепла осінь. Ночами вже почалися заморозки, пахло димом з печей, полетіли на південь птахи й пожовкли ліси на схилах бучацьких гір. Але безвітряними днями усе ще світило тепле сонце й можна було довго лежати на березі під Бабиною горою.

Одного разу в жовтні, взявши із собою дві запасні ковдри, я востаннє в цьому році поставив свій намет біля черепахового озера. Коли стемніло, я розпалив багаття з товстих колод і сів біля вогню, загорнувшись у ватник. Яскраві події минулого літа проходили в пам'яті. Хоча до осені вже відчувалася деяка втома від восьмимісячного життя серед гір і лісів, але від усвідомлення того, що настане зима й потрібно буде повертатися в місто, ставало трохи сумно.

---

³⁴ Мабуть, ніч біля вогнища на горі стала найяскравішою подією далекого літа 1986 року. Я багато разів ночував на тій вершині і до того, і після (поки гора не заросла соснами, які закрили далекі обрії), і кожного разу згадував ту ніч, її настрої і наші розмови з Максом, якого вже немає серед живих.

Іноді колоди у вогнищі потріскували, викидаючи вгору іскри, а в чорному жовтневому небі мерехтіли холодні зірки. Я думав про те, що моє рішення провести тут весну, літо й осінь, працюючи на пристані, було вірним, і цей досвід став для мене безцінним. Я досягнув того, чого хотів, повністю занурившись у той настрій, який вперше відкрився мені на Бабиній горі – настрої єдності зі світом. Колись цей настрій був рідкісним дарунком небес, а тепер я знайшов місце усередині себе, де схований цей настрій, і живу в ньому постійно.

Із глибини яру повіяло холодом. Чай у закопченому казанку вже заварився і його можна було наливати в зелений емальований кухоль. Поки я неквапливо розмішував цукор, у пам'яті пройшли образи різних людей, з якими звело мене життя на цьому березі... Десь високо над горами виник гул гвинтового літака, що повільно тягнувся через нічне небо, і в цю мить до мене знову прийшло те саме почуття – сума всього, єдність усього з усім.

Колись через багато років я згадаю це багаття, холодну осінню ніч, гул літака в небі, і це всесвітнє почуття... *Сума всього...* Я знав, що де б я не був і чим би не займався, цей спогад сколихне душу. І тоді знову захочеться пройтися кам'янистими дорогами бучацьких гір, згадуючи дні того літа й ці дорогоцінні миттєвості. Навіть залишившись у минулому, вони житимуть у пам'яті як основа моєї особистості; як широко розкрите вікно в яскравий і чарівний світ. Тому що саме подорожі молодості з їх смаком свободи змінили мене і мій дух.

Солодкий чай зі свіжим печивом, купленим сьогодні в бучацькому магазині, налаштував на міркування про вічне і безмежне, і я поставив на вогонь ще один казанок з водою. Звісно, я був не першим, хто залишав світ цивілізації, щоб доторкнутися до першооснов буття. Такі люди жили завжди, інша справа, що про багатьох з них ми нічого не знаємо. У минулому столітті англійці їхали у свої колонії в Індії, німці – в Африку. У наш час світ став доступнішим і сучасних бродяг приваблює Далекий Схід, Непал або джунглі Амазонії.

У наших співвітчизників можливості були обмежені – тим більше, в 1986 році. Можливо, мені теж хотілося б мандрувати в горах Південної Америки, але життя подарувало мені місце сили у цих горах. А якщо якась частина світу стає для людини місцем сили, те вже не має особливого значення, чи це місце на островах тропічних морів, чи в Черкаській області.

Я пам'ятав, як перший раз стояв на незнайомому мені березі біля самого далекого мису, а переді мною, у вигнутій чаші гір простяглася чарівна країна – фантастичний світ мрії та міфу з його синіми небесами, зеленими лісами, яскравими квітами, блиском води на сонці, а головне – простором нескінченної далі, звідки летів мені назустріч вітер. Я був молодий, попереду було все життя і здавалося, що у світі немає нічого неможливого. Казковий світ, що розкрився переді мною, зачарував і сп'янив моє серце – може навіть більше, ніж здатна зачаровувати й сп'яняти любов до жінки, – сп'янив обіцяною безмежною свободою, обіцяною чуда. А що ще потрібно душі – чудо і свобода...

Мені згадалася трахтемирівська хата, в якій я провів осінь 1982 року – сильні вітри, акацієві дрова в печі, нічний місяць, сірі висохлі трави, кам'янисті дороги, іржаві піски на схилах прибережних гір... Ні з чим не порівнянне почуття свободи від усього, про яке я завжди мріяв і до якого прагнув.

У ті роки, осяяні яскравим сонцем, в моєму серці жила мрія знайти у цій чарівній країні такий шлях, який простягнувся б потім на все життя, відкриваючи далеку перспективу й дорогу у манливу блакитну даль. І справді, у цих горах до мене не раз приходило почуття далекого шляху, що починається тут і далі йде через усе життя.

Мені захотілося поселитися серед цих гір, і жити так, щоб світ людей з його законами був не владний наді мною. Мати свій дім, чарівну обитель... Щоб можна було прийти стежкою до порогу цієї обительі, до старого дерева перед вікнами – ясена або горіха; відкрити скриплячі двері, увійти в дорогий моєму серцю прохолодний напівморок сільської хати з її запахами сіна, дерева, сухої глини... Взяти з полиці емальований кухоль, зачерпнути води із відра, накритого липовою дошкою й сісти за давній стіл, насолоджуючись тишею й вечірнім світлом на глиняних стінах і на простих предметах сільського способу життя – коромисло й сокира, декілька старих почорнілих глиняних горщиків на полиці, пучки сушених трав... горіхи, розсипані на столі й висохлий букет літніх квітів у глиняному глечуку. Я полюбив цей простір сільської хати, не засмічений ніякими зайвими предметами, що нагадують про міське життя й цивілізацію.

Однак занурившись в цей природно-сільський світ я поступово почав розуміти, що життя в далекому селі, нехай

навіть у такій автентичній хаті, саме по собі нікуди не веде. Це лише спосіб знайти якийсь поштовх, щоб змінити потім усе інше. І може настане час, коли я зможу з легким серцем залишити це узбережжя, на якому зараз шукаю спосіб змінити себе – легко й вільно, без жалю піти вдалину – за обрій. Піти з усвідомленням, що я здійснив все, заради чого перебував у цих горах, і більше мені тут робити немає чого.

Так пішли звідси, досягнувши свого, деякі люди, з якими мене зводила доля на дорогах мандрів. Тепер вони далеко і, можливо, іноді згадують час, проведений тут. Може в їхніх спогадах є ностальгія й жаль про ті незабутні яскраві дні чи роки, коли вони досягли свого zenіту. Але назад немає повернення, тому що цей етап уже пережитий. Це один з основних законів життя – усе переживати, з легким серцем залишати, як непотрібне, потім йти далі. Але в цьому все одно залишається частка смутку, тому що знаєш, що всяке улюблене місце неминуче доведеться колись залишити, а невгамовний людський дух поведе далі тим шляхом, у якого немає кінця.

У листопаді закінчилася навігація, після чого нашу пристань потягли буксиром у Переяслав, де вона мала зимувати. Тривала суха тепла погода, яскраво світило низьке сонце, а чисте небо над обрієм було в осінній імлі. Я стояв біля борта баржі і дивився, як віддаляються бучацькі гори, прощаючись із ними до наступного літа.

Через пару годин ми вже були в Переяславі, прив'язали тросами пристань до бетонного причалу, потім здали її під охорону. Наступного дня можна було їхати в Київ на автобусі. Увечері я натопив залізну піч, ліг на ліжку у своїй каюті й дивився у вікно на червону зорю, яка поступово згасала. За стінкою, в іншій кімнаті шарудів начальник пристані Олексійович – разом із дружиною вони збирали речі, готуючись до від'їзду. У них був включений радіоприймач і якась музика, погано чути через стінку, у своїй невиразності здавалася мені прекрасною і несла за собою туди, у яскраву червону зорю, де вдалині за Дніпром були мої гори, вже невидимі з переяславського порту. «Чи досягнув я того, що хотів? Так, але досягти цього на дорогах бучацьких гір – ще тільки половина справи. Потрібно зуміти зберегти цей настрій, цей стан душі у

світі людей, у міському житті, а це набагато складніше». Потім музика закінчилася, червона зоря згасла і я заснув.

Наступного дня начальник переяславської пристані відвіз нас на своїй машині на автовокзал – а була така сама сонячна погода без вітру, із синім небом і м'яким небесним світлом на стінах автостанції, малолюдної в цей будній день. Ми сіли в автобус і через півтори години вже були в Києві на автостанції в Дарниці.

Суха сонячна погода тривала до кінця місяця. Переповнений почуттям умиротворення я гуляв зі своєю подругою Мариною вулицями міста, згадуючи події минулого літа; купався на Трухановому острові в холодній річці, а на старі будинки в центрі міста дивився, як на берегові обриви.

Одного разу ввечері я зайшов до Волохана, у його квартири №20. Він одружився і купив собі хату в Полтавській області, тому я не бачив Володю все літо. Волохан сидів у кріслі, обклавшись книгами, і щось писав. Я розповідав йому про події минулого літа, про наші пригоди з Михайлом, Шрі Філіпом і Максом, а потім розмова перейшла на ті настрої і стани свідомості, які я пізнав серед лісів і гір. Ми говорили про те, що хоча в більшості випадків не здатні змінити навколишній світ, у нас є можливість змінювати своє ставлення до нього, власну свідомість. Адже свідомість – єдине, що ми реально маємо (крім, хіба що, потертих джинсів і декількох книг). А усвідомлювати, що відбувається – єдиний спосіб стати господарем власного життя. Хтось досягає влади над своїм життям за допомогою грошей, а такі як ми – за допомогою свідомості. Звідси й це постійне прагнення зрозуміти й пізнати природу свого «Я».

Ще ми говорили про те, що в духовних традиціях є різні способи пояснювати сутність переживань всеєдності. Оскільки я в ті роки ототожнював себе з йогою, то під час цієї розмови збагнув, що потрібно перекласти «Йога-Сутри» Патанджалі. Попереду була тривала відпустка до початку квітня, яка майже вся оплачувалася, і взимку можна було не працювати. Оскільки вже декілька років я займався вивченням санскритських текстів, то завдання здавалося реальним і надихало. Волохан ідею підтримав, пообіцявши допомогти дістати оригінальний текст «Йога-Сутр».

Вийшовши з теплої квартири, я йшов пустельною у цю пізню годину вулицею, підбадьорений міцним чаєм. Дув

сильний вітер і чорні гілки каштанів розгойдувалися в синюватому світлі вуличних ліхтарів. Й раптом дещо те саме, величезне і незбагнене, увійшло в моє серце. Весь світ і все життя в одну мить.

Ця мить тривала і не закінчувалася... Здавалося, що так можна йти нічною вулицею без кінця назустріч вітру, у ту Даль, яка відкрився мені на дорогах чарівних гір, і тепер продовжує відчуватися у світі людського буття. Але як зберегти такі високі стани свідомості тут, у міському житті, де люди неминуче занурені у різну діяльність і зовсім інший ритм існування, не схожий на природні ритми моїх гір?

Згадалися рядки з вірша Богдана Антонича:

*Щоденний клопіт – і зоночі вічні зорі;
життя, що найтрудніше із усіх мистецтв...*

У міському способі життя потрібно знайти якусь опору для мого духу, як вічні зорі, – або як цей настрій на нічній вулиці; опору, непідвладну повсякденним справам і проблемам. А головне – я відчував, що вітер сили, який проніс мене і через минулі роки мандрів, і через це літо, подарував владу над власним життям. Здавалося, що зараз можливе все – головне захотіти, і тоді весь світ буде йти мені назустріч, здійснюючи будь-які бажання.

Подорож у блакитну даль

Наступного дня випав сніг і почалася зима. Її початок був холодним, особливо сильні морози були наприкінці грудня. Ми з Мариною зустрічали Новий рік на Андріївському узвозі. Там недавно відкрили одну з перших кав'ярень, стилізовану під старовинний будинок, у якому навіть була піч. Грала музика, ми пили грецьке вино «Loel», у печі з гудінням горів газ, чимось нагадуючи про піч у сільській хаті, а на вулиці було –26, і в небі мерехтіли яскраві зірки.

Я вже почав роботу над «Йога-сутрами» після того як знайомий Волохана приніс мені санскритський текст. Патанджалі, автор «Сутр», жив дві тисячі років тому й писав надзвичайно лаконічно, тому його трактат і залишає такий широкий простір для тлумачень. Але скоро я зрозумів його основну думку, що була вже в перших словах: «Йога – чітта врітті ніродха», тобто «Йога – це усунення хвиль із поверхні свідомості» за допомогою відмови він усього зайвого. Після цього свідомість стає прозорою і подібною до дзеркальної поверхні води. Тоді у ній весь світ відбивається таким, як він є, не спотворений хвилями, однак при цьому відбиття не змінює самої дзеркальної поверхні води.

Цей образ «дзеркально гладкого озера свідомості» нагадав знайомі мені моменти і стани, пережиті серед гір і лісів. Після цього зрозумілим стало все інше, про що писав Патанджалі³⁵. Робота над «Йога-сутрами» забирала багато часу, але й надихала. Удень я виходив на декілька годин на прогулянку зимовим місту, а потім знову працював із санскритськими словниками.

На початку 1987 року часто була морозна сонячна погода, і тоді місто накривав купол синього неба, прозорого, як «озеро свідомості», і це небо звало кудись за обрій – в блакитну даль. До початку лютого я майже завершив переклад і зрозумів, що

---

³⁵ Для тих, кому цікава ця історія з «Йога-сутрами», додам, що я перекладав цей давній текст для себе, щоб краще зрозуміти власні змінені стани свідомості (переклад є тут: <https://patanjaliyoga-sutras.blogspot.com/2014/11/yogi-1987.html>). Існує багато перекладів «Йога-сутр», всі вони дуже різні. Серед них є такі, що я (маючи психологічну освіту і досвід перекладу давніх і сучасних текстів з йоги) взагалі не розумію, про що там написано. Який переклад кращий, який гірший – не стану оцінювати. Я побачив думки Патанджалі саме так, як переклав, і для мене це був дуже корисний досвід. Інші побачили щось своє.

відбувалося зі мною; зрозумів, що означали ті миті полудня під пекучим сонцем, або коли я ввечері лежав на вершині Бабиної гори й відчував, як моє «я» зникає, стаючи частиною чогось далекого й безмежного – усе в мені, а я у всьому.

Звичайно, я не хочу сказати, що «Йога-сутри» містять відповіді на всі питання про духовні пошуки. Так само я не можу сказати, що повністю ототожнював себе з йогою. Коли я ходив ярами у пошуках місць перетинання невидимих «ліній сили», мені були близькі фантазійні світи Карлоса Кастанеди. Коли тримав в обіймах жінку, мені здавалося що я послідовник кашмірських тантристів. Коли дивився на давні ікони, відчував себе християнським пустельником з гори Афон. А коли повільно йшов босими ногами мокрою від роси травою, я був частиною світу дзен. Однак багато моментів найвищого екстазу й занурення в безмежне я пов'язував у ті роки саме з йогою. Насправді я не був ані тим, ані іншим – завжди, протягом усіх життів, усіх століть і всіх епох я залишався тільки самим собою.

Одного разу на початку лютого я зустрів у бібліотеці Академії наук Діброву, з яким останній раз бачився у влітку 1984 року на горі Марків Шпиль.

– Ну що, дядьку, – запитав Володимир у властивій йому гумористичній манері, – підемо на лижах у Монастирець, через Дніпро з Переяслава?

Наміри його виявилися серйозними – адже він вже подорожував колись на лижах по льоду з Канева до Ржищева. І незабаром ми з Дібровою й Максом приїхали рано вранці у Переяслав, щоправда без лиж, і біля насосної станції вийшли на лід замерзлого водосховища.

Було морозно й сонячно, сніг іскрився райдужними кристалами, а далекі гори на правому березі здавалися високим островом посередині крижаної рівнини замерзлого моря. Безкрайній сніговий простір, освітлений яскравим зимовим сонцем, йшов до самого обрїю і кликав за собою туди, у блакитну даль – до синіючих на обрїї бучацьких гір.

По льоду, припорошеному снігом, йти було легко, і через годину ми вже були на Зарубиній горі, де на галявині серед сосен натоптали сніг, наламали сухих гілок і зробили багаття, заваривши в казанку чай. Потім ми вирішили піднятися на один із трьох маяків, що стояли посередині водосховища навпроти

Переяслава, щоб показувати напрямок суднам на крутому повороті ріки.

Ми перелізли через купи ламаної криги біля бетонної основи металеві вежі маяка, а потім піднялися залізними сходам наверх, на невелику площадку, де можна було поміститися втрьох і стояти обличчям до сонця, вдивляючись в обрій. Вдалині виднілися знайомі гори – Свизір і Крутий горб біля Григорівки, Віха над Бучаком, а на самому обрії синіли пагорби Канівського заповідника.

У кожного з нас були свої спогади, пов'язані з різними місцями й подіями, що відбувалися в цих горах. Якийсь час ми мовчки стояли, дивлячись у заповнену сонячним світлом блакитну даль небес. «Озеро Чітті» – згадав я слова з Патанджалі – океан чистої свідомості, в якій вже є все, сума всього... і водночас немає нічого, крім заповненої небесним світлом порожнечі, але вона вміщає в себе все.

Це світло блакитної далі проникало в душу, породжуючи в ній почуття умиротворення й повноти. Дивлячись на далекі гори, я згадував, як ходив там польовими дорогами під пекучим літнім сонцем і пив холодну воду з джерел у глибоких темних ярах; згадував, як купався під обривом бучацької гори Лисухи; згадував ночі, проведені біля вогнища з різними людьми, зустрінутими на шляхах мандрів. Наче все життя пронеслося в цю мить переді мною, просте та ясне – як подорож у блакитну даль.

От ми зараз стоїмо втрьох тут, на вежі маяка, де, напевно, майже не бувають люди. Але це – лише короткий епізод у наших долях, зовсім різних і не схожих. Скоро ми підемо звідси і, може, ніколи більше не потрапимо на цей маяк. Як буде згадуватися ця мить кожним з нас через десять або двадцять років?

Минуле відстоюється в пам'яті як вода в криниці, а потім бродить там, перетворюючись на вино спогадів. Воно набуває витримку й здатність сп'яняти своїм ностальгічним зачаруванням. Однак вино, за словами знаючих людей, можна витримувати лише декілька десятків років, після чого воно втрачає свої якості. Так само й пам'ять. Якщо ті її острівці, які викристалізувалися, відділившись від каламуті суєтного, не описати словами, вони почнуть поступово згасати, в'янути й вицвітати, як старе фото. І згодом будуть втрачені.

Спустившись із маяка, ми повернули на Трахтемирів, де думали заночувати в баби Ольги, яка жила в яру біля мосту. Вона й дід Прокіп були найближчими сусідами біля хати на горі Дубина, в яку мене привела доля навесні 1982-го. Коли хати не стало, у наступні роки я іноді ночував у баби Ольги, допомагаючи їй по господарстві.

Не буду описувати історію її життя – вона звичайна для сільських жителів. Досить буде сказати, що баба жила сама улітку і взимку у своїй старій хаті, яка стояла навпроти Мушиної гори в яру біля потічка. Таке аскетичне життя заповнене постійною працею по господарству, але воно наближає людину до світу, розчиняючи його «Я» у споконвічних природних ритмах, надаючи зв'язок із землею і небом, сонцем і місяцем, вітром і дощем. Ця нерозривність із природними основами буття відчувалася у самому вигляді хати баби Ольги. Курей чи гусей вона давно вже не тримала, а жили в неї тільки песик Шарік і білий кіт Лебідь, який пішов на полювання в лісі й не повернувся.

Коли ми підійшли по льоду до Трахтемирова, сонце вже опустилося зовсім низько. Мороз почав посилюватися, і поки ми йшли від берега до хати баби Ольги, під ногами сильно скрипів сніг. Хата в баби була низька, крита соломною й руберойдом, а стіни для тепла були обкладені висохлими сніпками кукурудзи, засунутими за жердини. Так, за словами місцевих жителів, набагато тепліше взимку, та й стіни обмазувати не потрібно. Втім, у цих сніпках заводилося багато мишей, від яких ночам бував сильний шум.

Привітавшись із бабою, ми вийняли дарунки – хліб, ковбасу і ще якісь харчі, попросившись переночувати. Всередині хата була побілена в блакитнуватий колір, там було чисто, пахло зерном, яблуками й сіном, яким була посипана глиняна підлога. Одна кімната була більш холодною, а в іншій, меншій, стояла велика піч, де варилася їжа в горщиках і на ній спала баба. Ще там була вертикальна піч для обігріву, яку називали в народі «стояча груба» – вона була вбудована в стіну між двома кімнатами.

Приємно було, провівши весь день на льоду і морозі, лягати спати біля цієї груби на дерев'яній лавці спиною до теплої печі. Діброва з Максом випили горілки і про щось розмовляли з бабою, а я під звуки їх голосів почав поступово

поринати в сон. Не раз мені вже доводилося засинати тут, на лавці біля груби, у ці приємні хвилини розслаблення поринаючи в спогади. І тоді всі дороги мандрів, що ведуть у невідоме, оживали в душі. Іноді я приходив у цю хату ввечері, коли над Трахтемирівською долиною горіла червона зоря; іноді вирушав у далекий шлях ранком, коли блакитне небесне світло відбивалося на стінах кімнати; а іноді – вночі, у негоду й у невідомість.

Зараз таких старих, природних хат, як у баби Ольги, майже не залишилося по селах. Вони пішли у минуле, як і сам традиційний, наповнений віковий мудрістю народний спосіб життя. Але мені назавжди запам'ятався образ такої старої хати і особливий настрій – червоний вогонь у печі, коричневі й чорні горщики, блакитні стіни, сіно на полу, пучки звіробоя над дверима, запах соломи, мишей, диму, хліба, яблук і меду... Терен, хміль і калиновий цвіт – стара Україна.

Кілька років я провідував бабу Ольгу, хоча вона, будучи чаклункою, знала майбутнє й казала, що прийде час, коли мені не захочеться ходити в Трахтемирів – я залишусь десь у бучацьких світах і більше ніколи не з'явлюся на порозі її хати.

Так і збулося. Дотримуючись головного принципу свого життя – усе проживати, набувати досвід, а потім без жалю йти далі, до нових невідомих цілей, одного разу морозним сонячним ранком у березні 1988 року я зрозумів, що засидівся в Трахтемирові, а приходжу я сюди лише за звичкою. Стало ясно, що більше я не повернуся в це село. Попрощавшись із бабою, я пішов польовою дорогою через гору Ритицю в сусідній Букрин. Звідти на денному автобусі доїхав до Миронівки, де сів на поїзд і справді більше не вертався в Трахтемирів, у ті місця, звідки почалися мої пригоди. Але це було пізніше, лише через рік після нашої з Максом і Дібровою подорожі.

А тоді ми переночували в теплій хаті, рано прокинулися, накололи бабі дров, а я розчистив двір від снігу музейного вигляду дерев'яною лопатою, вирізаної із цільної липової дошки – «щоб легше була». Потім ми знову вийшли на лід, плануючи до вечора потрапити в Переяслав на київський автобус. Перед нами простяглися сліди від рибацьких мотосаней, по яких легко було йти назустріч ранковому сонцю... Іскрився сніг, і так само кликала за собою блакитна даль.

Пустеля великої порожнечі

Закінчилася зима й прийшла весна. Перед початком навігації нам зі Шкіпером довелося два тижні працювати в порту. Там, серед гуркоту, іржавого заліза, вугільному пилу й суєти, де довелося ходити у чоботах і брудному ватнику, я ввійшов у стан такої повної байдужності до всього навколишнього, що його можна було описати словом «нічого не існує». Світ здавався нереальним – тією «великою ілюзією», про яку протягом століть міркували в Індії.

Необхідність розмовляти в порту із усякими п'яними дядьками була досить неприємною після декількох місяців, проведених у спілкуванні з цікавими людьми, у творчій діяльності та роботі з санскритськими текстами. Але в той же час усе, що відбувалося, не мало ніякого значення в порівнянні із чимсь невимовним, абсолютно нерухомим у глибині мене, що нагадувало порожнє дзеркало. Дзеркало все відбиває, але зображення в ньому не зберігаються й ніяк не змінюють саме дзеркало. Так і моя свідомість відображала розмови з якимось дрібним начальством, ходіння по складах, навантаження бочок з фарбою та іншу подібну метушню, але залишалася незмінною, як непорушна поверхня озера у день без вітру.

Тоді в мене виник образ «пустелі великої порожнечі» як символу цього стану абсолютного спокою. Безмежної пустелі, у якій без сліду зникають каравани думок, так і не досягаючи її міражів... Якби на географічних картах десь була позначена така велика Пустеля Спокою – то саме туди, а не в Середню Азію потрібно було б вирушити в подорож... Подорож без вороття.

Потім, улітку, образ пустелі порожнечі знову й знову став приходити до мене на дорогах мандрів. Особливо часто це бувало в похмурі дні, заповнені сірим світлом. Кудись ідеш польовою дорогою повз стовпи, на яких гудять телефонні дроти, ступаючи босими ногами по м'якому сірому пилу серед гряд низьких сірих гір, під сірим небом, пронизаним примарним світлом Великої Порожнечі... Або вночі – лежиш без сну біля догорілого вогнища, дивишся в небо, слухаючи шум вітру... Що є в цьому? Нічого... А що тоді є насправді? Насправді немає ніякого «насправді»... Таким був той настрій.

Пустеля порожнечі виявилася не такою, як справжні пустелі з жовтими пісками, вона була сірою, як пил – м'який,

дрібний пил, що не має ніякої структури. Ось вона, безформність – «хто пізнав безформність, що народжує форми, той знає користь від недіяння».

Колись, років п'ять тому, ця думка була б для мене незбагненною, а тепер стала близькою... Ці байдужність і абсолютний спокій були не тільки приємним, іноді вони сприймалися, як вища свобода: пережити, що відбувається навколо чи в мені самому, або не пережити, залишаючись байдужим свідком потоку буття. На сірих нескінченних дорогах цієї пустелі, якими летіли з нізвідки в нікуди згасаючі вітри моїх думок, я не раз замислювався – а що, власне кажучи, варте того, щоб його пережити? Чи може справді, як каже народна мудрість, «ніщо у світі не варте ні радості ні печалі»?

Раніше, мандруючи дорогами Великого Полудня, я шукав сяюче світло й вітер сили, знаючи, що в цьому світлі є якась загадка й натяк на щось важливе. Але потім виявилось, що розібратися в цьому поки що я не можу, після чого мій шлях відхилився в іншу сторону. Так я занурився у настрій «бучацького посвячення», пізнаючи інші сторони світу та й самого себе.

А на початку літа 1987 року мене знову стали приваблювати яри й гори біля Монастирка. Ну і, звичайно, Зарубина гора. Щось залишалося там, не розгадане до кінця... таємниця яскравого світа полудня, таємниця «містичного вогню», який пронизує собою небо й землю, присутній у всіх речах світу, але не є ні однією із цих речей³⁶.

У ті дні, коли світло сонця сліпуче, яскраве і має особливий сталевий блиск, мені здавалося, що я відчуваю дотик якоїсь невидимої сили, але до кінця досягнути цю загадку не вдавалося. Пошуки відповіді привели мене в гори й пустелі Середньої Азії, але й там я не наблизився до розуміння таємниці цієї сили. І от, літом 1987 року я знову опинився на піщаних схилах Зарубиної гори, де нічого не змінилося, і таке саме сталеве світло сяло над іржавими й зеленими пісками.

А коли таке світло сяє над горами, здається, що воно справді з'єднує небо і землю, дух і матерію. Ще краще природа

---

³⁶ Образ містичного вогню, який пронизує небо і землю, наче вони єдині, виник у мене під впливом ідей Шрі Ауробіндо і його книги «Гімни містичному вогню». Я й досі не знаю, чи є за цим якась велика космічна загадка, чи просто гра вільних асоціацій з несвідомого. А у світах несвідомого можна знайти безліч фантастичних образів, які зачаровують, але їхній сенс збагнути неможливо.

цього світла виявляється, якщо є вітер – хвилі на зламі прозорі, як скло; злітають кришталеві бризки, а яскраво-зелена трава на схилах гір ходить хвилями під вітром, як вертикальні струмені, що тягнуться від землі до неба. Тоді увесь світ іскриться, перебуває в русі, в екстатичному танці.

Тоді краса реальності сприймається особливо гостро, ніби сяюче сталеве світло навіть у неживу матерію привносить якусь таємничу вібрацію екстазу. Що це – музика сфер, танець субатомних часток або ритм пульсації світобудови? Цього ми не знаємо, та й не дізнаємося ніколи. Але коли під дією такого світла в неживих речах оживає почуття краси, здається що інертна матерія стає тоншою, прагнучи піднятися в небеса; а небесне світло згущується, щоб йти назустріч.

Тим літом я багато часу проводив у гамаку, підвішеному в тіні між двох груш на терасі над яром, де колись був табір нашої експедиції. Опівдні, у спеку – а червень і липень того року були особливо жаркими – я лежав у гамаку в прохолодній тіні, як ембріон – свідок вічності... Так я довго розгойдувався в гамаку, споглядаючи синє небо, світло з якого сходило в душу. Увечері, коли спека спадала, можна було знову повертатися на піщані схили Зарубиної гори. Сяюче світло згасало, потім сонце сідало, і на обрії горіла яскравим барвами вечірня зоря.

Здавалося, все це може тривати нескінченно – розгойдуватися в гамаку, дивлячись на небо над головою, на гілки груші із зеленим листям, на білі літні хмари й на далекий обрій. Ні вставати з гамака, ні навіть ворухитися не хотілося... Навіщо ворухитися, якщо мені усміхається вона – величезна Даль, Beyond, те «ніщо», в якому в кожній миті присутні весь світ і все життя.

Неможливо було визначити, у чому саме є ця Даль, яка дарує в одній миті весь світ. Вона була і в небесному вітрі, і в далеких зірках – скрізь і ніде. Поступово ця Даль стала заповнювати пустелю без вітру. Хто знає, може вона – взагалі єдине, що могло заповнити нескінченну сіру безодню пустелі без вітру... Воістину, «спустош себе, і я тебе наповню...»

Дні сяючого світла тривали, і втратив їм лік – вони злилися у монотонність вічності. В один з таких днів ми випадково

зустрілися на Зарубиній горі з Михайлом. У той яскравий день був сильний вітер і великі хвилі розбивалися об камені – все це надихало. Увечері ми в радісному настрої вирушили через поля в Трахтемирів, де споглядали фантастично яскраву зорю, сидючи на піску біля води. А коли настала ніч, довго розмовляли біля вогнища про шлях духовних пошуків, про життя, і про те, чого б у ньому хотілося досягти.

– У якому образі ти бачиш самого себе сьогодні? – запитав мій друг.

– Себе? Вільним мандрівником і дослідником власних глибин.

– А як би хотів себе бачити в майбутньому?

– Напевно, так само. Хіба що, хотілося б, щоб дороги мандрів повели кудись далеко. Адже у світі є чимало гарних місць, у яких, напевно, теж летить вітер сили... Може десь на узбережжі Тихого океану, у горах Біг Сура...

Потім наша розмова перейшла на те, що справді непогано було б поїхати із цього совкового царства кудись подалі... Може на пароплаві з Одеси в Індію, в комуни Ошо³⁷... пожити там якийсь час, розібратися на місці, що є що. Заробити трохи грошей і – кудись на тропічні острови Тихого океану, де зайнятися творчістю.

Під час цієї нічної розмови я раптом зрозумів, що досяг всього, що хотів: пізнав почуття всеєдності зі світом, яке ще називають «космічною свідомістю», а також відчув «містичний вогонь» сяючого світла. Усі події минулих років зайняли свої місця, як ланки одного ланцюга, а їхня не випадковість була для мене очевидною.

Наступного дня ми вирушили в Канів, на Мар'їну гору. Світ сяяв, а даль кликала за собою. Михайло був у піднесеному настрої, пропонував все кинути, звільнитися з роботи щоб їхати з ним у на море, в Одесу, до його друга Нісаргана, а потім на кораблі в Індію... А там може підхопить нас вітер сили, і хто знає, куди понесе далі.

Це була приваблива пропозиція, вона сп'яняла серце відчуттям нескінченної дороги, однак все кинути й звільнитися з роботи мені не хотілося. А може, просто не вистачило

---

³⁷ І в Гоа, яке зовсім поруч. Сорок кілометрів пляжів, ввечері сонце сідає в океан, і танці на березі під трансів барабани... Втім, у 1987-му я ще нічого не знав про Гоа, де у той час, як казали знаючі люди, справді ще був особливий настрій. І драйв.

смівності... Михайло поїхав на море сам³⁸, а я відчував жаль, згадуючи потім про нашу розмову. Що, якби тоді дійсно вітер сили справді поніс нас далі, в Індію? І все в житті тоді було б інакше... Може, це і справді була та поворотна точка³⁹, коли виникає шанс відчинити зовсім нові двері і піти іншою лінією долі? Хто знає...

---

³⁸ Втім, в Індію він теж не потрапив, і скоро я його зустрів на Бабиній горі.

³⁹ В тому році було ще декілька моментів, які сприймалися як поворотна точка, коли здавалося, що життя може піти в іншому напрямі. Не знаю, чи справді це були поворотні точки, чи пастки ілюзії. А в пастку потрапити не хотілося. Я знав, що «божественне кострище» метафізичної юності, те полум'я, яке живить собою пошуки сенсу існування, може дуже легко згаснути. І тоді залишиться лише буденна повсякденність – робота, сім'я, діти... А потім неминуча старість, хвороби і смерть. Тому й хотілося так прокласти маршрут свого життєвого шляху, щоб уникнути цих пасток, зберегти відчуття сенсу існування і не дати йому згаснути у справах буденності.

Дерево бодхі

А тим часом життя серед гір і лісів продовжувалося. Ще у квітні цього року ми з Максом ходили по Лукавиці в пошуках пустої хати. Йому сподобався будинок Сашка Білокура, який переселився в село Ліпляво напроти Канева. Влітку Макс купив цю хату, яка стояла в гарному місці над глибоким яром Левківська круча. Можна було непомітно вийти з хати і стежною повз город по краю яра піти в поля, а через годину вже бути на Зарубиній горі.

Від порога хати відкривався вид на південь, на лісисті гори на іншій стороні долини, а перед дверима ріс великий ясен. Удень він давав тінь, а вночі під його широкою кроною можна було спати. Вітер шелестів довгим вузьким листям, яке чимось нагадувало листя пальми, а між гілок мерехтіли зірки. Жартуючи, ми назвали ясен *деревом бодхі* – за легендою це було дерево, під яким Будда досяг просвітлення. Біля коріння ясена ми поклали великий камінь, на якому можна було сидіти, а поруч зробили столик для чайних церемоній. Для цього ми використали велике жорно півтора метри в діаметрі, викотивши його з бур'янів, де воно лежало з незапам'ятних часів, зтягли на пагорб до хати й там поклали на камінь. Тепер вечорами ми не раз сиділи біля цього жорна, пили чай з печивом і вели різні розмови

Тим літом ми з Максом декілька разів подорожували в найвіддаленіші місця наших гір – у Прохорівку, де споглядали далекі обрії, сидячи на краю Михайлової гори під дубом Шевченка й сосною Гоголя; у Канівський заповідник на Мар'їну гору, а також в Мошенські гори, що синіли на обрії за рікою Рось. Повертаючись із мандрів жаркими дорогами літа, приємно було втомленими прийти в тихе село Лукавицю й сісти ввечері під ясенем, а якщо збиралася гроза – у сінях біля відкритих дверей.

Вечорами ми вели тривалі розмови про спільних знайомих і археологію; про те, що нового в Лондоні (де Макс іноді бував) і звідки взагалі узявся світ і куди він зрештою подінеться. Усе частіше й частіше наші розмови поверталися до ідеї створення в цих краях національного парку. Справа вже трохи зрушила з місця, і з нашої ініціативи цього року черкаська влада ухвалила постанову про заповідну територію «Трахтемирів», яка через

пару років була розширена до Бучака. На цьому, щоправда, все і призупинилося – межі заповідника існували тільки на папері, ніякі землі йому не передавали. Але в 1987 році нам здавалося що мета вже близько.

Теплий літній вітер шелестів у кроні ясена й тремтіло полум'я свічі, поставленої в отвір жорна. Коли чай допивали, ми заварювали новий, і знову тривали наші розмови, що не мали ні початку, ні кінця. Після цих розмов я лягав спати біля жорна під деревом. Над горами піднімався місяць і просвічував через крону. Спати не хотілося і я довго лежав, дивлячись на зірки й згадуючи різні епізоди своїх мандрів. У ті ночі під ясеном на грані сну не раз приходило до мене почуття безтурботного щастя й починало свою гру із мною... «Життя прозоре і ясне, поки воно ні для чого, а *просто так*» – думав я, засинаючи під шелест листя. Яка проста істина, але як довго довелося йти до неї. Скільки книг, ідей, вчень, доктрин... а насправді виявилось, що це ні до чого. Усі віки, усі минулі життя ми мріяли про це; усі тисячоліття ми прагнули до цього – а насправді воно було завжди тут, поруч із нами... просте, як шелест листя на дереві бодхі.

От яку істину мені подарувало бучацьке посвячення, коли я пізнав почуття справжності світу й смак реальності – тієї реальності, теплої й ласкавої, яка завжди готова прийняти мене з материнською турботою такого, яким я є: веселого або сумного, сильного або слабкого. Але остаточне усвідомлення цієї простої істини прийшло до мене літом 1987 року в ті ночі під ясеном у Лукавиці – воістину, деревом бодхі...

Одного разу, сидячи біля хати Макса під ясеном, я міркував про свій шлях у цих місцях. Сім років тому, у 1980-му я вперше потрапив у світ чарівних гір, цей світ мрії й міфу. Він сп'янив мене смаком свободи, сп'янив обіцянкою чуда. Мені хотілося бути вільним мандрівником, що йде берегом у пошуках фантастичного праморя – і я став ним. Я хотів знайти невидимий вітер сили – і знайшов його. Найдосконалішим вчителем у цьому для мене стала сама реальність. Добра вона або зла? Мабуть, і не добра, і не зла. Вона іноді манить нас своїми посмішками – *Smiles of the Beyond* – а іноді буває нещадною, як ріка, яка без зупинки тече своїм шляхом, який ми змінити не в силах. І несе нас за собою.

Однак досягти занурення у всеєдність виявилось недостатнім – потрібно тепер якось примирити цю всеєдність із людським світом і повсякденним життям. Спершу стан всеєдності неміцний і його може зруйнувати будь-що. Хочеться піти в яри, викопати печеру в недоступному місці й там сидіти багато днів, споглядаючи небо. Потім, коли переживання всеєдності стає постійним, виникає бажання залишити свою печеру й розчинитися в зеленому світі природи, мандруючи лісами і полями, як звір. Такий мандрівник вільний, йому нічого не потрібно, крім єдності із Всесвітом, яка не згасає в нього в душі. Але цього виявляється мало – хочеться залишити рідне гніздо й вирушити кудись далі, до теплих океанів... Може і справді в Індію, на пляжі Гоа. А потім настає мить, коли виникає бажання просто повернутися в світ людей, щоб зуміти зберегти й там всеєдність. Тоді можна буде сказати, що Даль змогла наповнити собою повсякденне життя і не розчинилась в ньому без сліду.

Був кінець серпня. Я розумів, що літо швидко закінчиться, потім міне осінь, навігацію закриють і доведеться повернутися в місто. У душі виникло передчуття, що семирічний період часу мого перебування в цих горах завершився. Я одержав усе, що хотів, і тепер можу з легким серцем йти, куди захочу. Поки було неясно, як складеться моє подальше життя, але я не сумнівався, що навіть якщо доведеться залишити ці гори, то дещо велике й неосяжне, що торкнулося мене тут, залишиться із мною назавжди. Навіть у місті воно тепер буде нагадувати про себе постійно – в сірому небі чи яскравому сонячному світлі, або в гулі літака, що проникає через стіни квартири і переносить мій дух у світ сірих примарних гір.

Стало холодно, але наші чаювання під деревом бодхі тривали, тільки тепер доводилося топити в хаті піч, а на камені сидіти у ватнику. Я полюбив цей ясен, і коли дивився на його широку крону, мені здавалося, що це дерево стало центром усіх Чарівних Гір, у якому зв'язані в один вузол усі дороги цього фантастичного світу мрії та міфу.

Якось в холодний і сірий осінній день, сидячи під деревом і міркуючи про те, що хто пізнав безформність, що народжує форми, той знає користь від недіяння, я занурився у споглядання сіро-жовтого світла, яке лилося із туманного неба

над полями й горами. Колись уже було щось подібне, метафізичне сіре світло порожнечі...

І я згадав. Літо 1984 року, робота в експедиції... Смак реальності, сіре світло. Тоді це була коротка мить. А тепер це знову було воно – сіро-жовте світло Великої Порожнечі. Воно заповнювало весь світ, народжуючись десь далеко над горами. Що можна сказати про це світло? Воно таємниче і його не можна описати словами, але воно заворожує душу й кличе за собою кудись у невідоме. Я знав, що це світло посилає мені вона – Даль.

А потім настав листопад і наблизився час закінчення моєї роботи в Григорівці. В один з останніх днів перебування в цих горах я зайшов у бучацький магазин, де хотів купити собі про запас гарного індійського чаю, який випадково потрапив у село. Цей чай я вперше знайшов там ще навесні, його був там цілий ящик. Сільські мешканці в ті роки чай зазвичай не купували – вони пили або холодний компот (який називали «узвар»), або самогон. А я користувався все літо цим чаєм в маленьких паперових квадратних пачках – він був свіжий, міцний, з приємним смаком і запахом.

Мені часто доводилося купувати продукти в цьому магазині – рис, печиво, цукор тощо. А коли я йшов з Бабиної гори до себе в Григорівку, купував білий хліб, що пахне пшеницею, щоб увечері сісти за стіл біля вікна моєї каюти з порожніми білими стінами і там їсти хліб з яблуками... У вікно було видно бучацькі гори, над ними повільно згасало небо, і гори поступово занурювалися в темряву, стаючи невидимими. З'являлася перша зірка, а на бучацькій пристані було видно три вогники, і ще один вогник вище – біля магазину, звідки я приніс хліб. На цей слабкий вогник на тлі чорних гір я часто дивився в ту осінь, думаючи, як жити далі.

А в один з днів листопада я зайшов у магазин і привітався із продавщицею.

– Оце дядько з Григорівки мабуть по чай.

– Та авжеж – відповів я, – бо чай у вас добріший, ніж у самому городі Каневі... А воно ж зима скоро... та й загалі...

– Ну да, то таке діло...

Так і поговорили – по народному, як розмовляли люди в селах в ті роки. Забрав я останні шість пачок чаю, вийшов з

магазину, застібнув ватник, оглянувся по сторонах, на круті бучацькі гори й на сіре осіннє небо... і моє серце здригнулося від думки, що може й справді я вже ніколи більше сюди не повернуся. Відкинувши цей сумний настрій, я одягнув рюкзак і пішов по дорозі на північ.

Ще хвилину чи дві з вікна магазину можна було бачити фігуру людини з рюкзаком, яка швидко піднімалася кам'янистою дорогою, що вела із села Бучак на гору, потім за поле, за ліс і кудись далі – за обрій.

У ту даль невідомого, куди ведуть усі дороги...

Рік Дракона

Через декілька днів навігація закінчилася, уночі прийшов буксир і ранком потягнув нашу баржу на Київ. Погода була погана, над горами, що зникали позаду в мрячній імлі, висіло низьке сіре небо і йшов дощ. Загорнувшись у ватник, я стояв біля борту баржі й намагався розгледіти контури гір. Вертатися в місто не хотілося, тому що досі було незрозуміло, як жити далі. Але й тут залишатися вже не було бажання. Два роки тому, кинувши все й переселившись у Григорівку, я думав, що це надовго, що тут можна буде жити якимось іншим, альтернативним життям. Це справді вдалося – зовсім недавно я сидів під *деревом бодхі* й міркував про світло великої порожнечі й про свободу, яку мені дарує це світло. Однак поступово я став розуміти, що настав час залишити ці гори. Хотілося чогось іншого, щоправда, поки я не знав, чого саме.

Баржа пропливала повз Переяслав і маяки, де ми були минулою зимою з Максом і Дібровою. Дув сильний вітер, і холодні хвилі билися об іржавий борт. Я зайшов у каюту, зачинив двері, затопив залізну піч й почав спалювати в ній вже непотрібні речі – деякі власні записи і ще якісь езотеричні тексти. Починався новий період життя, у якому мені це вже не буде потрібне. У печі гудів вогонь – папери горіли добре, а я сидів на ящику, дивлячись у вогонь і слухав музику.

У ту осінь я полюбив Стінга, людину мого покоління (він народився в жовтні 1958 року). Саме тоді почалося його сходження до зеніту слави й до мене в руки потрапив його недавній альбом «Nothing Like the Sun». Мою душу торкнувся настрої його пісень («*Sister Moon... my mistress eyes are nothing like the sun*» – «очі моєї коханої нічим не схожі на сонце»⁴⁰). Так він на багато років став для мене символом культового героя епохи 1990-х. Не знаю, що в цьому символі було від самого Стінга, а що моїми фантазіями, але його музика надихала ціле десятиліття, а може навіть довше.

Незабаром після того, як я повернувся в місто, моя подруга Марина запропонувала мені все кинути, одружитися з нею і

---

⁴⁰ Це слова із сонету Шекспіра.

разом їхати в Америку (її батьки вже почали оформляти документи). Ідея була радикальною і привабливою – адже мені завжди хотілося потрапити в Сан-Франціско і Біг Сур. Тому й виникали думки, що може я вже ніколи не потраплю в мої гори... До того ж, я не дуже розумів, чим мені займатися в місті, а період життя серед лісів і полів сприймався як завершений.

Але наприкінці грудня, коли вже треба було щось відповісти на пропозицію Марини, зненацька подзвонив Шкіпер і запропонував поїхати в Лукавицю. Я сприйняв це як знак вітру сили й не став відмовлятися. Новий рік ми зустріли зі Шкіпером і його подругою Танею на вершині Кам'яної гори в лукавському лісі – незвичайно і цікаво. Походили по безлюдному нічному селу, лякаючи собак, а на інший день із самого ранку вирушили в далеку дорогу – до гори Віхи та й Блакитного каньйону – яру Борсів потік. Я сказав Шкіперу й Тані, що покажу їм місця, у яких вони ще не були, але в мене крім того була інша мета – чомусь я згадав про кістяк величезного кабана, що лежав на горі над каньйоном, і мені захотілося потрапити в це місце.

Дорога була далека й слизька від ожеледиці. Йти було важко і ми опинилися біля каньйону вже в другій половині короткого зимового дня. Снігу майже не було й білі кості кабана я одразу помітив у траві. Величезний череп нагадував мені маску якогось невідомого духа цих гір.

Не знаю, навіщо, але я склав кості й череп кабана собі в рюкзак і ми пішли назад. Коли ми були в похмурому зимовому лісі, почало сутеніти. Ноги втомилися у важких чоботах, а нести кістяк кабана було нелегко. Розпочався мокрий сніг і я відчув, що потрібно спочити. Шкіпер з Танею пішли далеко вперед, а я сів на краю дороги десь біля Григорівки.

День згас і гори огортав морок. На мить я побачив себе з боку – обірваний бродяга у брудному ватнику, який несе в рюкзаку кістяк кабана, невідомо для чого. А головне, незрозуміло було, навіщо взагалі все це, дороги, гори і яри... На мить пронеслися спогади про сонячне літо, сяюче світло, про дороги чарівної країни... здавалося, що все це було не із мною... якийсь яскравий кольоровий фільм... «Духи гір відвернулися від мене» – подумав я. – «А езотеричне життя не вдалося». А ще думав про те, що ходити цими лісами і селами надоїло, і моє життя тут справді завершилося. Мабуть, потрібно їхати в Америку і там починати якийсь новий шлях...

Але потім я зібрався із силами – адже не сидіти тут у темряві, до того ж у добре знайомому місці. Зрештою я добрів у темряві до Лукавиці, пояснивши свою затримку тим, що кабанячий кістяк виявився значно важчим, ніж я думав. У хаті я обігрівся біля гарячої печі, випив міцного чаю, після чого настрої помітно покращився. Опівночі ми зі Шкіпером пішли прогулятися до ясена. Хмари розійшлися, ми сіли на порозі хати Макса і дивились на повний місяць, що світив через голі чорні гілки *дерева бодхі*. Так ми мовчки сиділи довго – Шкіпер добре знав, як потрібно споглядати місяць. А потім я відчув, що в якийсь момент мій розум, а потім і моє «я» розтанули в місячному сяйві, що віками летіть із чорного неба над цими горами та й над усім світом. Мене підхопив потік чогось великого й неосяжного, що виникає в невідомому й зникає такому ж невідомому, і я відчув поклик майбутнього.

Величезне й незбагненне, воно було попереду – там, звідки текло над світом місячне світло. У цю мить моє старе «я» згасло під *деревом бодхі*, а на заміну йому духи гір вдихнули в мене нове «я», виткане з потоку місячного світла й холодного вітру, що увібрало в себе величезну невідомість майбутнього.

І тоді все змінилося. Десь там, за високою горою, над якою стояв білий місяць, переді мною відкрилося нове життя. Я не знав, що буде із мною – чи потраплю ще колись до цього дерева, чи буду в Америці. Яка різниця... Головне, що знову я відчував перед собою шлях без кінця, і знову світ кликав мене йти новими далекими дорогами. Знову я відчував себе вільним мандрівником, що йде у бік Сонця.

Потім ми зі Шкіпером піднялися, подивилися один на одного, все зрозуміли без слів і пішли назад – дві тіні, що йдуть у місячному світлі нічною сільською вулицею. Так світ дав мені нове народження й черговий дарунок сили.

Адже настав Рік Дракона...

Сонце й Місяць

Венера Модильяні

Наступного дня я залишив кістки кабана на стіні навісу, що стояв біля хати Шкіпера. Це була споруда в стилі дона Хуана з високим дахом, що опирався на стовпи з акації. Під дахом були розвішені корчі, сушені рослини та інші таємничі предмети, а внизу були зроблені лавки, на яких можна було сидіти або лежати. На метр від землі збереглися стіни від розібраного старого сараю, які закривали від вітру, а над їхнім краєм було видно сад Шкіпера, де він вирощував лікарські рослини, і поросла лісом висока Кам'яна гора на іншій стороні яру. Череп я забрав із собою й опівдні, попросившись зі Шкіпером і Танею, вирушив через поля й гори в сусідній Букрин на автобус. Так череп кабана опинився в Києві.

У ту зиму я часто заходив у гості до художника Валери, з яким познайомився торік на Бабиній горі. Його майстерня була в підвалі старого будинку на вулиці Паньківській, і довгими зимовими вечорами там можна було сидіти за чашкою чаю з печивом і вести нескінченні розмови про різне. Це нагадувало торішні чаювання з Максом під «деревом бодхі» в Лукавиці, а думки в цих нічних розмовах текли легко й вільно, з нізвідки в нікуди, починаючись десь там, в образах доріг літа, і згасаючи в тиші цих зимових вечорів у підвалі старого будинку. Часом у майстерню приходили бородаті художники зі своїми подругами таємничого виду, брали участь у наших розмовах, а потім непомітно, як тіні, зникали.

Сам інтер'єр майстерні художника, втілення богемного стилю життя, був продовженням світу мандрів – камені й корчі, які Валера знайшов на бучацькому узбережжя; сільські горщики й прядки, старі меблі, полотна, фарби й пучки сушених рослин... Усе це зачаровувало і створювало враження, що дороги чарівної країни мрії та міфу продовжуються у примарному просторі, що виник у цій майстерні й жив власним життям. На одній зі стін був підвішений на тонкому шнурку і череп кабана, принесений із бучацьких ярів. У присмерку й тремтливому світлі свічок він нагадував напівзруйновану часом

маску невідомого дракона – адже починався 1988 рік, черговий рік Дракона,

У цьому загадковому переплетенні культових предметів, спогадів і фантазій погляд зупинявся на репродукції картини Модильяні «Венера» – тіло лежачої жінки, його колір і лінії створювали центр тяжіння, навколо якого, здавалося, обертався весь цей примарний простір. Але ще більше увагу привертала невелика картина Валери з фантастичним пейзажем. На передньому плані були зображені стовп і перила дерев'яного навісу, який дивним чином нагадував культовий сарай Шкіпера, в якому Валера не був. На стовпі були підвішені різні старовинні дерев'яні предмети сільського побуту, які сприймалися як інструменти якогось сільського шаманізму. А вдалині відривався вид на узбережжя примарних гір, сірі й невіразні контури яких нагадували і околиці Бабиної гори, і будь-які інші гори, які захотіла б упізнати там уява. Далеко на обрії з сірої небес падав промінь жовтуватого світла, освітлюючи гряди гір. Я одразу пізнав це світло – сіро-жовте світло великої порожнечі, майстерно зображене на полотні. Коли я сказав Валері, що з його картин часом виходить метафізичне світло, він загадково посміхнувся й відповів, що це світло виходить іноді не тільки з картин, але й з нього самого.

Одного разу я сидів у майстерні на старому стільці, споглядаючи сіре світло на картині й згадуючи мить місячної ночі в Лукавиці під ясенем, коли переді мною відрилася даль невідомого майбутнього. Воно було невимовним словами, кликало в себе, обіцяючи нескінчений шлях, який веде, можливо, набагато далі, ніж можна здогадуватися. А що може бути більш хвилюючим, аніж мить, коли стоїш біля початку нової дороги, і невідоме кличе зробити крок в нього без страху й сумнівів... Потім погляд зупинився на «Венері», і я збагнув, що на цьому новому шляху має бути зустріч із жінкою, якій призначено допомогти мені завершити алхімічну трансформацію вітру сили в щось нове, пов'язане із творчістю – щось таке, що я поки не міг собі уявити.

Вийшовши з майстерні, я сів у трамвай і поїхав додому, стискаючи в кишені куртки стародавню скам'янілу раковину *Miltha Consobrina*, знайдену на узбережжі бучацьких гір недалеко від Роженої криниці. Трамвай спускався вниз пустою вулицею, за вікном яскраво світив холодний місяць, що високо

стояв над дахами старих будинків. На мить знову згадалася ніч у Лукавиці під ясеном...

Увійшовши в свою порожню кімнату без меблів, що відповідала моєму стилю життя в 1980-і – килим, дві подушки, у кутку магнітофон, під стіною рюкзак і спальний мішок – я ліг на підлозі, згадуючи промінь сіро-жовтого світла на картині, що падав з неба і освітлював якесь місце серед примарних гір. Поставивши касету, я включив музику, і вона понесла мене за собою. Це знову був Стінг – «Sister Moon»... У якусь мить невідоме майбутнє розкрилося переді мною, як яскрава райдужна точка, і вона блиснула як алмаз всіма кольорами райдуги – безліч подій було в ній...

У ці дні мені потрібно було остаточно вирішити, що відповісти на пропозицію Марини їхати з нею в Америку. Звичайно, мені хотілося опинитися на мосту Золоті Ворота, в Есаленському інституті та в горах Біг Сура на узбережжі Тихого океану... Але рішення прийшло саме в ту ніч під музику Стінга – я залишаюсь тут, щоб спробувати пройти новий цикл життя тим шляхом, який відкривався мені. Адже світ подав мені знак...

Скільки часу буде потрібно для цього? Хто знає, може років десять чи дванадцять... до наступного року Дракона... Я розумів, що роблю вибір, і можу вже ніколи не потрапити на міст Золоті Ворота, але... Воїн має ухвалити рішення, а потім з непохитним наміром діяти згідно із цим рішенням.

Уперше за багато років у мене з'явилося бажання купити хату в селі – у Лукавиці або, може, у Трахтемирові, щоб зібрати там компанію друзів... Разом поринути в сіро-жовте світло великої порожнечі й подивитися, що із усього цього вийде. *«Зроби крок у невідоме без страху. Скажи "Так" течії ріки.»*

Робота й медитація в Лукавиці

Через декілька днів зателефонував Шкіпер і сказав, що в Лукавиці продається хата, розташована недалеко від нього, але її хазяїн зараз живе на лівому березі Дніпра, у селі Віниці біля Переяслава. У мене вже дозріло бажання купити хату, і через пару днів ми з Максом вирушили на тиждень у Лукавицю через Переяслав, щоб спробувати знайти власника хати. А вже з того села добратися на попутних машинах через греблю ГЕС до Канева, а потім на автобусі в Григорівку. Ми повинні були встигнути все це зробити за один день, ночувати в Каневі не хотілося. Так морозним зимовим ранком ми опинилися на автостанції «Дарниця» і о сьомій годині сіли на автобус «Київ-Кременчук». Задрімавши в теплому автобусі, я поринув у власні думки.

Після життя в Трахтемирові декілька років ідея купити хату мене взагалі не приваблювала. У середині 1980-х, коли бум придбання сільських хат ще не розпочався, можна було без проблем купити будь-який будинок за чотири-п'ять сотень радянських рублів. Але за хатою потрібно доглядати, підмазувати стіни, косити траву, запасати дрова тощо. А мені хотілося бути повністю вільним мандрівником. Іти по дорозі куди хочеться, усе своє несучи із собою в рюкзаку – намет, казанок, ложку, запас вівсяних пластівців, сушених яблук і записну книжку.

А головне – коли я був вільним мандрівником, мій світ завжди був зі мною. І хоча цей світ знаходився насамперед усередині мене, у серці, він мав своє продовження у всьому – у полях і горах; у переплетенні доріг; у сонці, місяці й зорях; у вітрі й хмарах. У ті роки в мене не було потреби, щоб цей світ мрії та міфу, як я його називав, сфокусувався в якомусь обмеженому, замкненому просторі хати. Навіть якщо цей простір сакральний, де поєднуються житло й храм.

Але тиждень тому в майстерні художника Валери в моїй уяві виникло видіння, наче вечором, коли сонце сідає, а далекі гори стають ліловими, я з якоюсь жінкою підходжу до дверей сільської хати на схилі високої гори, від порога якої відривається нескінченна даль. Щоб там, у цьому будинку, створити таємний алхімічний простір творчості.

Тоді, йдучи за покликом далеких доріг в чергову подорож, я б знав, що маю можливість повернутися в цю обитель. Чи буде це обмеженням свободи? Ні, я залишуся вільним мандрівником, що йде від обр'ю до обр'ю; від одного краю землі до іншого. Як птах, який літає де хоче у своєму світі, фантастичному і водночас реальному, як вітер, дощ і земля під ногами. Але тепер у цьому світі з'явиться ще щось – дім, біля порога якого будуть зв'язані в один вузол усі дороги моєї чарівної країни. Така була мрія, що торкнулася мене на початку 1988 року – року Дракона, і змінила ставлення до ідеї мати хату в селі.⁴¹

Через декілька годин ми дісталися до села Вінинці, розташованого на рівнині серед полів. Там довго розшукували власника хати, поки не знайшли його на свинофермі, але виявилось, що декілька днів тому він уже продав хату своїй дальній родичці. Це був явний знак. Але що він означав? Може, не настав ще час для хати?

За роки мандрівного життя я зрозумів, що коли тебе несе вітер сили, тоді вже немає нічого випадкового, а всі події стають ланками одного ланцюга. Все у світі виявляється знаками, що вказують напрямом шляху, а вітер сили несе тебе, як течія ріки. Іноді вона швидка, іноді повільна, але ніколи не зупиняється й безпомилково знає, куди вона тече. Потрібно просто бути розслабленим, гнучким і не чинити опір вітру й течії цього невидимого потоку. Перебувати в спокої, порожнечі й недіянні, і тоді всі речі будуть відбуватися самі собою... У мене не було сумнівів, що для мандрівника, якого веде вітер сили, немає нічого випадкового в цьому повному чудес світі.⁴²

У ту зиму 1988 року я зробив ще декілька спроб купити будинок в селі – іншу хату в Лукавиці, а також крайню хату в Трахтемирові, куди ми їздили для цього взимку разом з

---

⁴¹ Втім, шлях до реалізації цієї мрії виявився тривалим і заплутаним. Мабуть, через те, що вимоги до хати я ставив складні – і місце особливе, і настрій, та й щоб Всесвіт особливий знак подав. Якби хотів просто купити дачу, щоб копати город чи збирати яблука в саду, то все було б набагато простіше.

⁴² Зараз, коли минули роки, я усвідомлюю, що вітер сили несе, на жаль, не завжди. Так само як реальний небесний вітер сьогодні є, а завтра його немає. І тоді події довколишнього світу (приємні чи неприємні) знову стають випадковими і вже не містять у собі знаків. Все що можна зробити в такому разі – тримати розставленими вітрила власної душі, як тримає їх готовими капітан вітрильного корабля. І чекати на вітер.

Михайлом. Однак вітер сили м'яко, але владно утримував мене від цього. Я зрозумів, у чому був сенс цих подій, тільки через декілька років, коли опинився серед інших гір в селі Бучак у хаті на горі над рікою разом з жінкою, якій судилося допомогти мені трансформувати енергію цих гір в алхімічну есенцію творчості.

Але це ще було попереду, а в той день із почуттям несвідомого полегшення ми вийшли з безрадісного села Вінинці. На санях, запряжених кінсьми, доїхали до траси, і коли знову опинилися на прямій дорозі, що вела вдалину на південь, убік Золотоноші й Черкас, на душі стало радісно й легко. Навколо були засніжені поля, що відблискували на сонці, а десь там, за обрієм – наші гори, невидимі звідси. Автобуса не довелося довго чекати, і через півгодини він довів нас до Софіївки, де був поворот на правий берег.

На попутній машині, навантаженій трубами, ми з Максом доїхали до Канева, а ввечері, коли сонце сідало, вже вийшли з автобуса в Григорівці. На обрії виднілися сині й фіолетові гряди далеких гір, навколо були занесені снігами поля, і скрипів від морозу сніг під ногами. У Лукавицю ми прийшли в сутінках.

У цьому селі ми провели п'ять днів, і вони запам'яталися поєднанням зимових походів по льоду, творчої роботи за друкарською машинкою і медитації. Друкарську машинку я приніс із собою в рюкзаку й ночами, коли Макс спав на кухні (там було тепліше), сидів на теплій печі і працював над оновленим варіантом книги «Праморе Тетіс». Сірі далі, сіра небесна порожнеча над Кам'яною горою; голі чорні гілки ясена – *дерева бодхі*... Усе це нагадувало мені про події минулого літа, і про місячну ніч на початку цього року, коли моє життя набуло нового напрямку.

Ранком ми пиляли дворучною пилою дрова, і я колов їх на товстій колоді, що лежала за хатою. Вдень десь ходили засніженими горами або на крижаній рівнині замерзлої ріки. А ночами, випивши перед тим з Максом чимало чаю «Ерл Грей», я залазив на піч, запалював декілька свічок, розкладав свої папери, виймав друкарську машинку й працював над текстом книги.

У тиші безвітряних довгих ночей, що порушувалася лише потріскуванням дров, що догоряли в печі, або гулом літака, який іноді виникав десь високо в небі, так добре думалося й мріялося... А слова легко й вільно народжувалися в не

затьмареній турботами душі, яка повернулась нарешті до своєї справжньої природи.

Тремтіло полум'я свічок, освітлюючи білі стіни хати, і мені здавалося, що фантастичні світи уяви починають жити власним життям, стаючи джерелом особливого ясного світла самої свідомості. Воно пронизувало пам'ять, пронизувало минуле, а потім перетікало через миті сьогодення в майбутнє.

Часом, відставивши убік машинку, я лежав під ковдрою й довго дивився на білу стіну хати, слабко освітлену полум'ям свічі, слухаючи шурхіт мишей і гул нічного літака, що довго тягнувся в небі. Повітря в хаті було прохолодним, але знизу від печі йшло приємне тепло і проникало через розстелені ковдри, зігріваючи спину. У ті ночі я багато думав про те, як зробити, щоб сила, знайдена в цих горах, допомогла мені змінити власне життя, відкривши в ньому нові сторони, пов'язані з творчістю.

Декілька днів нашого перебування в Лукавиці закінчилися й ми пішли на автобус у сусіднє село за горами й долинами. Коли польовою дорогою ми піднялися на вершини над Букрином, перед нами відкрився вид на далекий обрій. Засніжені поля, сірі переліски, а десь далеко на півдні, на самому краю світу – смужка синіючих бучацьких гір, і білі хмари, що повільно плвли над ними в яскравому зимовому небі... У цю мить переді мною знову розкрилася даль невідомого, а обриси блакитних гір на півдні здавалися круглим, як панцир черепахи, островом Чарівної Країни, яка чекала мене далеко попереду під покровом небес... Це знову був поклик майбутнього, поклик нового далекого шляху, який обіцяла мені доля.

Ми йшли з Максом по дорозі, про щось розмовляючи, а моя думка і мрія в цей час неслися туди, до тих блакитних гір. Хотілося, щоб цей настрій тривав нескінченно – бути мандрівником, що йде до сонця... Адже мета не в тому, щоб кудись прийти, а в самому шляху. Як все, виявляється, просто... Це так радує, коли перед тобою знову відкривається далекий шлях, подібний до величезної ріки, що проклала своїм рухом цей шлях – воістину, шлях текучої води, який не вимагає зусиль, щоб іти ним. Насправді він вимагає іншого – віддатися волі потоку, і тоді він легко й вільно понесе те, що було колись моїм

«Я» у блакитну даль, осяяну сонцем, де тане й стає текучим усе, що було замерзлим і твердим...

Так ми прийшли в Букрин і о третій годині дня сіли в автобус до Києва. Людей було мало, і ми з Максом розслабилися в теплі, випивши холодного солодкого чаю із фляги. А коли автобус виїхав за край села й піднявся на гору, за вікном знову відкрився вид на поля й гори на півдні. Яскраве зимове сонце освітлювало засніжені схили долин, а на обрії, у синіючій далі виднілася та сама гряда далеких бучацьких гір, над якими розкинулася безмежна блакить небес із білими островами нерухомо застиглих хмар.

Автобус минув поворот на вузьку польову дорогу, що вела кудись на південь... Дорога, по якій я ще ніколи не ходив, глибока долина й синіючий обрій – усе це знову нагадало образ потоку текучої води, а також про недосяжність мети й нескінченість шляху, який буває ціннішим, ніж сама мета.

Автобус їхав далі по дорозі, у нього зайшли декілька пасажирів, і почали якусь розмову з водієм на сільські теми. А я все дивився на далекий обрій за полями й горами. Хотілося, щоб ця мить тривала і не закінчувалась – осяяна яскравим світлом Сонячна Дорога, пряма, проста й зрозуміла, де все відбувається легко й вільно – дорога на все життя.

В цю мить моє життя здавалося мені незліченими гранями райдужного кристалу, що блиснув алмазним блиском у промені сонця – і місячна ніч, коли ми сиділи зі Шкіпером під ясенем на початку цього року; і полум'я свічі в лукавській хаті, і «дерево бодні», і Зарубина гора, і подорожі минулого літа... Здавалося, що сам величезний світ звертався до мене в цю мить найвищої ясності духу, показавши не тільки все минуле, але й відкривши майбутнє – образ вільного мандрівника, який відкинувши минуле, легко й вільно йде по дорозі до сонця і до далеких блакитних гір.

Мандрівника, життя якого подібне до потоку текучої води.

Оболонська безмежність

Настала весна 1988 року. Інсайти, що увійшли в моє серце місячною ніччю під ясеню, у тиші сільської хати й на зимовій дорозі, коли ми з Максом ішли до синіючих на обрії гір, зробили свою справу – відчувалося, що якийсь потік несе мене, обіцяючи зміни в житті.

Я багато міркував про те, що шукачі безмежного і незбагненого протягом століть вирушали у свої подорожі – хто в країни Сходу, хто в інших напрямках. Не має значення, на схід чи на захід вела ця подорож, і наскільки вона була далекою – головне, що було пережито в ній, і як це змінило мандрівника. Але всі вони, знайшовши свій дар сили, потім поверталися додому. Так і мені потрібно було, здійснивши свою подорож у чарівних горах, повернутися у світ людей і не втратити при цьому те, що я знайшов для себе на дорогах мандрів.

Настав один з тих періодів життя, коли старі цілі вже втратили привабливість, а нові ще не визначені; попереду невідоме, у яке потрібно зробити крок. Це невідоме одночасно і непокоїть, і радує – непокоїть, тому що немає впевненості в успіху, а радує, тому що в ньому є нові можливості. Воно як чистий аркуш паперу, на якому може бути написане все, що завгодно.

Тієї весни 1988 насамперед потрібно було знайти місце в соціумі – а це нелегко після тривалого часу, проведеного серед лісів і гір. Звичайно, хотілося б займатися якоюсь творчою діяльністю, а не просто перебувати вісім годин в колективі – усе це вже було там, де я працював багато років, і сильно втомило.

Крім того, я мріяв переселитися із центру міста кудись на його край, у новий будинок на березі ріки, з вікна якого відкривався б вид на далекий обрій. А ще зрозумів, що досить жити самому – хотілося, щоб у цій новій квартирі зі мною була жінка. Ще хотілося, щоб там збиралася компанія друзів, близьких за духом. За минулі роки, проведені переважно вдалині від цивілізації, я поцінував такий рідкісний дарунок долі, як щире спілкування з людиною, з якою є спільні інтереси.

На початку квітня з'явилося місце в одному психологічному центрі, де працювала дружина Волохана. Хоча з часом і на цій роботі виявилися свої проблеми (як завжди буває), спершу все сприймалося досить райдужно. Психологічні

тренінги, групова робота, портрет Карла Роджерса... Ця діяльність була новою, креативною й цікавою.

А випадково зірване на стовпі оголошення надало можливість швидко домовитися про обмін квартири. У ті роки квартири ще не купували, а саме міняли одна на іншу, оформляючи всякі документи в державних установах. За збігом обставин квартира виявилася на Оболоні, на околиці міста біля Дніпра – саме те, що я хотів.

До Оболоні в мене було особливе ставлення. Незадовго перед тим у мене була подруга, яка жила біля метро «Мінська», і ми з нею вечорами іноді прогулювалися оболонськими вулицями. Тоді я відчув привабливість цього нового району біля Дніпра, де було багато пляжів і не забудованих ще пісків. Здавалося, що там стає ближчою небесна безмежність – майже як десь у бучацьких горах. Всі ці нові будинки, де ще пахне цементом і фарбою, піщані пустирі, вогні нічного міста за рікою, порожні в ті роки вулиці й запах вітру нагадували про нескінченність життя. Адже мені завжди хотілося жити у новій квартирі на околиці – в цьому відчувалися свобода і легкість.

Симпатія до Оболоні виникла в мене набагато раніше. Вперше я опинився там на початку 1970-х. Ми з компанією шкільних друзів з метою погуляти і покупатися доїхали на катері до пристані, що називалася «Охотбаза-2» – вона була на острові прямо навпроти вікон моєї нової квартири. Запам'яталася глибока чиста вода швидкої ріки, чисті піщані береги, безлюдні місця й вечірнє сонце, що опускалося над луками, де виднілися труби, по яких наливали пісок – перші ознаки початку великого будівництва.

Трохи пізніше, у пору першої любові я зі своєю подругою тих років їздив іноді на катері до пристані «Вигурівщина» – вона була недалеко від Північного мосту. Катер відходив від Спаського причалу на Подолі – великого дерев'яного дебаркадера, що стояв біля Іллінської церкви. Там тоді ще не збудували набережну, а залишався піщаний берег і старі дерева. Через півгодини ми потрапляли в зовсім інший світ, який здавався нам диким і незайманим – широкі піщані береги з обривами, підмитими рікою й заростями кущів верби, що давали тінь у літню спеку. Людей у ті роки там майже не було, пляжі були чистими, і на первозданному піску, хвилястому від вітру, можна було креслити пальцем ті слова, які в роки моєї молодості писали на піску хлопець і дівчина. Як не дивно, цей

самий піщаний берег, правда вже досить сильно зарослий кущами, теж був перед вікнами моєї нової квартири.

Коли в 1976 році побудували Північний міст, і я перший раз пройшов по ньому, мене зачарували вид на місто й висока, стометрова вежа опори мосту, що нагадувала якусь космічну, містичну браму. Так цей міст став для мене одним з місць сили і символом «оболонської безмежності»⁴³. Це було ще до того, як я потрапив у Трахтемирів і почалося моє мандрівне життя.

Я пам'ятаю, як йшов через міст, а на правому березі, де за далекі пагорби сідало сонце, виднілися безкрайні намиті піски й нові будинки, що піднімалися на величезному піщаному острові, оточеному кільцем озер, з яких брали пісок. Мені було двадцять років, а лінії життя й долі простягалися в нескінченність.

Наступний раз я опинився на Оболоні в 1985 році, коли туди вже проклали метро. Між станціями «Мінська» і «Оболонь» жив Макс, і коли я вперше вийшов зі станції метро, переді мною відкрилася така даль, яку мало де можна було побачити в місті. Поки тим літнім вечором я йшов під безкраїм синім небом від метро до Макса, оболонська безмежність знову торкнулась моєї душі.

Мене завжди зачаровувало, коли на краю міста з'являлися гори намитого піску, піднятого із дна ріки, а потім на цих пісках починалося будівництво. Напевно, позначалася любов до піщаних пляжів – адже я міг цілими днями сидіти на березі, перебираючи камінчики й дивлячись на воду. Ця любов пройшла через усе життя і не згасла через багато років. Тому мені подобалися нові будинки на намитих пісках, в яких хотілося б починати нове життя. І хоча в моїй новій квартирі вже жили декілька років інші люди, цей дух вільного простору ще добре відчувався на Оболоні в 1988 році.

Наприкінці квітня я остаточно закінчив справи з оформленням документів, і власниця квартири вже дала мені ключ. Вона була щаслива, що їде з Оболоні і буде жити в цегляному будинку поруч із Володимирським базаром. А я був щасливий, що більше не буду жити поруч із базаром і переселяюся на край міста, на беріг Дніпра.

---

⁴³ В ті роки Тросщину і деякі інші житлові райони на лівому березі ще не побудували. Тому на мосту було зовсім мало машин – їхній шум не заважав споглядати київські гори і простори Оболоні.

Увечері я одягнув рюкзак (наступного дня планувалася поїздка на Бабину гору) і вирушив на нову квартиру, звідки колишні мешканці вже забрали речі. Коли я переступив її поріг і зайшов у порожню кімнату, у якій віддавалася луна кроків, мене вразили тиша й даль за вікном. Вечоріло, за рікою були помітні мерехтливі вогні міста, схожі на невідомі сузір'я. Почуття нескінченності життя знову ожило в моєму серці – почуття, що вже не раз приходило до мене на дорогах мандрів.

Я відчував, що в цій порожній напівтемній кімнаті починався далекий шлях, який простягнеться в невідоме, і може веде набагато далі, ніж мені здається. Що чекає мене тут, – яке майбутнє, обіцяне в ніч повного місяця під лукавським ясенем?

Сонце й Місяць

Наступного ранку ми з Вісенте зустрілися на річковому вокзалі. Попереду в нас було шість вільних днів (цього року до травневих свят додавалися ще й вихідні), які обіцяли приємні враження. Через три години ми опинилися далеко від Києва, в іншому світі, який живе за своїми законами.

Коли ми вийшли в Григорівці на пристані, була тепла весняна погода, і в чистому небі світило яскраве сонце. Вже проростала перша трава, а над городами піднімався дим – спалювали торішній бур'ян; співали птахи й пахло землею, що нагрілася на сонці. Нічого не змінилося в цьому світі чарівних гір... Та й що могло в ньому змінитися, поки вічність пронизувала тут земне життя. На пристані сиділи ті самі місцеві діди і баби, з якими ми обмінялися вітаннями й ритуальними фразами про городи, дрова і курей.

Пройшовши через село, ми опинились на схилі Ігнатенкової гори – кам'янистого пагорба, де стояла коров'яча ферма, і спустилися на беріг. Вода стояла низько, і можна було не поспішаючи йти до Зарубиної гори. Широкі береги й піщані вали, що залишилися від недавно розталих крижин; крики чайок, перша трава й квіти, яскраве сонце й сині небеса, а головне – запах весни... Усе це сп'яняло душу, як часто буває в таку пору року, а життя здавалося багатообіцяючим.

Біля Зарубиної гори було по-літньому тепло, пісок на схилі нагрівся, і ми просиділи там біля великих каменів до самого вечора, дивлячись на далекий обрій і згадуючи про Трахтемирівську епоху. З того часу минуло шість років, за які відбулося багато різних подій, і тому здавалося, що наше життя в Трахтемирові – це справді якась велика й легендарна епоха, яка залишилася в давно минулому.

Ввечері, коли сонце схилилося до обр'ю, ми пішли добре знайомими дорогами в Лукавицю. З долин віяло прохолодою, на сході за рікою почав підніматися місяць, а навколо нас були гряди гір і лабіринти ярів. Ідучи дорогою, ми розмовляли про те, що це справді чарівна земля. І навіть якщо ми самі за допомогою уяви створили для себе цей світ мрії та міфу, однаково в цих полях і горах є щось таке, що дозволяло цьому світу жити самостійним життям, живлячи нас силою навіть у тому разі, якщо ми потрапляли в ці краї не в найкращому настрої. Адже коли йдеш по дорозі серед гір, часто приходиться

відчуття, що немає нічого неможливого в цьому фантастичному світі, пронизаному потоком незбагненої енергії.

Розмовляючи про це, ми спустилися в село до хати Шкіпера. Після довгих чаювань і бесід ми заночували на лавках під його навісом. Спати не хотілося, і я довго лежав у спальному мішку, слухаючи шум вітру й згадуючи мить вічності зимовою ніччю під ясенем. Вітя спав на сусідній лавці, а я тихо виліз із спального мішка й пішов стежкою через городи до ясена. Яскравий місяць піднявся вже досить високо. На ясені листя ще не було, і голі гілки були майже такими, як узимку. Я сів на поріг хати Макса і дивився на місяць.

Враження яскравого весняного дня, який ми провели біля Зарубиної гори; спогади про роки мандрів; образи всіх моїх друзів, зустрінутих на дорогах... усе це злилося з потоком місячного світла в почуття блаженства, що заповнювало душу. Це був він – вітер сили; адже він не завжди має форму вітру, виявляючись у чому завгодно. Сьогодні, як і зимовою ніччю, він знову був у місячному світлі. Так я повернувся у той настрій, який обіцяв мені новий далекий шлях.

Вранці ми з Віктором зібралися і вирушили на Бучак. Піднявшись через ліс, ми вийшли в поля на дорогу. Даль вабила в себе, блакитні гори виднілися на обрії, а почуття блаженства, що розквітло вчора вночі в серці, залишалося там.

Спустившись в Григорівку і минувши пристань, ми пішли уздовж берега. Тут було багато піску й сухих корчів, а сонце гріло майже по-літньому. Попереду на півдні піднімалися бучацькі вершини, і прямо над ними стояло сонце. Темні в яскравому світлі, з невиразними обрисами, гори здавалися сьогодні особливо таємничими й манливими.

Відпочивши біля краю бучацького лісу, ми пішли далі стежками, зробивши наступну зупинку на вершині гори Віхи, як ще не дуже заросла лісом. Унизу синіла широка ріка, добре було видно Канів, і десь зовсім далеко, на самому обрії біля Пекарів блищала на сонці вода. Ліс був повний перших весняних квітів, що пробивалися через сухе листя. Гуділи джмелі, а яскраве сонячне світло проникало через гілки дерев, які ще не покрилися листям.

Пройшовши дорогою ще декілька кілометрів, ми повернули ліворуч, у поля. Бабина гора вже була недалеко, а з

польової дороги перед нами відкрилися безкрайні блакитні простори небес і далеких обривів.

Спустившись до Бабиної гори, ми зустріли там старих друзів – Колю і Гришу. Був ще приятель Колі по роботі – Ваня, який вперше приїхав на Бабину гору зі своєю подругою Валентиною. Мабуть, вони з Ванею не дуже підходили один одному характерами, і коли ми верталися в Київ, Валентина сиділа в «метеорі» поруч із мною...

Через декілька днів ми почали зустрічатися, а в наступні вихідні опинилися вдвох у Зарубі на терасі над яром. Там моя нова подруга одержала перше посвячення в силу тутешніх гір і нове ім'я Тіна. Ми зустрічалися майже щодня, а вихідними їздили в Заруб. Так минув травень і настало літо. Взявши відпустки, ми вирушили мандрувати дорогами. Нашою головною стоянкою став Заруб. Звідти ми вирушали в різні подорожі, часом досить далекі – в Канівський заповідник, у гирло річки Рось, в Черкаси. Однак де б ми не були, ми поверталися на нашу галявину у тінь під грушею. Це місце сприймалося нами як дім – декілька каменів, покладених під деревами; вибілена хвилями дошка, що заміняла нам столик, і захований у кущах старий почорнілий чайник – такий був інтер'єр нашого житла. Літо було сухим і спекотним, ніхто не турбував нас на схилі гори над яром, і ніякого іншого дому нам тоді й не було потрібно.

Моїй подрузі сподобалося мандрівне життя, і я сприйняв це як знак долі. Вона нарешті звела мене із жінкою, з якою нас поєднували не тільки пристрасть і прогулянки вулицями міста (як було з іншими моїми подругами), а й прив'язаність до світу чарівних гір. Тому я для себе вже вирішив, що мій подальший життєвий шлях буде разом із Тіною.

Там, у Зарубі ми провели багато днів і ночей – більше місяця. Наш намет стояв над обривом, в якому я щодня на сході сонця потроху копав печеру – рубав сокирою тверду жовту глину, а потім скидав її в яр. Коли печера була вирита настільки, що в ній можна було поміститися вдвох, в бічній стіні ми вирізали ножем вузьку нішу, де можна було поставити свічу або невелику статуетку. Ніша поки що залишалася порожньою – ми

ще не знали, що в ній має бути. Над входом у печеру я вмурував в обрив за допомогою рідкої глини камінь із відбитком спірального амоніту – символом Всесвіту.

Ранком ми прокидалися в наметі від співу птахів – на сході сонця голосніше за всіх співала іволга. За рікою вставало сонце, краплі роси блищали на траві, з глибин яру віяло прохолодою, а погляд тонув у бездонних синіх небесах над зеленою горою, що піднімалася на іншій стороні яру. Під горою текло джерело, і вранці я спускався туди крутим схилом, щоб набрати води. Десь там, далеко за цією горою був Бучак. І коли ранком я дивився на її вершину, порослу дубами і липами, мені здавалося що за нею відкривається далекий шлях... Хто знає, може і на все життя...

Вранці ми пили чай із сухою вівсянкою – запасів їжі в нас було обмаль. Потім йшли на Зарубину гору, залишаючи на весь день намет і спальники. У ті далекі роки людей у тих місцях майже не було і можна було не турбуватися про залишені речі. На Зарубиній горі ми залишалися до самого вечора, лежачи під жарким сонцем на піщаних осипах, у тіні під сосною на краю пагорба, або плаваючи в прозорих водах теплої затоки. Різнобарвні піски на схилах гори, великі іржаві кам'яні брили, тепла чиста вода, даль обрію й безмежність небес – усе це знову й знову нагадувало про споконвічний рай з його нічим не потривоженою безтурботністю.

Далеко на захід ішла нескінченна поверхня води, і часом здавалося, що ми справді перебуваємо на березі моря – райського праморя Тетіс. Прозорі хвилі набігали на пісок, у них грало світло яскравого сонця, і в цих хвилях можна було довго лежати на міліні, розглядаючи гру сонячних відблисків у золотавій теплій воді – гра вічності, гра великого полудня, що не має ні початку, ні кінця... Виявилось, що містерії сяючого світла полудня можуть відбуватися і в теплих хвилях разом з жінкою. Це була та гра вічності, у яку можуть грати тільки двоє.

Увечері, коли червнєве сонце починало схилятися до обрію, його косі промені проникали в хвилі, які ставали темно-золотими, схожими кольором на мед. У цей час нам подобалося, сидючи біля краю води, роздивлятися різнобарвні піщинки, дрібні камінчики й уламки раковин на дні. Золотава, пронизана світлом вечірнього сонця хвиля піднімала їх, перемішувала, переносила з місця на місце, а потім відступала, і все повторювалося знову. Ці кольорові камінці й піщинки нагадували уламки незліченних ідей, вчень, релігій, філософій і

слів із книг, перемелених прибоєм райського праморя. Ось що зрештою залишається від тисячолітньої культури, яка ставала вже непотрібною в цю мить повноти буття.

Взявшись за руки, ми стояли на березі, дивлячись на червоно-золотий диск сонця, що опускався усе нижче до обрїю, і на срібlistий місяць, що вставав на північному сході. Захід сонця, схід місяця, вечірнє небо над іржавим піщаними схилами і самотня сосна на краю гори... Коли я дивився в блакитно-сірі очі моєї подруги, загадкові в цю мить, як погляд давньої єгипетської богині, мені здавалося, що в моєму серці зустрічаються два промені – Сонце й Місяць, що світили один одному назустріч.

Так минуло багато днів, і наближався час, коли потрібно було повертатися в місто. Ми залишили нашу стоянку в Зарубі, а ввечері вже були на горі Свизір над Григорівкою. За рікою мерехтіли далекі вогні, а над головою розкинулося зоряне небо. Ніч була теплою, гора нагрїлася за жаркий день, і спати ми лягли на піску біля великої брили каменю.

Я розповідав Тіні про те, як ми ночували тут з Максом, розмовляючи біля багаття про різних людей, чїї долі перетиналися в цих горах, і про плани створення національного парку. Потім я згадав про комуну Ошо в Індїї, куди минулого літа Михайло пропонував вирушити на кораблі з Одеси.

А місячне світло освітлювало обриси бучацьких гір, які були прямо перед нами і кликали до себе... В цю мить раптом прийшло розуміння, що заповідник чи національний парк – це все добре, але хочеться чогось іншого. Хочеться, щоб у цих горах поселилися шукачі безмежного – як та індійська комунa. Ми не знали, якими шляхами піде наше життя, і що саме чекає нас серед цих гір, але ця мрія захопила нас на довгі роки. Тоді ми не здогадувалися, що пройде не так багато часу, і в кожному селі в цих краях з'являться компанії таких шукачів. І наша мрія здійсниться – щоправда, не з нами.

Через декілька днів наша довга подорож закінчилася, і ми повернулися до Києва. Скоро Тіна переселилася до мене на Оболонь. Ніяких святкувань з цього приводу не було, наступного дня до нас випадково зайшов Коля, ми випили

шампанського, а потім пішли разом гуляти на оболонські острови.

Так ми опинилися з моєю подругою у квартирі з вікнами, що виходять на берег ріки, і прожили там багато років. В аскетичній кімнаті мандрівника й мисливця за силою, де під стіною стояв рюкзак, а на підлозі лежав розстелений спальний мішок, з'явилася шафа з полірованими дверцятами, заповнена платтями, жіночою білизною та іншими речами. У шафі пахло парфумами, косметикою й помадою – таємничі запахи молодої жінки, коли їй трохи більше двадцяти років. Вечорами, коли наставали сутінки, у дзеркальних дверцятах шафи відбивалися вогні міста за вікном.

Закінчилося літо й настала осінь. Дивлячись на відображення далеких вогнів у дверцятах шафи, я згадував почуття, що торкнулося мене, коли я вперше переступив поріг цієї кімнати – тиша й даль за вікном... як дорога на все життя. І справді, у цій маленькій кімнаті, де ми спали на підлозі на розстеленому спальному мішку і де звучали наші таємні нічні слова... кімнати з вікном на південний схід – туди, де далеко за обрієм була наша Чарівна Країна мрії та міфу – пройшли заповітні миті нашого життя.

Пізно вночі, коли моя подруга вже спала, і давно затихали всі звуки, мені подобалося сидіти на кухні біля вікна. Я брав маленький приймач і знаходив яку-небудь нічну музику – тиха, ледве чутна, вона здавалася прекрасною і будила мрію... За вікном переливалися вогні міста, а музика ночі несла за собою – в нескінченність життя.

Поклик Сходу

Інтерес до Сходу виник в мене давно, і вже в підлітковому віці я намагався читати книгу «Інтегральна веданта Ауробіндо Гхоша», чим викликав незадоволення батьків – «Чим ти собі голову забиваєш...». З погляду життєвої мудрості вони були праві – коли голова забита такими речами, багато з того, що просте й зрозуміле для більшості людей, стає раптом незрозумілим, ускладнюючи життя. Але, як написав колись Кіплінг, хто почув поклик Сходу, пам'ятає його завжди.

У середині 1970-х, коли мені було двадцять років, я надовго захопився йогою. Щоправда, це не заважало мені перепродавати джинси, ходити в модному на той час одязі і читати іноді журнал «Плейбой». Це була інша сторона моєї особистості, і ці дві сторони нормально співіснували. Однак багаторічний інтерес до йоги мав сильний вплив на мою життєву історію. Працюючи в Григорівці, я узимку 1987 року перекладав «Йога-Сутри» Патанджалі, а на початку 1989-го захопився перекладом давніх тантричних текстів. Так у нашій з Тіною кімнаті на Оболоні з'явилися копії різних екзотичних трактатів типу «Ананда Лахарі».

Восени 1988-го я написав листа у Пондішеррі, в ашрам Шрі Ауробіндо, і мені відповів старий емігрант на ім'я Дімітрій, який залишив Петербург ще на початку століття, у часи Гурджієва. Свій вік він доживав в Індії. Якийсь час ми з ним листувалися, і він надіслав мені декілька виданих в Мадрасі книг тантричної тематики. Кульмінацією мого інтересу став переклад «Зміїної сили» Артура Авалона, який я зробив для видавництва «Амріта» в 1993 році. Книга була опублікована, і я навіть одержав гонорар, якого, щоправда, вистачило тільки на кросівки у магазині «Адідас». Після цього в житті виникли інші інтереси й справи, пов'язані більше з практичною психологією, і до індійських текстів я більше не повертався.

А ще на початку 1989 року я випадково побачив оголошення в газеті «Вечірній Київ», яке пропонувало всім бажаючим взяти участь у створенні Інституту йоги. Сьогодні цим навряд чи можна когось здивувати – йога популярна в усьому світі, тому є багато пов'язаних з нею організацій. А тоді

це була сенсація. Як уже не раз бувало, це оголошення здалося знаком чогось такого, у чому відкриваються великі перспективи. Та й сам час тому сприяв – крах совка був неминучим, і починалося нове життя з новими можливостями.

Не знаю чому, але насправді у більшості випадків такі знаки здавалися чимось значно більшим, виходило насправді – як це було з моєю роботою у психологічному центрі. Втім, можливо це я не використовував ті можливості, які розкривало переді мною життя, і в деякі двері лише зазирнув, хоча міг туди зайти.

Сходивши з Волоханом декілька разів на засідання цього інституту, я познайомився із цікавими людьми – зокрема книговидавцем Стрельцовим, який потім опублікував декілька моїх перекладів індійських текстів. Найбільш симпатичним із цієї компанії був Андрій Сидерський – у нього відчувалася якась справжність. Інститут йоги існував недовго – як зазвичай буває, почалися магічні інтриги та конкуренція лідерів, після чого все це розпалося. А через якийсь час я зустрів Андрія і він розповів, що Інститут йоги дав йому потрібний поштовх – він став орендувати спортивний зал, де проводить заняття з йоги. Він з'їздив у Грецію, де на якомусь острові (здається, Скірос – зараз не можу вже згадати) була літня школа йоги і там заробив трохи грошей на проведенні груп. Після цього Андрій потрапив у Штати, до Амріта Десаї, відомого в ті роки пропагандиста йоги. Всі ці розповіді Андрія надихали, і здавалося, що в житті справді відкриваються зовсім нові шляхи.

У цей час друг Андрія, Юра Смирнов, заснував езотеричне видавництво «Софія», де Андрій був одним з перших перекладачів, готуючи до видання декілька книг Карлоса Кастанеди. З подачі Андрія я в 1993 році теж якийсь час працював у цьому видавництві, хоча й недовго – не зійшлися характерами. Однак досвід був цінним, і надалі я довго працював в інших видавництвах, перекладаючи книги переважно з психології. Андрія я з того часу більше не бачив, але чув, що він став відомим учителем йоги.

Тим часом Волохан познайомив мене із своїм приятелем на ім'я Ігор, який щойно приїхав з Індії, з комуни Ошо. Своєю чорною бородою мій новий друг був чимось схожий на апостола Павла. Фізик за освітою, він втратив інтерес до наукової діяльності і захопився духовними пошуками. Ігор багато розповідав про Індію та про комуни в місті Пуна

недалеко від Гоа. Звідти він привіз багато касет з культовою музикою, індійський барабан і різні книги. У наступні роки в нас із Ігорем було чимало спільних справ і пригод. Через Ігоря в мене з'явилося багато нових знайомих серед послідовників Ошо. Люди ці були, як завжди, різні, ще раз підтверджуючи давно відому істину – не варто ототожнювати ідеї того чи іншого мудреця з його послідовниками.

А в 1989-му ми з Ігорем вирішили, що потрібно їхати в Індію. Але навіть у ті часи, коли ще були рейси порівняно недорогих літаків радянського «Аерофлоту», в нас з Ігорем не було грошей на таку подорож. І тоді я згадав про свого давнього друга (назву його Віктор Вікторович, щоб не плутати з Віктором Вісенте), якого ще з юності теж торкнувся поклик Сходу.

Ми познайомилися з ним в 1973-му, коли нам було по 17 років. Вікторович жив з батьками в приватному будинку на краю Голосіївського лісу. Скоро він поступив в університет на фізмат і одружився. З дружиною Олею вони створили в своєму будинку особливу комфортну атмосферу езотеричного життя, не затмарену побутовою суетою. Батьки Вікторовича були матеріально забезпеченими, а Оля поділяла інтереси чоловіка до йоги й Сходу. Вони були відкритими й товариськими, охоче брали участь у різних тусовках, а в них дома часто збиралася наша компанія 1970-х років.

Відкритість Вікторовича новим ідеям робили його близьким мені за духом, а в креативній атмосфері їхнього дому здавалося, що можливими стають самі фантастичні задуми. Один з них ми так і не здійснили – усім скинутися, купити великий катер з мотором і виїжджати на який-небудь безлюдний острів для різних езотеричних практик. Частковим відлунням цієї ідеї було ритуальне нічне плавання в озері у покинутому кар'єрі цегельного заводу⁴⁴ з палаючими свічами. Зараз, коли я згадую ці красиві нічні занурення, у яких брало участь досить багато наших ровесників, хлопців і дівчат, я розумію, що це був незвичайний досвід, який (незважаючи на простоту самого дійства) ніколи потім так і не був повторений. Принаймні мною чи моїми друзями. Однак та наша компанія 1970-х із часом розпалася, всі пішли власними шляхами, і я багато років не бачив Вітю з Олею, зустрівшись із ними лише в 1989-му. Якраз починалась епоха інформаційних технологій, і вони пересіли за

---

⁴⁴ Це озеро біля сучасної станції метро «Либідська». В 1970-і роки воно мало ще досить привабливий для купання вигляд.

комп'ютери, так само як вірний супутник моїх перших подорожей – Вісенте.

Після зустрічі з Ігорем я познайомив його з Вікторовичем, той захотів поїхати з нами в Індію і фінансувати всі витрати. Через своїх друзів в Індії Ігор зробив усім нам запрошення, і ми почали оформляти візи та інші документи. Здалося, заповітна мить близько – але тут ціни на квитки в декілька разів подорожчали, наблизившись до світових. У Вікторовича не було таких грошей, як не було їх і в нас. Тому в Індію тоді ми не потрапили. А Вікторович усе більше часу став приділяти роботі в одній з перших ІТ-компаній, а потім власний бізнес захопив його повністю. Так шляхи наші знову розійшлися.

Згадавши історію Віті й Олі, їхній будинок біля лісу і наші нічні плавання в озері, я відчув сум. Як багато було колись цікавого... і все це розчинилося без сліду в турботах повсякденного життя. Хіба що може залишилися картонні коробки зі старими книгами й паперами десь горищі великого будинку Вікторовича на краю Голосіївського лісу. А може він взагалі живе десь в іншому кінці світу – хто знає...

Бульвар Високих Станів

Улітку 1988 року Тіна захотіла поміняти паспорт, де в неї було прізвище першого чоловіка, і одного разу в другій половині дня ми опинились на кінцевій зупинці 45 автобуса – там знаходилася потрібна нам установа. Тоді біля сучасної станції метро «Харківська» був самий край міста – недавно побудований новий район. Порожні, ще не заповнені людьми й машинами вулиці та почуття свободи, яке часто виникало в таких місцях.

Навпроти зупинки автобуса по той бік широкої дороги, що вела на Бориспіль, ми побачили велике озеро з піщаними берегами. У ньому плавало декілька земснарядів, які продовжували наливати піски, а навколо були гори цих пісків – свіжих, недавно видобутих з великої глибини, але вже висохлих на сонці. Піщані гори наступали на болотисті луки, а вдалині за рікою на заході виднілося все місто на пагорбах.

Озеро називалося «Вирлиця», і декілька наступних років воно мало важливе значення у нашому життєвому просторі. Вода там була прозорою й блакитно-сірою, як зазвичай в таких штучних озерах великої глибини, а піски на березі мали незайманий вигляд.

До піску в мене особлива любов. Піщані пляжі під яскравим сонцем, вітер над рікою, плескіт хвиль... усе це легко зрозуміти. Але було в цьому ще щось. Намитий пісок був дуже давнім – залишки якихось невідомих гір, розмитих водою протягом мільйонів років. У ньому зустрічалися різнокольорові камінчики, а іноді навіть скам'янілі зуби стародавніх акул – майже як на бучацькому узбережжі.

Ці намиті піщані рівнини, на яких ми часто бували в ті роки, тягнулися до самого обрію. Одного разу ввечері ми вирішили піти через піски до Дніпра. Виявилось, там будували Південний міст. Самого мосту ще не було, але високо в небо піднімалася незакінчена бетонна опора, схожа на фантастичний космічний корабель. На вершині її спалахували вогні зварювання, навколо стояли підйомні крани й усякі металеві конструкції. Ми довго тоді сиділи на піску, дивлячись на цю вежу, вечірні небеса й на те, як сідало сонце над горами правого берега.

Але частіше ми бували біля самого озера Вирлиця. Глибокі води приваблювали прозорістю і в жаркий сонячний день, і в

похмуру дощову погоду – здавалося, що вони випромінюють якусь сяйво і особливу енергію. Ми знали, що цією силою потрібно насолоджуватися, тому що такі озера, з яких добували пісок, недовго зберігають свою первозданність – коли з’являються нові будинки і заселяються людьми, цей простір піску й води з його чистотою неминуче забруднюється й перестає існувати. Так потім і вийшло – озеро Вирлиця досі є, так само ходить туди 45 автобус, але від того, що так подобалось нам в 1988-му, не залишилося нічого. Зараз там звичайний багатолюдний житловий район, а на зарослих кушами берегах озера купи сміття.

А в ті далекі роки на пісках Вирлиці найбільше радувало почуття свободи, ясність життєвих цілей і усвідомлення унікальної неповторності власного буття. Воно тоді здавалося спрямованим до неба й сонця вільно зростаючим деревом, яке не замислюється про мету свого росту. Я називав такий настрій словами «повнота буття» – та повнота, заради якої людина і живе у світі.

Однак прагнення до переживання повноти буття постійно створювало проблеми у повсякденному існуванні. Адже коли перебуваєш у миті вічності, миті повноти буття, тоді нічого вже більше не потрібно. А багато з тих речей, якими люди заповнюють свої дні й роки, уся ця боротьба за виживання й частку матеріальних благ, здаються зовсім нецікавими. Однак як би там не було, проблеми виживання і матеріальних благ теж неминуче всім нам доводиться вирішувати, навіть якщо це заважає насолоджуватися вічністю.

Колись ще в 1976-му я пізнав це почуття повноти буття на берегах іншого озера Тельбін на Березняках. Там теж закінчували будувати новий район, стояли місцями будівельні крани, і було багато свіжого піску на берегах озера, схожого тоді на Вирлицю. Ввечері на тих пісках здавалося, що безмежність проникає в земне життя, опускаючись із темного вечірнього неба над Тельбіном. Мабуть, саме в ті роки вперше прозвучали в душі слова «високі стани». Ці слова виникли під впливом популярної в нашій компанії книги Джона Ліллі «Центр циклону»⁴⁵, де він описував спектр високих і низьких станів свідомості.

---

⁴⁵ Книгу, вперше опубліковану 1972 році, зараз легко знайти в Інтернеті, тому переказувати її зміст та ідеї не буду.

Зазвичай ми перебуваємо в нейтральному спокійному стані. Коли настрій піднесений з будь яких причин – починаються високі стани. Через різні ступені почуття щастя та ейфорії вони йдуть до найвищого стану екстазу і єдності зі Всесвітом (або з Богом, якщо комусь ближче таке слово). Низькі стани починаються із всім знайомого поганого настрою, далі вони поглиблюються через різні види тривожності й депресії до повної втрати сенсу існування і згасання свідомості.

Ідея високих станів тоді захопила мене надовго. Адже здавалося, що все так просто – потрібно будувати своє життя, щоб воно сприяло збереженню високих станів, які самі по собі змінюють людину та її долю. Зрозуміло, що низьких станів хотілося уникати, усвідомлюючи, коли та як вони виникають.

Загалом проти цього важко щось заперечити – мало хто прагне добровільно занурюватися у негативні переживання й відмовлятися від радості чи щастя, коли вони приходять. Але насправді виявилось, що наповнити своє життя високими станами не так легко, оскільки навколишній світ повсякденності постійно впливає на нас різними турботами, порушуючи настрій високих станів.

Але повернемося на піски озера Вирлиця літом 1988 року. Ми часто їздили туди з Тіною, а іноді, коли в мене був вільний час у середині дня, я бував там і сам. Одного разу повертаючись звідти на автобусі, я зрозумів, що в мене ще є час до зустрічі зі своєю подругою, призначеної на шосту годину вечора. І вирішив пройтися тихими вулицями від станції метро «Чернігівська» до станції «Дарниця».

Був сонячний, але вітряний і нежаркий день, і тіністі тихі дарницькі вулиці, а особливо високі сосни між двома станціями метро порадували душу. Раніше я тут ніколи не був, і зненацька для себе знайшов цілий незвіданий світ старих цегляних будиночків (побудованих, як потім з'ясувалося, ще німецькими військовополоненими в 1948 році). Це була особлива дарницька вічність, яка захопила на багато років.

Особливо нам подобався бульвар, що веде на схід від дарницької церкви серед сосен. Коли ми із Тіною вечорами йшли по цьому бульвару, а спереду, над деревами й будинками були безмежні сині небеса, до нас часто приходило там почуття повноти буття. Люди, що жили у Дарниці, скорочено називали цей бульвар БВС («Бульвар Верховного Совету» російською), а ми назвали його Бульваром Високих Станів.

Високі стани справді часто торкалися серця на тому бульварі, і тоді особливого значення набували прості та звичні речі – свист стрижив над дахами будинків, шелест листя на деревах і запахи літа. Мить вічності... так само б'ється серце, йдуть кудись по асфальту ноги, мимо їдуть машини, але здається, що час зупинився. А Бульвар Високих Станів йде у вечірні небеса і стає дорогою, яка не має кінця.

Десь читав, що назва «Дарниця» походить від того, що за давніх часів приїжджі купці підносили там дари посланцям київського князя. Не знаю, хто кому там підносив дари, але нам ці вулиці навколо Бульвару Високих Станів дали тоді ні з чим не порівнянний дар повноти буття, і Дарниця протягом 1990-х стала одним за головних місць сили. Так усі заповітні мрії, думки, ідеї й захоплення тієї епохи були пропущені через метафізику дарницьких вулиць. Коли ми із Тіною йшли ввечері під високими соснами, або через міст над коліями метро, а над будинками піднімався повний місяць, здавалося що наше життя, як цей місяць, схоже на повну до країв чашу... Чашу повноти буття.

І зараз, через багато років, коли я сиджу вночі за столом біля вікна своєї квартири на Оболоні і дивлюсь на далекі вогні Дарниці за Дніпром, яскраві спогади про Бульвар Високих Станів спалахують у серці, наче все це було лише вчора. І тоді хочеться вийти з дому, піти пішки через Північний Міст, і далі вулицею Райдужною... кудись туди, де світить повний місяць.

І обіцяє повноту життя.

Агнія

Навесні 1989 року ідея створення національного парку, яку ми з Максом почали обговорювати ще в 1986-му, одержала своє продовження. З'явилась можливість розширити межі заповідника, включивши в нього ліс до самого села Бучак. Здавалося, що наші плани стають реальними.

Потрібно було взяти участь у роботі комісії з визначення південних меж заповідника, і наприкінці березня ми із Тіною приїхали на «метеорі» у Григорівку. У тому році навігація на Дніпрі почалася дуже рано, і хоча зима давно вже закінчилася, було холодно й незатишно. Біля пристані нас чекала машина голови григорівського радгоспу Іллі Дмитровича, і разом з іншим місцевим начальством ми об'їхали межі лісу. Потім машина повернулася назад, залишивши нас із рюкзаками на дорозі біля Бучака – ми сказали, що хочемо ще походити по горах.

Спустившись у село, ми побачили, що там багато чого змінилося. Половини гори Лисухи не стало, а під нею з'явився величезний котлован, заповнений водою, у якому плавав земснаряд, що качав пісок по трубах до Бабиної гори. Масштаб руйнувань вражав, і поки ми йшли дорогою уздовж берега, то довго розмовляли про метафізичні причини цього будівництва. Чому саме тут, у одному з найкрасивіших місць на Дніпрі, потрібно було будувати гідроакумулюючу електростанцію? Я розумію, що таке питання можна поставити до багатьох подібних проєктів. Їхні автори знайшли б що відповісти, висунувши всілякі технічні аргументи. Але нам тоді здавалося, що в цьому був якийсь містичний задум темних сил. Побудована бетонна дорога мала вигляд зловісної стріли із двома вістрями, одне з яких було спрямоване в саме серце бучацької долини, оточеної лісистими горами, а друге повертало на берег, вказуючи на Бабину гору. До того ж, якби ми тоді знали, що через декілька років будівництво після тривалої агонії помре, і від нього згодом не залишиться практично нічого, крім цієї дороги, то було б ще образливіше за вирубані незаймані ліси і спотворені ландшафти. Виходить, що всю цю будівельну діяльність почали тільки щоб зрити гори й знищити ще один

маленький природний рай, у якому колись краса світу відчувалася настільки яскраво⁴⁶.

Коли ми дійшли до Бабиної гори, то побачили, що там піднімалася величезна гора намитого піску, схожа на острів, а прямо перед нашою стоянкою з піщаного схилу виходила залізна труба, з якої текла вода з піском. Намив тривав, загрожуючи змити Бабину гору. Усе це було сумно – колишній пейзаж змінився безповоротно, хоча в піщаному острові, що виникав у нас на очах, у цих незайманих пісках з різнобарвними камінчиками, добутих із глибини гори Лисухи, вже тоді було щось привабливе.

Посидівши трохи біля багаття, ми піднялися через поля на дорогу й на попутній вантажній машині – самоскиді «Камаз» – приїхали ввечері в Канів, де поставили намет на березі біля заповідника в гирлі Мар'їного яру. Місцями ще лежали крижини, які не повністю розтанули. На примусі, запаленому в наметі, ми приготували чай і трохи обігріли сам намет, як я це робив у горах Паміру і Кавказу. Уночі були заморозки, але ми тоді були молоді, повні сил і вірили у свою щасливу зірку.

А над яром справді світила яскрава зірка. Слухаючи музику – маленький приймач – ми довго розмовляли про майбутнє, про заповідник... Здавалося, що найбільш фантастичні ідеї скоро здійсняться, і навіть лиховісна труба напроти Бабиної гори, з якої текла вода з піском, нас не лякала. Я знав, що потрібно робити, і в Києві одразу розповів про це доктору Максимову, а той подзвонив у Канів Василю Бондару, секретарю райкому партії. Намив піску припинили.

А ще в ту холодну ніч у гирлі канівського яру ми із Тіною розмовляли про те, що потрібно купити хату в селі й створити там особливий простір, який відобразить світ наших мандрів у чарівній країні вітру сили. Про Бучак, де тривало будівництво, ми ще навіть і не думали, і під час розмови про хату уява малювала Григорівку чи Лукавицю... як ми виходимо за поріг цього будинку, знаючи, що в нас є, куди повернутися після наших подорожей.

А через деякий час дружина Шкіпера сказала нам, що в Григорівці продається хата баби Дуньки Кажанки, що стояла на

---

⁴⁶ Я й досі не знаю, чи було все це звичайною діяльністю будівельників, яких не хвилюють красиві місця (тому відомо безліч прикладів по всьому світу, а щоб не ходити далеко – будівництво Канівської ГЕС), чи всевітнє зло звернуло тоді якусь особливу увагу на бучацькі гори. Мабуть, кожен має свою відповідь на це.

краю добре знайомої нам дороги, яка вела від пристані через село на гору Свизір. Через тиждень увечері ми прийшли до цієї хати. Стара лагідна баба, що говорила тихо й співучо, рудий котик і три курки... Почорніли пічні горщики, дерев'яні лавки, маленькі віконця, за якими видно було синючі у вечірньому світлі бучацькі гори... У таку пору, коли світло згасаючих небес торкалося блакитних стін хати, старого потемнілого дерева нефарбованого стола й лавок, простір сільської хати мав особливу привабливість – тиша й нерухомість вічності, яку хотілося заповнити своїми думками й мріями.

Це було саме те, що ми хотіли – хата під горою, на вершині якої зв'язані в один вузол усі дороги чарівної країни. Хата, з вікна якої видно так далеко... ріка й задніпровський обрій на південному сході. Видно, як пливуть «метеори»; видно схід сонця і вечірні рожеві хмари... і всі наші дороги – Мар'їна гора, Прохорівка і, звичайно ж, бучацька гора Віха.

Баба сказала, що поживе тут ще до осені, а потім переселиться до дітей десь під Києвом, і продасть нам хату. У той час грошей у нас не було, і ми вирішили залучити до придбання художника Валеру, до якого часто заходили. Коли я згадував його майстерню з корчами, каменями й сухими травами, що сприймалися як продовження світу чарівних гір, мені здавалося, що Валера – саме та людина, з якою можна створити простір альтернативного життя. Художник з Бабиної гори, майстер театральних декорацій, що цінує метафізику народного побуту... Все літо ми заходили до баби Дуньки, носили їй хліб та інші гостинці, очікуючи, коли вона продасть нам хату. Здавалося, що мрія скоро здійсниться.

А тим часом життя не стояло на місці – дороги літа, вогнища, зорі над головою... Ми часто бували на пісках намиву біля Бабиної гори і вже полюбили піщаний острів, що зненацька виник на наших очах. Чисті піски висохли, стали сипучими, і в них було багато всяких скам'янілостей і зубів прадавніх палеогенових акул... Справжній дар від гори Лисухи, на схилах якої в 1983-му почалося для мене занурення в бучацьке посвячення.

У ті роки під'їхати до піщаного пагорба було складно, дорогу ще не накатали, і це місце було безлюдним. Ми почували там себе повними господарями – бігали піщаними схилами,

купалися на мису й лежали під жарким сонцем, дивлячись у сині небеса... Наче цей піщаний острів піднявся з вод давнього теплового праморя Тетіс і нагадував про споконвічний рай.

Одного разу, коли ми сиділи в тіні дерев біля Бабиної гори, зненацька на стежці з'явився Макс і з ним літній чоловік. Це був Михайло Іщенко, лікар з Канева (у той час уже на пенсії) і відомий краєзнавець. У нас почалася розмова про Бучак, і я сказав, що хочеться там поселитися, але незрозуміло, як це зробити. Село збиралися повністю виселити, і тому купити законним способом хату не було можливості. Іщенко любив Бучак, у молодості їздив туди на відпочинок у старе лісництво (воно було біля Роженої криниці), і пообіцяв допомогти. Він добре знав канівське начальство, дав свій телефон і запропонував прийжджати в Канів у будь-який час для продовження цієї розмови в райкомі партії, в кабінеті у Василя Бондаря. Така розмова справді відбулася восени того самого 1989 року, і я ще повернуся до цього.

Якби не ця начебто випадкова зустріч на Бабиній горі, ми навряд чи потрапили в Бучак – мабуть, з часом купили б якусь хату в Григорівці. Я не дуже вірив в успіх, але розповів Валері про зустріч з Іщенком. А на початку вересня раптом з'ясувалося, що григорівська баба Дунька передумала продавати хату й подарувала її якомусь своєму родичу. Це був ще один знак, який вказував на Бучак.

Восени наш друг Коля з Валерою поїхали в Бучак на машині. Там вони знайшли там гарне місце – хату покійного діда Корнія, що стояла на горі прямо над пристанню. Поруч було ще дві хати й будинок старої покинутої школи. Кожному з нас по хаті, а школа – загальний клуб, щоб збиралися компанії. Дід помер декілька років тому, а баба (яку за дивним збігом обставин теж звали Дунька) переселилася в сусіднє село Іваньків, після чого хата⁴⁷ стояла порожньою. У цьому будинку на горі ми потім прожили багато років, однак його поріг переступили пізніше – тільки в серпні наступного 1990-го року.

---

⁴⁷ Через багато років з'ясувалося, що цю хату колись показали у фільмі 1961 року «Українська рапсодія» Сергія Параджанова. Фільм загалом про інше, про війну та людські долі, але там є чимало епізодів, де можна побачити старий Бучак.

Настала тепла золота осінь із прохолодними осінніми вечорами й сухим жовтим листям, що шелестіло під ногами. Наше життя було безтурботним, і оболонська безмежність розкривалася перед нами у всій її повноті – вона була у рожевих пір'ястих хмарах над будинками, в запахах осені і у вогнях нічного міста за вікном. Ми з Тіною любили ходити пішки через Північний міст і гуляти на пісках Троєщини (тоді більшої частини цього району ще не було, і великі намиті піщані рівнини нагадували про пісок біля Бабиної гори). А коли поверталися через міст назад, червоне сонце сідало над містом і київськими горами.

Тепла сонячна погода тривала, і через декілька днів ми поїхали на Бабину гору, де провели на піщаному пагорбі весь день до вечора. А потім вирішили піти в Лукавицю провідати Максима і там заночувати. Сонце сідало рано, і більшу частину шляху до Лукавиці ми йшли під яскравими осінніми зорями. Через чотири години ми вже сиділи з Максимом під ясенем і пили чай.

А наступного дня ми вирушили польовими дорогами на Зарубину гору, де світ подарував нам один із найяскравіших осінніх днів з теплим сонцем, чистою холодною водою, небесним світлом і парою орлів, що довго кружили в небі над нами. Ввечері ми прийшли на нашу стоянку в Зарубі, на галявину над яром.

Ще по дорозі в Заруб у Тіни виникло бажання зробити із глини статуетку жінки, що сидить на колінах із піднятими руками, як часто зображували єгипетських богинь.

– Як ти назвеш її?

– Агнія.

– Чому саме Агнія? Що значить для тебе це ім'я?

– Не знаю... Подобається...

Я подивився в очі моєї подруги і в якусь мить побачив у рисах її обличчя образ прадавньої богині. Це й була Агнія – охоронниця містичного вогню.

У глибині печери, викопаної минулим літом в обриві під нашою стоянкою, була зроблена маленька глибока ніша – іноді ми ставили туди свічу. Спершу я не знав, для чого зробив цю нішу, і тільки зараз зрозумів. Там мала стояти статуетка Агнії, яка береже алхімічний вогонь, що горить у глибині наших гір.

Ми ще довго сиділи на галявині, поки не стемніло, і в цей вечір у місці, де почався наш спільний шлях, думки знову

полетіли в Бучак. Він вабив нас усе сильніше можливістю поселитися на горі над Дніпром, щоб там відбулася трансформація невидимого вітру сили. Вітру, що дарував нам натхнення і почуття польоту, коли життя здається прямою дорогою – подібним до нескінченної ріки далеким шляхом, на якому все можливо. Так Агнія стала символом нашої бучацької мрії. А також талісманом, який допомагав її здійснити.

Під бучацькою зорею

Шлях до реалізації ідеї поселитися в селі Бучак виявився довгим і складним. Доходили чутки, що в Григорівці вже з'явилися перші компанії, які вели там альтернативне життя. В тому селі все було простіше – заплатив гроші, пішов у сільраду, оформив документи й роби у своїй хаті, що хочеш – займайся сільським господарством і будівництвом, або динамічною медитацією. Але ми хотіли поселитися саме у Бучаку, тому що відчували, що там основне місце сили навіть незважаючи на те, що половина села та його околиць були сильно зруйновані будівництвом ГАЕС⁴⁸.

Наприкінці 1989 року Іщенко домовився про зустріч зі своїм приятелем Бондарем (у той час він був першим секретарем Канівського райкому партії – по суті, головним начальством у Каневі та районі), і ми з Валерою та його другом Вадимом поїхали в Канів. Мені запам'яталася мить у кабінеті Бондаря. Поки Валера й Вадим почали з ним ділову розмову, я дивився у вікно на бучацькі гори – так би мовити, притягуючи удачу. У великому кабінеті з високими порожніми стінами була присутня, як це ні дивно, якась вічність (хоча сам Бондар був звичайним функціонером тих років). Біля вікна стояла велика ваза, а в ній красиво складений великий сніп добірної пшениці – напевно, збирали кращі колоски на всіх полях Канівського району. А за вікном виднілися вершини бучацьких гір, і в уяві виник образ вогню, що горить серед високих темних гір. І жінки, яка його охороняє – Агнії. Відтоді цей образ став для мене на декілька років символом усієї нашої бучацької ідеї.

Мабуть, я не дарма дивився у вікно на гори – Бондар прихильно поставився до нашого візиту. Валера був художником, Вадим архітектором. Я назвався археологом, згадавши Максимова, якого знав Бондар. Він подав нам ідею підійти до всього цього масштабно – зареєструвати творче об'єднання, після чого він передасть цьому об'єднанню частину території села, не вилучену під будівництво⁴⁹. Жителів

---

⁴⁸ Навіть зараз, коли минуло багато років, я не знаю, чи було вірним таке рішення. Але якщо б не спробували це зробити, то потім явно шкодували б про не здійснене.

⁴⁹ Межа цих земель проходила біля кладовища, яке разом із вітряком і вулицею, що вела до рибстану, залишалися у власності сільради. Всі землі на південь від цієї межі, до озера і далі до Бабиної гори були відчужені під будівельну діяльність.

збиралися переселяти в сусіднє село Студенець, де місцеві влади обіцяли всім побудувати нові цегляні будинки. А ми, як передбачалося, підремонтуюмо хати й створимо щось подібне до творчої бази художників із загальною ідеєю збереження природи й ландшафтів. Думаю, що Бондаря природа й ландшафти мало цікавили – він, як посадовець того часу, сам був головним ініціатором різних будівельних проєктів, що знищували природу Канівщини. Приваблювала його, напевно, тільки слава. Якщо можна додатково прославитися, надавши можливість поселитися в нікому не потрібному (з погляду Бондаря) селі Бучак художникам з Києва, то чому б і ні?

Після цієї розмови виникло враження, що початок справи виходить непоганий. Півроку тривало оформлення різних паперів і створення творчого об'єднання, яке після реєстрації одержало назву «Товариство творчих ініціатив» – ТТІ «Бучак». Цю троху дивну назву придумав Вадим – він провів тоді велику роботу з документами. Здавалося, що ми з Валерою й Вадимом можемо робити спільну справу і мати партнерські відносини.

Але скоро стало приходити розуміння, що із самого початку в учасників цього проєкту були різні цілі. Тому всі по-різному уявляли кінцевий результат. Ми з Тіною хотіли, щоб у Бучаку з'явилась група цікавих для нас людей. А Вадим, який вважався формальним лідером цього проєкту, полюблив бенкети і гулянки. Як поміщик, який запрошує у свій маєток різних гостей і накриває столи – на практиці часто саме так і було. Важко дорікати людині за цю мету – вона зрозуміла й нормальна для більшості, але з нашою метою вона не мала нічого спільного. Валера, театральний художник, цінував естетику народного способу життя, красу стародавніх дерев'яних предметів і природних ландшафтів. Йому реалізація цього проєкту уявлялась тоді як створення чогось подібного до музею народної архітектури в Пирогові під Києвом, тільки в невеликих масштабах і, головне, для наших власних потреб. Мета Валери була ближче до нашої, тому ми більше спілкувалися з ним. А була ще Тетяна, дружина Валери, яка потім проводила в Бучаку багато часу. Вона вважала, що це її дача в селі, яка повинна мати вигляд дачі без всяких там глиняних горщиків, сухих квітів, каменів і старовинних дерев'яних прядок. У мене зараз немає мети давати оцінку людям, які стояли на початку бучацької епохи, але як би там не було, кожен із нас уявляв собі життя в Бучаку по-різному.

Вадим кудись їздив з документами і робив щось своє, ні з ким не радячись. А ми разом з Валерою наводили порядок у нежилых хатах і ремонтували їх. Тетяна, що мала рішучий характер, намагалася контролювати ситуацію. Тому в наступні роки, особливо після того, як вона розійшлася з Валерою, саме її сприймали як хазяйку бучацької хати, хоча насправді у хати не було формального власника. Та й ключі від неї були не тільки у Тетяни, а і в нас. Втім, всі ми непогано уживалися протягом багатьох років, хоча мета нашого перебування в цьому селі й спосіб життя були різними.

Оскільки мета у всіх була своя, то одним людям хотілося грати на бамбуковій флейті, розкладати під деревами камені й споглядати вогонь (чи Місяць), а іншим – сидіти за столом, піднімаючи чарки. Так, щоб усі разом розкладали камені й споглядали вогонь, а потім сиділи за столом, теж бувало, але зовсім нечасто і хіба що на самому початку. Ми із Тіною намагалися приймати все, що пропонував нам Бучак, – і споглядали вогонь, і слухали шум вітру, і копали город, і брали участь у всіх застіллях.

Оскільки кожен з нас хотів вести свій спосіб життя, то скоро взагалі забули про непогану ідею створити в цьому селі «творче поселення» художників та поетів. Забуло про неї і канівське начальство, яке змінилося на початку 1990-х. Тому ми там просто жили так, як хотіли.

Першими в хаті діда Корнія літом 1990-го року поселилися Валера з дружиною Тетяною. Потім приїхали ми з Тіною й провели в селі всю осінь, вирубуючи бур'яни й розчищаючи територію навколо будинку на горі. Ми з Валерою за декілька днів обійшли весь Бучак, збираючи у пустих хатах глиняні горщики, дерев'яні лавочки, коромисла, стародавні дерев'яні гребені для вовни та інші предмети, з яких у нашому будинку створили етнічний інтер'єр.

Валера навчив мене любити ці речі – старе дерево, що увібрало в себе присмак часу, потемніло від рук людей або від дощів і сонця. А ще сухі рослини, букети з ковили та інших трав, які ми з таким кайфом збирали з Валерою, і з якими так завзято боролася Тетяна, яка не любила всі ці сухі букети.

Я зрозумів тоді, що приховано в цій естетиці старого дерева й сухих рослин – це було те саме сіро-жовте світло великої порожнечі, пізнане мною в Лукавиці під ясенем в 1987 році та у майстерні у Валери на вулиці Паньківській. Те світло,

у якому не існує ні бога, ні диявола, ні реальності, ні ілюзії; у якому зникало саме «Я» і починалася найвища свобода – свобода від самого себе. Тоді залишався тільки вічний потік існування, і ми в цьому потоці... сухі гілочки, що плывуть за течією і знають, що насправді їх теж немає.

Пам'ятаю, коли ми одного разу сиділи з Валерою в траві на горі, я заговорив з ним про це світло. Валера, хоча все це добре відчував серцем, зазвичай сам ніколи такі розмови не вів, а тільки загадково посміхався. А тоді він розповів, що в юності йому робили складну операцію під загальним наркозом (для наркозу використовували закис азоту – сильний психоделік). Душа Валери на декілька годин відлетіла за межі нашого світу в простори безкрайнього сіро-жовтого світла. Тоді я зрозумів, що Валера теж пізнав світло великої порожнечі. Напевно, саме це й надавало йому харизматичність, від чого саме він (а не діловий Вадим) став у нашій компанії неформальним лідером. Неформальним тому, що наявність такого лідера там не передбачалася, а сам Валера не прагнув до цього. Думаю, що він взагалі не прагнув ні до чого з тих часів, як пізнав світло великої порожнечі – однак всі люди тягнулися до нього. Він нічого особливого не робив і не казав, але був співучасником у всьому – у бутті кожного з нас, і ми знали, що до нього можна завжди прийти, і він усіх прийме у своє серце. І віддасть останній шматок хліба.

Валера, звичайно, чув про різні духовні шляхи і вчення, але не виявляв до них інтересу і не хотів у все це занурюватися, оскільки мав щось своє власне, справжнє і тільки ним пережите. Він не шукав його, але знайшов. Хоча не знаю, чи легко йому самому було жити із цим. Мабуть, дружина Тетяна розлучилась із ним через декілька років саме тому, що Валері нічого не було потрібно. Після цього неформальних лідера стало два: Тетяна символізувала одну сторону життя нашої компанії – свята і застілля, а Валера іншу сторону, пов'язану зі спогляданням, недіянням і спокоєм. Хоча, коли накривали стіл, він за нього завжди охоче сів. Загалом, жили ми дружно, ніхто нікому не заважав, незважаючи на різницю інтересів і характерів. У нас тоді дійсно було те, що всіх нас поєднувало – сам Бучак.

В центрі наших бучацьких володінь знаходилася гора «Козацький Шпиль», що окремо стоїть над Дніпром. Її вершина

тоді ще не заросла соснами, і з неї було добре споглядати небеса й далекі обрії, що ми й робили, поки молоді дерева не закрили вид. Трохи нижче вершини був вітряк. У нас був від нього ключ, і ми ходили туди, коли хотіли.

Сходи з дощок вели на другий поверх, де знаходився сам механізм – величезне дерев'яне зубчасте колесо, одягнене на вісь, зроблену із цільного стовбура дуба, до якої колись кріпилися чотири лопаті, давно обламані вітрами. Від дерев'яного колеса передача йшла на два великі кам'яні жорна метра півтора в діаметрі, зроблені із сірого пісковика, брили якого зустрічаються на вершинах гір. Біля жорен було розкладене сіно, на якому можна було сидіти чи навіть спати, що і робили люди з нашої компанії.

Біля вітряка йшла стежка, яка вела в долину за горою, – там був «хутір». Уздовж стежки росли берези й висока трава, у якій улітку розпускалися блакитні квіти. Якщо ранком вийти на цю стежку, з неї відривався вид на долину, оточену зеленими лісистими горами. Десь у селі співав півень, і коли в ранкових небесах одночасно світили й сонце й місяць, ставало ясно, що саме тут знаходиться схоже на блакитну квітку серце Бучака.

Інша стежка вела від вітряка до хати баби Антоніни і далі на сільську вулицю, яка йшла біля городів і кладовища до хати покійного діда Корнія, у якій ми жили. Зовні це була звичайна сільська хата під шифером. В ній була одна велика кімната з вікнами на схід і на південь, і маленька кухня з одним вікном і печами. Побілені стіни, дерев'яні лавки й довгий старовинний стіл з товстих липових дощок (Валера привіз його з Полтавщини, зі зйомок якогось фільму), глиняна підлога, по якій так приємно було ходити босими ногами... Такою мені запам'яталася ця хата. Через вікна виднілася ріка й зелені дерева, а перед входом був горіх, спершу невеликий (він виріс із пня від зрізаного дерева). За роки нашого життя там він став широким, накриваючи своїми гілками половину хати.

Одним із найприємніших місць було горище з сіном. З трикутних віконць в теплу пору року виймали скло, і горище добре провітрювалося. На сіні можна було спати під шум вітру або просто сидіти, споглядаючи небесне світло на дерев'яних балках і слухаючи спів птахів. Колись, у перші роки, я розвісив на горищі під дахом різні старовинні дерев'яні предмети сільського побуту і букети сушених рослин – звіробоя, материнки та інших. Вітер залітав на горище, і тоді все це

розгойдувалося і жило власним таємничим життям, заворожуючи наших котів, багато поколінь яких полювали на горищі на мишей.

Потім, коли котів стали менше привозити в село, на горищі завелися соні (яких називали в селі «бурундуки», хоча насправді до бурундуків вони не мають відношення). В сутінках або на світанку вони починали лазити під дахом, тримаючись чіпкими лапками за шифер і дерев'яні балки. На зиму соні засинали і пробуджувалися тільки у квітні, коли починало пригрівати сонце.

Перед хатою стояв сарай, вкритий соломною, який потім поступово розвалився і його використали на дрова. А за сусідським городом і невеликим садом, у якому росли старі абрикоси, липи й акації, починався порослий сосновим лісом схил гори. Дніпро був поруч, під горою – тут водоймище було широким, кілометрів десять-дванадцять, і це створювало почуття простору. Ночами іноді шуміли хвилі й був чутний звук пливучих барж.

Прямо під горою до середини 1990-х стояла пристань – стара іржава румунська баржа «Фортуна», прив'язана кормою до берега так, щоб до її бортів могли приставати «ракети» і «метеори», які тоді ще плавали Дніпром. До пристані було йти п'ять хвилин, тому поїхати в Київ чи Канів було дуже просто.

Одним із найвидатніших (особливо в ті роки) місць Бучака стало озеро, до якого можна було дійти за п'ять хвилин. Озеро і пісок біля Бабиної гори виявилися єдиними корисними результатами божевільного будівництва, яке повністю зупинилося на початку 1990-х. Під горою Лисухою в 1988 році вирили глибокий котлован, а коли зимою на початку 1989-го його поглибив земснаряд, який намив великий піщаний пагорб біля Бабиної гори, виникло озеро глибиною шість метрів. Його заповнила вода струмка, що тік бучацькою долиною із яру за Цариною горою.

Коли ми із Тіною вперше побачили озеро весною 1989 року, воно мало вигляд кар'єру з різнобарвними піщаними й глинистими схилами без трави й кущів. Кар'єр з'єднувався із Дніпром вузькою протокою, і в перші роки нашого життя в Бучаку ми часто купалися в цьому озері. Блакитнуватий колір джерельної води в озері, чистота її навіть у літню спеку, коли в Дніпрі з'являлися зелені водорості, багато білого піску і майже повна безлюдність на початку 1990-х – усе це сильно

приваблювало. Потім на наших очах берега озера заросли кущами й деревами, а головне – про нього дізнавалося все більше різних людей, і на машинах до нього став з'їжджатися народ, який часто створював сильний шум, а також залишав після себе купи сміття.

Але в перші роки нічого цього не було. Коли вранці піщаною стежкою ми спускалися від хати на беріг озера й поринали в теплу блакитну воду, вона нагадувала води прадавнього прамор'я Тетіс. А коли відпливали на середину озера, над нами були бездонні сині небеса зі згасаючим місяцем, і в цю бездонність так легко й вільно летіла душа... Десь у селі співав півень, навколо виднілися зелені гори, з долини тягло прохолоддю й запахом диму. А в глибині озера відчувалася присутність невидимої сили спокою, начебто озеро своїм замкненим простором і дзеркально гладкою водою увібрало в себе не тільки сині небеса, а й весь світ чарівної країни вічного літа.

І тоді не хотілося нікуди звідси йти, і можна було весь день лежати на піску під жарким сонцем, споглядаючи яструба, що парив над горою Лисухою. У такі миті приходило розуміння, що силу Бучака, яка розширювала свідомість і створювала в душі особливий настрій, знищити неможливо ніякими бульдозерами й екскаваторами, що їздили колись на місці цього озера. Напевно, навіть якщо скинути на цю долину атомну бомбу, то й це не знищить джерело сили. Чи було воно десь в глибині землі під горами? Чи може високо в небесах? Хто знає...

Коли згодом берега озера заповнилися людьми, машинами й сміттям, сама сила від цього нікуди не зникла, але нам перебувати там стало некомфортно. Однак все це було пізніше, а в перші роки нашого життя в Бучаку ми насолоджувалися райською безтурботністю, яку щедро дарував нам світ – а ми, як могли, приймали цей дар.

Крім будинку на горі у нас було ще три хати в долині, в іншому кінці села на так званому «хуторі» біля лісу. Ці хати стояли на невисокому пагорбі – з однієї сторони дном яру йшла дорога до центру села, а з іншої – стежка, що вела в ліс, до старих дубів і Роженої Криниці. На вершині цього пагорба була рівна галявина, де росли окремі старі фруктові дерева. Це місце не було схоже на хату діда Корнія, тут простір був замкненим, з

усіх боків оточений зарослими лісом горами, але іноді, під настрій, ця замкненість була приємна. Хати на хуторі були меншими, ніж будинок на горі, але завдяки цій замкненості туди можна було піти від великих компаній, усамітнитися й споглядати небесне світло, що лилося з вікна на почорнілий від часу дерев'яний стіл, глиняний горщик з букетом квітів на ньому, шматок хліба і глечик з молоком.

Молоко було на хуторі завжди – у сараї жили кози, що з'явилися після того, як одного разу Вадим купив у Каневі на базарі чотирьох маленьких козенят. З часом кіз (за якими доглядала сусідська баба Катерина) стало більше, і вони давали багато молока, яким усі користувалися. Ми полюбили козине молоко, що мало специфічний присмак дикого звіра – а кози й були напівдикими, оскільки більша частина їхнього життя проходила в лісі. Приємно було ранком набрати дволітрову пляшку молока, поставити в рюкзак і піти до самого вечора на лісовий пляж, харчуючись там медом і козиним молоком.

З хутора починалися стежки, якими можна було непомітно піти в ліс і так само непомітно повернутися в село, і ми не раз зупинялися в цій лісовій хаті, порядок у якій підтримувало молоде покоління бучацьких мешканців – студенти консерваторії Кирило й Катя. Одного разу Катя привезла з Німеччини (куди вона потім і виїхала назавжди) великий китайський вітряний дзвоник і залишила його на дереві перед хатою. Коли ми із Тіною вночі спали в тій хаті на печі, через відкрите вікно доносився тихий передзвін, змішаний із шелестом листя...

Коли на Бабиній я зустрів своїх старих друзів – Колю чи Гришу, вони дивувалися, як я міг проміняти вільне життя мандрівника на те, щоб косити бур'яни в селі. Мені важко було пояснити, що в нашому житті в селі були не тільки бур'яни, кози й копання городу, а й щось інше, набагато важливіше.

При всій любові до свободи і Бабиної гори хотілося бути не просто вільним мандрівником, що сидить біля вогнища, але й мати місце, у якому можна було б створити свій простір для споглядання, натхнення й творчості. І щоб цей простір був не тільки в серці, де в кожного з нас є свій внутрішній храм і притулок, а й у зовнішньому, реальному світі. Та ще й у компанії друзів. І Бучак подарував нам таку можливість, хоча і не все там було так, як хотілося.

Windmill

У квітні 1993 року ми з Тіною вийшли на пристані в Григорівці. Була тепла сонячна погода – та пора на початку весни, коли з'являються перші квіти, дзижчать джмелі, на Дніпрі кричать чайки, а сонце вже сильно пригріває. І знову, як не раз бувало в колишні роки, коли ми опинились на добре знайомій іржавій баржі пристані, нас зачарувала тиша, запахи весни й почуття відсутності часу – важко було сказати, який зараз рік: 1973, 1983 чи 1993-й... Нікого не зустрівши в цей будній день, коли всі місцеві жителі працювали нагородах, ми пройшли стежкою за край села, повз ферму й старі сосни, і перед нами відкрився вид на узбережжя бучацьких гір.

Перед початком лісу ми знайшли новий великий пляж, намитий хвилями й схований за високим сухим очеретом. Від льоду, що недавно розтанув, на березі залишилися великі піщані вали, видавлені крижинами, які наповзали взимку на беріг. На теплий пісок було приємно лягти уперше після довгої зими, розглядаючи різнокольорові піщинки, камінчики і маленькі сухі гілочки, обкатані водою. Такими чистими, сипучими й незайманим ці піски бували тільки весною, поки не з'явилися водорості й не почалися шторми, звичайні під час літніх гроз.

На цьому піщаному березі ми провели весь день, а серце радувала думка про те, що в нас є дім там, де завжди хотілося – серед бучацьких гір, що синіли вдалині. Коли почало вечоріти, і з долин пішов холод, ми не поспішаючи пішли лісовими дорогами, вдихаючи п'яний аромат перших квітів. Щороку виникало бажання потрапити сюди саме на початку весни, щоб побачити ці білі й лілові квіти рясту, що піднімаються в лісі з-під сухого листя. Знову відчуті їхній запах, який нагадує про настрої у цій чарівній країні серед гір і лісів, де завжди присутня вічність.

Перейшовши через останню лісову гору за Роженою криницею і вийшовши стежкою до перших хат на хуторі, ми зустріли там Валеру. Він сидів на камені біля порога крайньої хати і щось малював. Ми знали, що він поїхав у Бучак, як тільки станув сніг і провів там на самоті уже більше трьох тижнів, насолоджуючись весняною незайманістю сільського світу і цієї лісової долини.

Була безхмарна вечірня погода, сонце вже зникло за вкритою лісом горою, а з долини повіяло холодом. Ми сиділи з Валерою на землі біля входу в хату й пили чай, розмовляючи про те, як би нам хотілося жити в цьому селі. Уява вже малювала фантастичний образ нашого житла серед лісів і гір – такого, яким воно могло бути... Суміш української сільської хати й китайського дерев'яного будиночка із загнутими кутами даху, побудованого за законами фен-шуй з місцевих матеріалів – дерева, глини й каменю... Одним словом, дім Лао Цзи в селі Бучак, і водночас – нічого такого, що не можна було б зробити в наших умовах.

Починалося нове літо, і знову в душі було почуття, що воно обіцяє багато чого нового. Ми обговорювали з Валерою плани виростити жито на одному з узятих в оренду полів, щоб перекрити наші хати житньою соломою (інша не підходила для цього), і цим весняним вечором здавалося, що наші мрії про альтернативне життя серед бучацьких гір близькі до реалізації.

Через пару днів Валера поїхав у справах, а ми залишилися в Бучаку самі. Село було безлюдним, нечисленні жителі поралися біля своїх хат, а весь світ лісів, гір і узбережжя належав нам з Тіною. Щодня ранком ми йшли чи на Баbinу гору, чи на пляж біля краю лісу, знайдений у день приїзду. Цією весною нам там подобалося навіть більше, ніж на Бабиній горі. Нове місце, де осінні вітри й хвилі намили широкий піщаний берег. Він був оточений з усіх боків лісом, але сонце було там до самого вечора. Перед нами був і простір небес, і далі на тому березі. На цьому пляжі ми все глибше й глибше поринали в чарівність весняного світу. З кожним днем у лісі ставало все більше квітів, теплішала вода в Дніпрі, а наші тіла покривалися засмагою. У нас був тиждень вільного часу й ми вирішили залишатися тут доти, поки буде зберігатися безхмарна погода.

Пройшло п'ять днів, а потім одного разу вночі став підніматися західний вітер. Ми із самого ранку пішли на лісовий пляж, закритий від цього вітру, і провели там весь день, лежачи на піску біля великого стовбура дерева, сильно обкатаного водою й потемнілого від часу. У небі стали з'являтися ледь помітні смуги пір'ястих хмар, що вставали над лісом, і прямо над нами кружляв великий яструб, зависаючи нерухомо в потоках вітру – він був справжнім володарем цих гір, мисливцем за вітром сили.

Темна синь небесного zenіту притягувала до себе не тільки погляд, але й саму душу, яка летіла в цю синь все вище й вище, кружляючи разом з яструбом у течіях вітрів і танучи в тій висоті небес, де вже не залишалося ні слів, ні імен – тільки два вітри, що зустрілися над узбережжям бучацьких гір, а потім знову розчинилися в небесному океані.

Цей день став як повна чаша, у яку вже нема чого додати. У цій повноті буття були безтурботність свободи, і нескінченність життя, і усвідомлення співзвучності наших із Тіною думок і почуттів – мандрівників, що йдуть разом до сонця...

Коли ввечері ми йшли стежкою через ліс, вертаючись у село, вітер став ще сильніше. Пір'ясті хмари тонкою вуаллю затягли половину неба. Ясна погода закінчувалася, отже змінились і настрої. Тому завтра можна їхати. До того ж, наближалися травневі свята з неминучими багатолюдними гулянкам, коли навіть у такому глухому селі починалася суєта.

Піднявшись стежкою на Козацький шпиль, ми довго сиділи на вершині, споглядаючи небесну даль, а потім зайшли на вітряк – чарівне вечірнє світло освітлювало давно вже не працюючий дерев'яний механізм, який у фантазіях уявлявся таємничим інструментом перетворення вітру сили у щось інше – у творчість.

Сонце сідало й пора було йти додому. Закривши дерев'яні двері вітряка, ми пішли через село. Я ніс на плечі підібраний у лісі довгий тонкий стовбур сухого граба – ночі були ще холодними й запас дров потрібно було постійно поповнювати. Ми із Тіною розпиляли граб дворучною пилою, занесли дрова в хату й затопили піч.

А потім піднялися на горище й лежали в сні, слухаючи шум вітру в щілинах покритої шифером даху. Цей шум заворожував – воістину, вітер сили... Він проникав у закритий простір горища, що нагадував мені старовинний дерев'яний корабель, який розправляє вітрила під вітром. Іноді у фантазіях навіть виникав його образ – побудований зі старого дерева, зі стовпів і балок цієї хати упереміж з дерев'яними колесами вітряного млина... чарівний корабель, на якому можна плисти невідомими морями внутрішніх світів, чи летіти в потоках небесних вітрів – на край землі.

У нас над головою під вітром розгойдувалися підвішені на тонких шнурках дерев'яні предмети, і мені згадався яструб, що

кружляв над нами на березі – володар вітру сили... Переді мною в одну мить пронеслося все моє життя в цих горах, і весь шлях у пошуках незбагненого. Я згадав себе десять років тому, як сидів на мису біля Григорівки і дивився на гряди бучацьких гір, чекаючи подій, які мали там відбутися. І начебто я, той, десять років тому, молодий і повний довіри до світу й долі, побачив раптом себе нинішнього, що лежить зі своєї коханою на сіні на горищі хати серед тих гір, образ яких притягував мене на початку 1980-х... Мить повноти буття, коли світ став досконалим; мить, коли вічність торкається земного життя, а вітер сили летить над чарівними горами... і поруч із мною жінка, яка допомагає перетворити цей вітер у щось інше, у творчість. Або навіть у щось більше, ніж творчість – у чисту креативність, яку потім можна буде застосувати де завгодно.

Проїшла весна й настало спекотне сухе літо. У таку погоду, коли багато сонця й вітру, нам не сиділося в Бучаку – кликали дороги мандрів. Ми багато подорожували у всі свої місця від Трахтемирова й Зарубиної гори до Канівського заповідника, повертаючись у Бучак на наше горище із сіном, а потім знову вирушаючи кудись дорогами літа.

В нашій бучацькій компанії постійно з'являлися нові люди, декілька юних студентів і студенток консерваторії, які привносили нові відтінки в наше життя. А на вітряку поселилася Ніка, що стала потім не тільки подругою Валери, але й справжньою хазяйкою вітряного млина. Це не заважало їй їздити в Париж – Ніка була дизайнером одягу. Для неї це було перше літо божевільної свободи. Вона приїхала сюди на попутних машинах з подругою на декілька днів, а потім, як це вже не раз бувало з іншими, залишилася надовго, легко і просто знайшовши місце в нашій компанії.

Одного разу в серпні ми із Тіною зайшли на вітряк подивитися на кошенят, яких народила там стара сіра кішка Вупі – прародителька цілої династії бучацьких котів. Про кожного з них можна було б розповідати окрему історію, але я розумію, що навряд чи ці історії будуть цікаві тим, хто не брав участі у тих подіях.

Був теплий і вітряний літній вечір, і сильний вітер зі сходу проникав через вікно в простір вітряного млина. Поскрипували дошки й листи заліза на даху, і здавалося, що стільки раз

бачений дерев'яний механізм, це величезне зубчасте колесо, дерев'яні шестірні, вирізані з клена, і самі жорна із сірого зернистого каменю от-от оживуть, і цей механізм для трансформації вітру почне працювати.

Ми довго лежали на сіні, споглядаючи сухі букетики, камінчики, горщики, гілочки та інші предмети, якими Ніка прикрасила своє нове житло. По нас повзали кошенята – рудий й сірий. Ще зовсім маленькі, вони шаруділи в сіні, а потім залізли на широке жорно і почали там гратися.

У цій миті було щось чарівне – здавалося, що таємничий механізм, усередині якого ми зараз перебували, давно стояв без руху, і павутина обплела дерев'яні зубчасті колеса. А зараз, у цей вечір, коли піднявся сильний теплий вітер, шуміли сосни навколо вітряка, а на небі простягнулися смуги рожевих хмар, схожих на язика вогню, механізм почав оживати. Виявляється, не вистачало тільки останнього штриха, останнього алхімічного компонента. Може то була радість Ніки, душа якої почала розкриватися в цьому світі свободи. А може радість двох кошенят, рудого й сірого, маленьких і довірливих до світу, які вперше в своєму житті гралися на кам'яному диску жорна. Виявляється, от у чому був секрет – просто гра і радість...

Наступного дня ввечері ми із Тіною опинились на вершині гори Свизір, де збиралися заночувати. Це було наше улюблене місце в самому центрі чарівної країни мрії та міфу, там поєдналися в одній точці усі дороги наших подорожей. І всі лінії долі.

День був спекотним, вершина сильно нагрілася, але коли сонце зникло за деревами, повіяло вечірньою прохолодою. Ми сиділи на теплому піску біля великих кам'яних брил, споглядаючи безмежність небес і далекі обрії. Все навколо було близьким і рідним – узбережжя бучацького лісу, Козацький Шпиль, Бабина гора, пагорби Канівського заповідника вдалині... Над Бучаком нерухомо зависла рожева пір'яста хмара, схожа на вільного небесного птаха – великого яструба... Десь там був наш дім, під горіхом сиділи наші друзі, а на вітряку мабуть так само гралися кошенята.

У цю мить повноти буття, коли світ навколо здавався досконалим, і все у ньому гармонійно перебувало на потрібному місці, у серці виникло почуття, що цей шлях завершений. Не

закінчений, а саме завершений, як завершується будівництво храму. Усе, що мало відбутися в цих горах, відбулося. А потім увійшло в серце, змінивши його. І тепер ми вільні. Це не означало, що ми не будемо сюди приїжджати, але тепер ми мали в серці весь цей світ, який живе усередині нас самостійним життям.

Я поділився з Тіною своїми думками й почуттями. Ми довго розмовляли про те, що місце сили, яким би досконалим воно не було, дає силу тільки до певного моменту. Потім ця сила має трансформуватися в серці в щось інше, і тоді можна йти далі. Приблизно так, як вітряний млин перемелює не придатне в їжу для людей зерно на борошно, з якого потім спечуть хліб.

Якщо такої трансформації не відбувається, то місце сили починає поступово забирати назад свою енергію і виникає залежність від нього, як від наркотиків. Коли перебуваєш десь не тут, ці гори тягнуть до себе й виникає почуття чогось незавершеного. І це заважає творчій самореалізації в людському світі. Але коли потрапляєш сюди, це почуття незавершеності не зникає, а тільки посилюється – знання, що якийсь крок так і не зроблений, і нездатність зрозуміти, яким саме має бути цей крок.

Тоді й виникають думки думки, що ці гори багато обіцяють, але мало що дають. Насправді вони дають стільки, скільки кожен з нас може взяти. А ще вони пропонують можливість спробувати інше життя – можливість побачити сонце, місяць і зірки; почути шум вітру й спів птахів; відчути смак пилу доріг літа й холодної води із джерел – усі ці прості, споконвічні речі, яких сучасна людина зазвичай позбавлена й тому давно забула про них. А що потім робити із цим, чи зуміємо правильно застосувати пережите до свого життя – це вже особиста справа кожного.

Коли день згас, ми поставили намет, розпалили на вершині гори вогнище й довго сиділи, слухаючи музику. Мені запам'яталися слова Тіни про те, що де б ми не опинились через десять або двадцять років, напевно ми не будемо настільки вільні й щасливі, як на цій горі, що піднімається високо в зоряне небо.

І знову в настрої цієї літньої зоряної ночі в серці оживав образ далекого шляху через усе життя – шляху за обрій, куди кликав нас вітер сили. Світ здавався широким, безмежним і доступним, а життя – відкрите новим можливостям.

Алекс Родін – псевдонім письменника й мандрівника, який народився в Києві, автора книг «У пошуках вітру сили» (2000), «Сонце й Місяць» (2004), «Пісні нескінченості» (2010), «Агнія» (2011), «На високій небесній орбіті» (2014), «Гора Самотнього Вовка» (2016), «Під небом недосяжним і безкраїм» (2017), «Шляхами минулого» (2017), «Уздвж Чумацького шляху» (2018), «Magnet» (2021), «Темний сокровений рай» (2023).